

**İLKÇAĞ KENTLERİNDE KULLANILAN GRİD PLANLAMANIN
TOPLUMSAL, DÜŞÜNSEL VE EKONOMİK YÖNLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ İÇİN BİR ÇALIŞMA ÖRNEĞİ**

Şibe ERTÜRK

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
MİMARLIK**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

**EYLÜL 2006
ANKARA**

Şibe ERTÜRK tarafından hazırlanan İLKÇAĞ KENTLERİNDE KULLANILAN GRİD PLANLAMANIN TOPLUMSAL, DÜŞÜNSEL VE EKONOMİK YÖNLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ İÇİN BİR ÇALIŞMA ÖRNEĞİ adlı bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Yrd. Doç. Dr. E. Nihal ÇETİNTÜRK
Tez Yöneticisi

Bu çalışma, jürimiz tarafından oybirliği ile Mimarlık Anabilim Dalında Yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Ziya UTKUTUĞ _____

Üye : Doç. Dr. Gül ASATEKİN _____

Üye : Yrd. Doç. Dr. Zeynep ULUDAĞ _____

Üye : Yrd. Doç. Dr. Hakan SAĞLAM _____

Üye : Yrd. Doç. Dr. E. Nihal ÇETİNTÜRK _____

Tarih : 25/09/2006

Bu tez, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygundur.

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

Şibe ERTÜRK

**İLKÇAĞ KENTLERİNDE KULLANILAN GRİD PLANLAMANIN
TOPLUMSAL, DÜŞÜNSEL VE EKONOMİK YÖNLERİNİN
DEĞERLENDİRİLMESİ İÇİN BİR ÇALIŞMA ÖRNEĞİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

Şibe ERTÜRK

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
Eylül 2006**

ÖZET

Bu çalışmada, ilk çağ boyunca grid planlı olarak kurulan kentler, toplumsal, düşünsel ve ekonomik yönlerden değerlendirilmiştir. Grid planın, kentlerin ilk ortaya çıkışıyla başlayan süreç içindeki yeri ve temelleri, ardındaki toplumsal, ekonomik ve düşünsel nedenler ışığında, farklı coğrafi bölgelerin oluşturduğu çeşitli uygarlıklardaki kent örnekleri üzerinden incelenmiştir. Grid planın, Hippodamos ve demokrasi ile kurulan bağının, diğer grid planlı kentlerde de uygulanıp uygulanmadığı araştırılmıştır.

Bu araştırmanın sonucunda, grid planın, başlangıcından itibaren, toplumsal, düşünsel ve ekonomik nedenlere bağlı olarak, çok farklı ihtiyaçlar ve istekler doğrultusunda uygulandığı gözlenmiştir. Egemen ideolojinin iktidarını pekiştirdiği, askeri düzenlemelerin kurallı yöntemi, yeni yerleşimlerin hızlı, organize ve kolay planlandığı grid plan; Hippodamos öncesi ve sonrasında, Mısır'ın işçi kentlerinden Urartu'nun

zanaatçı kentlerine, Yunan sitelerinden Roma garnizon ve kolonilerine, Çin'in imparatorluk kentlerinden, Amerika'nın yeni kentlerine geniş bir uygulama alanı bulmuştur.

Bilim Kodu : 803. 1.101
Anahtar Kelimeler : Grid plan, geometri, kent, ideoloji, mimari
Sayfa Adedi : 133
Tez Yöneticisi : Yrd. Doç. Dr. E. Nihal ÇETİNTÜRK

**A SAMPLE STUDY FOR THE EVALUATION OF THE SOCIAL,
INTELLECTUAL AND ECONOMICAL ASPECTS OF THE GRID
PLANNING IN CITIES OF EARLY AGE
(M.Sc.Thesis)**

Şibe ERTÜRK

**GAZİ UNIVERSITY
INSTITUTE OF SCIENCE AND TECHNOLOGY
September 2006**

ABSTRACT

In this study, the cities built employing the grid planning in the early ages have been evaluated by their social, intellectual and economical aspects. The effects and the foundations of the grid planning, with the social, economical and intellectual reasons considered, have been studied through various civilizations' city examples built in different geographical regions. It has been investigated whether the grid planning's relation established with Hippodamos and democracy was utilized in other grid planned cities.

As a result of this work, it has been observed that, since the beginning, grid planning has been implemented for very different needs and demands related to social, intellectual and economical reasons. The ruled method of martial regulations by which the dominant regime has maintained its power, the grid plan that allowed the new settlements to be planned rapidly, organized and easily, has found itself a vast

application area from Egypt's worker cities to Urartu's craftsmen cities, the Greek city-states, Rome's garrisons and colonies, China's empire cities and to new American cities, before and after Hippodamos.

Science Code : 803.1.101
Key Words : Grid plan, geometry, city, ideology, architecture,
Page Number : 133
Adviser : Yrd. Doç. Dr. E. Nihal ÇETİNTÜRK

TEŞEKKÜR

Çalıőmalarım boyunca değerli yardım ve katkılarıyla beni yönlendiren sevgili Hocam Yrd. Doç. Dr. E. Nihal ÇETİNTÜRK ile yardım ve manevi destekleriyle beni yalnız bırakmayan ailem ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR	viii
İÇİNDEKİLER	ix
ÇİZELGELERİN LİSTESİ	xi
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	xii
RESİMLERİN LİSTESİ	xv
HARİTALARIN LİSTESİ	xvi
1.GİRİŞ	1
2.ÇALIŞMANIN TEMEL KAVRAMLARI	6
2.1.Grid Plan.....	6
2.2.Geometri	7
2.3.Kent	9
2.4.İdeoloji.....	14
2.5.Mimari.....	15
3. KENT VE KENTLEŞME TARİHİNDE TOPLUMSAL, DÜŞÜNSEL, EKONOMİK VE BİÇİMSEL EVRİM SÜREÇLERİ İLE IZGARA PLANIN UYGULANIŞI	18
3.1. Kentim Oluşumuna Kadar İnsanın Toplumsal, Düşünsel, Ekonomik Evrimi	18
3.2. Kente Geçiş	22
3.3. Kentin Oluşum Sürecini Tarifleyen Kuramlar	24
3.4. Kentin Biçimsel Oluşumu	28

Sayfa

3.4.1. Kent biçimlenişini belirleyen toplumsal nedenler	32
3.4.2. Kent biçimlenişini belirleyen düşünsel nedenler	33
3.4.3. Kent biçimlenişini belirleyen ekonomik nedenler	36
3.4.4. Kent biçimlerinin örneklenmesi	38
3.5. Kent Planlamasında Izgara Planın Ortaya Çıkışı	52
3.6. Kentlerde Izgara Planın Uygulanması	52
3.6.1. Hippodamos öncesinde ızgara plan uygulamaları	56
3.6.2. Hippodamos dönemi ızgara plan uygulamaları	83
3.6.3. Hippodamos sonrası ızgara plan uygulamaları	91
4. SONUÇ	103
KAYNAKLAR	110
EKLER	115
EK-1 Yerleşim ve kent biçimlerinin kronolojik ve bölgesel olarak dağılımı	116
EK-2 Izgara planlı yerleşim ve kent biçimlerinin kronolojik ve bölgesel olarak dağılımı	117
EK-3 İlk Meclis.....	118
EK-4 Atina demokrasisi.....	120
EK-5 Aristo, Platon ve Hippodamos'un İdeal Devlet düşünceleri	122
EK-6 Dünya uygarlık evreleri kronolojisi	126
EK-7 Uygarlıklar arası karşılaştırmalı zaman dizini.....	127
EK-8 Tabal Krallığı tarihçesi ile Asur-Urartu Krallıkları kral listesi.....	128
ÖZGEÇMİŞ	133

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 3.1. Mezopotamya'da uygarlığa geçiş öncesindeki aşamalar.....	23
Çizelge 3.2. İlkel toplum- feodal toplum-endüstri toplumu karşılaştırması....	27
Çizelge 3.3. Yerleşim ve kent biçimlerinin kronolojik ve bölgesel olarak dağılımı	51
Çizelge 3.4. Izgara planlı yerleşim ve kent biçimlerinin kronolojik ve bölgesel olarak dağılımı	102
Çizelge 4.1. Izgara planlı yerleşim ve kentlerin uygulama nedenlerinin karşılaştırmalı tablosu	104

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 2.1. Kentin karakteristikleri	12
Şekil 3.1.Topografyanın biçimlendirdiği yerleşimler	29
Şekil 3.2.Topografyanın biçimlendirdiği yerleşim sınıflandırması	30
Şekil 3.3. Uruk kentinin şeması	40
Şekil 3.4. Habuba Kabira kentinin şeması	41
Şekil 3.5. Ur kenti ve konutlarının şeması	42
Şekil 3.6. Korsabad kentinin şeması	43
Şekil 3.7. Arad kentinin şeması	44
Şekil 3.8. Biblos kentinin şeması	45
Şekil 3.9. El-Amarna kentinin şeması	46
Şekil 3.10. Gurnia kentinin şeması	47
Şekil 3.11. Hattuşaş kentinin şeması	48
Şekil 3.12. Troya II kentinin şeması	49
Şekil 3.13. Bergama kentinin şeması	50
Şekil 3.14. Mısır kent hiyeroglifi	57
Şekil 3.15. Mısır, Giza yerleşim şeması	58
Şekil 3.16. Mısır, El Lahun işçi kentinin şeması	60
Şekil 3.17. Mısır, Doğu Amarna işçi kentinin şeması	61
Şekil 3.18. Sesebi kentinin şeması	63
Şekil 3.19. Pakistan, Mohenjo-daro kentinin şeması	65
Şekil 3.20. Anadolu, Zernaki tepe kentinin şeması	68

Şekil	Sayfa
Şekil 3.21. Anadolu, Göllüdağ kenti çiftlik evi ve kuzey batı yapı adasının şeması.....	71
Şekil 3.22. Anadolu, Göllüdağ kentinin şeması	72
Şekil 3.23. Megara Hyblaea kentinin şeması	74
Şekil 3.24. Akragas kentinin şeması	75
Şekil 3.25. Marzabotta kentinin şeması	76
Şekil 3.26. Anadolu, Symrna kentinin şeması	77
Şekil 3.27. Efes kentinin şeması	79
Şekil 3.28. Efes kentinin şeması	79
Şekil 3.29. Efes kentinin şeması	80
Şekil 3.30. Milet kentinin şeması	83
Şekil 3.31. Pire kentinin şeması	85
Şekil 3.32. Atina ve Pire kentinin bağlantısını gösteren şema	86
Şekil 3.33. Thourioi kentinin şeması	87
Şekil 3.34. Rodos kentinin sokak sistemi.....	88
Şekil 3.35. Rodos kentinin şeması	88
Şekil 3.36. Olinthos kentinin şeması	89
Şekil 3.37. Olinthos kentinin kuzeyindeki mahallenin şeması	90
Şekil 3.38. Olinthos kentinin şeması	90
Şekil 3.39. İskenderun kentinin şeması.....	91
Şekil 3.40. Knidos kentinin şeması	92
Şekil 3.41. Priene kentinin yeniden kurma denemesi.....	93
Şekil 3.42. Priene kentinin şeması.....	93

Şekil	Sayfa
Şekil 3.42. Heraklia kentinin şeması.....	94
Şekil 3.44. Damascus kentinin şeması	95
Şekil 3.45. Damascus kentinin şeması	96
Şekil 3.46. Selinunt kentinin şeması	97
Şekil 3.47. Neapolis kentinin şeması	98
Şekil 3.48. Dura Europos kentinin şeması	99
Şekil 3.59. Timgad kentinin şeması	101

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 3.1. Pakistan, Harappa kenti	65
Resim 3.2. Anadolu, Göllüdağ	71

HARİTALARIN LİSTESİ

Harita	Sayfa
Harita 3.1 Düzensiz planlı kent örneklerinin coğrafi dağılımı	39
Harita 3.2. Izgara planlı kent örneklerinin coğrafi dağılımı 1.....	53
Harita 3.3. Izgara planlı kent örneklerinin coğrafi dağılımı 2.....	54
Harita 3.4. Izgara planlı kent örneklerinin coğrafi dağılımı 3.....	55

1. GİRİŞ

Varoluşundan itibaren doğaya karşı ayakta kalma mücadelesi yürüten insan, mücadelesi boyunca birçok deneysel süreçten geçmiştir. Bu süreçleri gelişimi yararına kullanarak uygarlığı yaratmıştır. İnsanlık tarihinde uygarlığın başlangıcı kentlerin ortaya çıkışıyla tanımlanmıştır [Childe, 1961].

Birçok açıdan tanımlanabilir olan kent, ekonomi, toplumbilim, askeri yaklaşımdan mimari yaklaşıma kadar geniş bir yelpazedeki disiplinlerin ortak çalışma alanıdır. Kentle ilgili bütün disiplinlerin ürettiği kavramlarla, kent kendini değiştirmekte ve belki de yenilemektedir. Bu içinde bulunduğu dinamiklerle sürekli değişen kent kavramı, ilk ortaya çıkışından itibaren çok farklı bakış açılarıyla değerlendirilmiş ve incelenmiştir. Arkeolojik verilerle, çizimlerle, edebi eserlerle, toplumsal hareketlerle, sınıf mücadelesiyle içinde barındırdığı insanların temel konularından biri olmuştur.

Kente dair çok çeşitli araştırma yapılmıştır. Bu çalışmada, Bumin (1990)'ın

“Atina’da düşünce hayatında görülen zenginlik ve uyum kentin maddesel yapısında, evlerinde, sokaklarında okunmuyordu. Kenti kent yapan taşlar değil yurttaşların varlığıydı. Kenti hiç kimse dışardan eline pergel ve cetveli alarak bir plana göre organize etmemiş, kent organik olarak doğmuştu. Kenti dışarıdan organize etmek isteyen, onun oluşmasına müdahale etmek isteyen ilk girişim, bir şehirci-ütopistten Hippodamos’dan geldi.”

ifadesindeki, planlı özellikle de kentin bütününe uygulanan düzenli bir plana sahip kentlerin ilk Yunan Uygarlığı ve Hippodamos ile başladığına dair görüşün izleri sürülmüştür.

Avrupalı araştırmacılar, uygarlığın ana geleneğinin temellerini genelde Akdeniz Uygarlığına dolayısıyla Yunan Uygarlığına dayandırmaktadır. Bu amaçla, yakın tarihimize kadar yapılan araştırma ve incelemelerde, genellikle Avrupa Uygarlığının eşsizliğinin nedenleri ve temellerinin bulunması ana amaçlardan biri olmuştur. Elbette ki bu konuda anılan döneme ait bilgi ve

belgelerin daha çok olması bir etkidir. Bunun yanı sıra arkeolojik buluntulara daha kolay ulaşılabilir olması da bu konudaki çalışmalarda önemli etkenlerden biri olmuştur.

Öncesindeki uygarlıklara oranla daha çok yazılı kaynağın bulunduğu Yunan Uygarlığı tarih yazınının da en önemli kısmını oluşturmaktadır. Bu çerçevede, biraz da yukarıda bahsedilen anlayışla birlikte, Yunan Uygarlığının ortaya koyduğu her türlü ürünün genellikle kendi iç dinamikleri ile oluşturulduğu kabul edilmiştir. Aynı coğrafyada veya yakın coğrafyada bulunan, daha önceki dönemler ya da çağdaşı uygarlıklar ile gerçekleştirilen ekonomik ve kültürel alışverişinin etkileri çoğunlukla göz ardı edilmiştir.

Bu bağlamda, kent planlamasının başlangıcı da genel olarak Yunan Uygarlığı'na dayandırılmakta, ilk şehir plancısı olarak Hippodamos'un adı anılmaktadır.

Günümüzde uygarlık ve demokrasi kavramı birbiri ile ilişkilendirilerek kullanılmaktadır. Özgür düşünce, özgür davranış, eşitlikçi yönetim, toplumların uygarlık seviyelerinin önemli bir unsuru olarak değerlendirilmektedir. Ve günümüz demokrasisinin tohumlarının da Yunan Uygarlığı ile atıldığı düşünülmektedir.

Demokrasi, kentin ilk kez düzenli bir plana bağlı olarak önceden tasarlanma düşüncesi ve Hippodamos üçlüsü bu çalışmanın çıkış noktasında yer almaktadır. Bu noktadan hareketle;

1.Hippodamos'un grid planlama biçimini kullanan ilk plancı mı olduğu ve Hippodamos'tan önce bu plan biçiminin uygulanıp uygulanmadığı gibi soruların cevaplanması,

2. Hippodamos ve Yunan Uygarlığının birlikteliğinde demokrasi ve kent biçimi arasında kurulan ilişkinin, kentlerin ilk ortaya çıkışlarından itibaren tarihsel süreçte bir karşılığının bulunup bulunmadığının araştırılması,

3. İlk kentlerden itibaren, kentin biçimlenişinin arkasındaki düşüncenin ne olduğunun, toplumsal, düşünsel ve ekonomik etkenler çerçevesinde incelenmesi,

bu çalışmanın amaçlarını oluşturmaktadır.

Günümüz de dâhil olmak üzere, tarih içinde en çok uygulanan kent planı olan grid plan, birçok yönetim ve toplum tarafından ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kullanılmıştır. İlk kentlerle başlayan ilkel grid plan, daha sonra yöneticiler ve devlet görevlilerince, kolonileşme çalışmalarında; Ortaçağ Lortlarınca, İngiltere, Fransa ve İspanya topraklarında kurulan yüzlerce yeni yerleşimde uygulanan yöntem olmuştur [Kostof 1991].

Özellikle ticaretin yükseldiği zamanlarda önem kazanan ve toprağın eşit dağıtımını sağlayan bu planlama yöntemi, 17. yüzyılda Hollanda ve Meksika, 16., 17. yüzyılda Kuzey Amerika kasabalarında ticaretin artmasıyla birlikte meydana gelen gelişme sonrasında kullanılmıştır [Tunnard, 1956]. Feodal zamanlarda daha az görülmesine karşın, ticaretin baskın olduğu ve Hansa kasabaları (örn. Lübeck) gibi yerel tüccarların loncalar kurarak kent devletleri oluşturduğu zamanlarda uygulanan genellikle grid plan olmuştur [Tunnard, 1956].

Kuzey Avrupalı tüccarlar M.S. 1000 -1500 tarihleri arasında, Kartaca'nın çöküşünden sonra ticari yönetim merkezlerinin artmasıyla birçok yerleşim kurmuşlardır. Avrupalı krallar ve özellikle kilise; Güney Fransa'da 13. yy'daki harap edici savaşlardan sonra aceleleri nedeniyle grid planı kullanmışlardır. Grid plan İyonya'dan 17., 18.yy Amerikan kentlerine kadar hemen hemen bütün ticaret kentlerinde uygulanmıştır [Tunnard, 1956].

Japonya ve Çin İmparatorluklarında, bilinen örnekleri M.S. 7. 8. yy'a tarihlenen grid plan, baskıcı yönetimlerin sembolik ihtiyaçlarını karşılamış, saray, yönetim, din ve konut alanlarını farklı bölümlere (zarflara) ayıran bir düzen organize etmiştir [Kostof 1991].

Yukarıda da özetlendiği üzere, grid plan, ilk kentlerden başlayarak, Modernizmin ütopya kentlerine kadar geniş bir zamansal dağılıma sahiptir. Ancak bu çalışmada, grid planın sadece ilkçağ kentlerindeki kullanımı ele alınacaktır.

Grid plan, kent ilişkisine kent biçimi üzerinden bakılacak olan bu çalışmada, grid planın tarih içindeki kullanımı araştırılacağından, kente kadar insanın ve topluluklarının geçirdiği evrimsel sürece ve kentin biçimlenişini belirleyen, etkileyen toplumsal, düşünsel ve ekonomik yapıya bakılacaktır. Çok farklı değişkenler göz önüne alınarak, değişik açıklamalarla tanımlanan kent kavramı hakkında, genel olarak kabul gören ve kentlerin ilk ortaya çıkışlarını tanımlayan kuramlar incelenmiş ve bu kuramlar çerçevesinde kent olarak tanımlanan yerleşimler çalışmaya dâhil edilmiştir.

Kent gibi, zaman ve mekânda çeşitlilik gösteren bir kavrama; onu oluşturan, değiştiren, geliştiren, sentezleyen tarih olgusu içinde toplumun evrimi ile yaklaşmıştır. Kent biçimlerinin dolayısı ile grid planın, tarihsel süreklilikteki toplumsal sürece bağlı olarak düşünsel temellerini incelemek de gerekli görülmüştür. Genel olarak kentin biçimlenişine etken olan unsurlar ele alınmış ve bu çerçevede ilk çağ zaman sınırlaması içinde ilk kentlerden başlayarak, Hippodamos'un planladığı varsayılan kentlere ve sonrasında kurulan kentlere ilişkin planlar örneklenmiştir.

Çalışmanın içeriğiyle belirlenen, temel kavramlar olan grid, geometri, kent, ideoloji ve mimari kavramları doğrultusunda, ilkelden uygar toplumsal, düşünsel, ekonomik süreç içinde ilk örneklerden başlayarak kent biçimleri ve Grid planın bu süreçteki yeri ile temelleri incelenecektir. Bu inceleme, Grid

planın ardındaki toplumsal, ekonomik ve dūşünsel nedenler ışığında, farklı coğrafi bölgelerin oluşturduğu çeşitli uygarlıklardaki kent örnekleri üzerinden ele alınacaktır. Ancak, bu çalışma kent mekânını, dolayısıyla mimari, biçim ve kent ilişkisini ele almayacaktır.

2. ÇALIŞMANIN TEMEL KAVRAMLARI

Tarihsel süreklilik içinde; sosyal, ekonomik, düşünsel süreçlerin karşılıklı ilişkileri ve kentte meydana getirdikleri değişimin soyut ve somut örnekleri ile incelenmesi çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Veri olarak kent biçimi (pattern) ele alınmıştır. Farklı değişkenlere bağlı olarak çeşitli şekillerde sınıflandırılmış olan kent biçimlerinden; tarihsel süreklilik içinde en erken kentlerden itibaren rastlanan düzenli planlama yöntemlerinden biri kabul edilen “grid” biçim ele alınmıştır. Çalışmanın temel kavramları ise; “grid plan”, “kent”, “ideoloji”, “geometri” ve “mimari” dir.

2.1. Grid Plan

Grid'in sözlük anlamı “çapraz veya paralel metal çubukların oluşturduğu çerçeve, ızgara”, “çizgilerin özellikle dik açılarla kesişen ağ sistemi”, “referans için numaralandırılmış harita üzerindeki kareler”, “askerlikte mevki ve uzaklıkları gösterme -düz yüzeyler üzerinde özellikle haritalarda, gerekli mevki ve mesafeleri doğru olarak hesaplamak için kullanılan sistem-“ dir [Meydan Laourusse,1979].

Kent biçiminde; Grid plan, cadde ve sokakların her iki yönde birbirine paralel uzandığı, dik açılı, dörtgen planlama yöntemini tariflemektedir. Dama tahtası ve ızgara sistemi ile Grid plan, blok bölüntülerine göre iki ana sınıfta genellenmektedir. Dama tahtası; kare bloklardan oluşan sistemi tanımlamaktadır. Koordinatlar tarafından oluşturulan dörtgen birimlerin eşit olması nedeniyle modüler olmaya bağımlıdır. Farklı boyutlarda olabilen dikdörtgen biçimlerin blokları oluşturduğu ızgara sistem ise modüler olma veya olmama ayrıcalığına sahiptir. Kostof (1991)'a göre ızgara sistemin modüler olması veya olmaması, blok boyutlarının kamu binaları ve açık alanlar ile ilişkisine bağlıdır.

Kostof (1991), dik açılı dörtgen sistemi; sadece kent biçiminin basit bir formülü değil, kent düzeni yaratmanın bir yolu olarak tanımlamıştır. Düz arazide toprağı bölmenin mantıklı bir yolu olan Grid planın, sonsuz esnekliğı olduğunu, kolay parsellere ayırma, anamalin satılması, toprağın eşit bölünmesi veya farklı alanlar için standart şema olarak iyi bir kent çözümü ve coğrafi ve kronolojik olarak tarihteki en yaygın planlanmış kent biçimi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Grid planın, tarihsel olarak iki ana amaca hizmet ettiğini vurgulamaktadır. Bunlardan birincisi; düzenli yerleşimleri, geniş anlamında kolonileşmeyi kolaylaştırmak, ikincisi ise modernizasyonun elemanı olarak düzensiz olana tezat teşkil etmektir.

Grid planın kolonileşmedeki kullanımına ilişkin olarak, Wycherley (1993) de, kolonici grupların yerleştikleri toprakları en kolay ve en uygun bölme, halkın gereksinimlerini yerine getirme amacıyla karışıklıkları en aza indiren dikdörtgen yöntemi yani grid planı kullandıklarını vurgular.

Kent planlamasında grid sistem, hızlı uygulanabilir olması, kent halkının düzenli ve kolayca yerleştirilmesi, denetiminin kolay yapılabilir olması gibi nedenlerle kullanılmış, kentlerin başlangıcından günümüze geniş uygulama alanı bulmuştur.

Basit, açık, uygulanması kolay dik açılarla kesişen sokak ağlarının oluşturduğu biçim olan Grid plan, bu çalışmada “Izgara plan” terimi ile karşılanacak ve çalışmanın geri kalan bölümlerinde bu terim kullanılacaktır.

2.2. Geometri

Çizgi, yüzey ve hacim olarak uzayı ele alıp şekillerin özelliklerini, birbirleri ile olan ilişkilerini inceleyen ve ölçümlerini gösteren matematik kolu olan geometri [Hasol, 2002], kent yapım terimlerinde düzen yaratmanın en basit yolu olarak tanımlanmaktadır [Kostof, 1991].

Uzayın ve uzaydaki biçimlerin teorisi, açıların ve doğruların düzeni, Yunanca da ("gea" yer, "metron" ölçü) yer ölçümü anlamındaki geometri; kozmos'un uyumu ve düzenini yere yani kentlere; tarlalara ve sokaklara uygular. Temelde farklılaşmamış geniş toprağı, düzenli ve ölçülmüş alanlara böler [Kostof, 1991].

Aristo'nun Kuşlarındaki mimar Meton'un gökyüzünün uyumunu ve düzenini yeryüzüne taşıdığı durumu Kuban (1992);

"İnsanlar evrensel oluşlarla matematik düzen arasında bir bağ olduğunu düşünmüşlerdir."

diye tariflemektedir. Yunan düşüncesinde, Pitagorcular için doğa veya insan tarafından yaratılsın, her türlü güzelin esasını matematik ilişkiler belirlemiştir [Kuban, 1992].

Vitruvius'a göre insan varlığının belirtisi olan geometrik ve aritmetik düzen yapıların boyutlandırılması ve biçimlendirilmesinde kullanılır. Ölçü, oran, birim, modül gibi kavramlarla planlama terminolojisinde yer alan geometri; insan-yapı, yapı-çevre, insan-çevre ilişkisinde boyutsal ilişkileri tanımlar.

Boyutlandırmak için herhangi bir uzunluk biriminin kullanılması ile ortaya çıkan birim "modül", bir yapının parçalarının yapımında oranları ve boyutların düzenlenmesi için seçilmiştir. Klasik mimaride yapının oranlarının düzenini belirlemek için bir kolonun çapı modül olarak kullanılmıştır. Modern mimarlıkta ise, standartlaşmayı kolaylaştıran, binanın ve bileşenlerinin ölçülerinde yenilenen bir uzunluk birimi [Kuban, 2002] olarak tanımlanmıştır. Le Corbusier de "Modüller" adıyla ortaya koyduğu oran sisteminde insan vücudunu esas almıştır.

Çeşitli verilerden (insan vücudu, kolon çapı, gibi) yola çıkarak, geometri ve sayılar, yapısal çevrenin oluşturulmasında bir düzen yaratmak amacıyla kullanılmış ve kullanılmaya devam etmektedir.

2.3. Kent

Kent; göz önüne alınan kıstaslara bağlı olarak çok çeşitli tanımlanan bir kavramdır. Yıldırım (1996), zamana ve yere bağımlı olarak, kimi zaman ticarete, kimi zaman endüstriye ait etkinliklerin, kent nüfusunun başlıca özelliğini belirlediğini vurgulamıştır.

Demografik değişkene bağlı olarak yapılan tanımlarda; bir yerleşim yerinin sakinlerinin sayısının belli bir oranı aşması ve seyrek nüfusa sahip geniş alanların ortasında, küçük bir alanda yoğunlaşan, kaynaşma halindeki bir toplum kentin belirleyicisidir [Kılıçbay, 1993].

Göçer (1984)'e göre ise kent,

“ ..... belirli bir teknolojinin beraberinde getirdiği büyüklük ve yoğunluk, farklılaşma ve bütünleşme düzeyine ulaşmış yerleşme türü” dür.

Kent tanımında başvurulan kıstaslardan biri de ticaret ve ekonomi olmuştur. Üretimin ve ticaretin tarımsal faaliyetlere oranla baskın oldukları yerleşimler kentsel olarak tanımlanmışlardır.

Kılıçbay (1993)'in

“Değiş tokuşa geniş ölçekte açık pazar, parasal dolaşımın düğüm noktası, çalışan insanın doğal düzenin zorlamalarından kurtularak nesnelere serbestçe biçimlendirdiği geniş atölye; hem girişimcilerin, hem de işçilerin, sermayenin, emek gücünün en faal biçimlerinin, yani ekonomik gelişme ile karışık bir ilerlemenin sürükleyici güçlerinin yoğunlaştıkları nokta”

olarak tanımladığı kent; Weber (1966)'e göre, tarım dışında üretilen mal ve hizmetin, yakın çevrede veya daha geniş bir alan içinde pazarlandığı yerleşim birimidir.

Kente sosyolojik açıdan da yaklaşılmaktadır. Bu yaklaşımla kent, kültürel ve düşünsel faaliyetleri ile açıklanmaktadır. Kent, belirli bir alanın ekonomik etkinliklerinin yanı sıra yönetim, sanat, ilim gibi faaliyetlerinin de merkezidir.

Mumford (1997) kenti; bir topluluğun kültürünün ve gücünün maksimum yoğunlaştığı nokta olarak tanımlamıştır.

Tarım dışında söz konusu işlerle de meşgul olan insan gruplarını barındıran kentin, kültürel bir merkez de olması gerekmektedir [Yıldırım, 1996]. İnsanların birbirleriyle buluştukları, fikir alışverişi yaptıkları, ilişkiler ve kararlar merkezi kent, farklı işleyiş biçimlerini içeren, sahip olduğu her bir ögenin diğeri ile sıkı bağlar kurduğu bir sistem oluşturmaktadır.

Bu itibarla, kent, kendine has özellikleri bulunan ve belli bir mekanda yoğunlaşmış bir yerleşim sistemi olarak birey ya da aile tarafından çözülemeyecek sorunların toplum olarak üstesinden gelinmesine olanak sağlamaktadır [Hout ve ark., 2000].

Toplumun bireyleri arasındaki iletişimle bağlantılı olarak, kent olma özelliğine ilişkin Lynch (1996) de, kentin belki de en önemli işlevleri olarak dolaşım ve karşılıklı iletişimi saymaktadır.

Kılıçbay (1993) ise iyi yurttaşlığın gösteri alanı olan kentin, resmigeçit vs. gibi iktidarın gücünü göstermesine olanak sağlayan işlerin mantığı gereği, kendini akıl tarafından yaratılan bir alan ve düzenli bir plan olarak hizaya soktuğunu belirtmektedir. Toplumsal kurumsallaşmanın kenti politik kıldığını ve kenti karakterize eden çizgilerin her şeyden önce politik olduğunu

vurgulayan Kılıçbay (1993)'e göre kent, "iktidarın kök salma noktası " olarak farklılaşmaktadır.

Düşünsel açıdan kente yaklaşıldığında, Cansever (1996)'in,

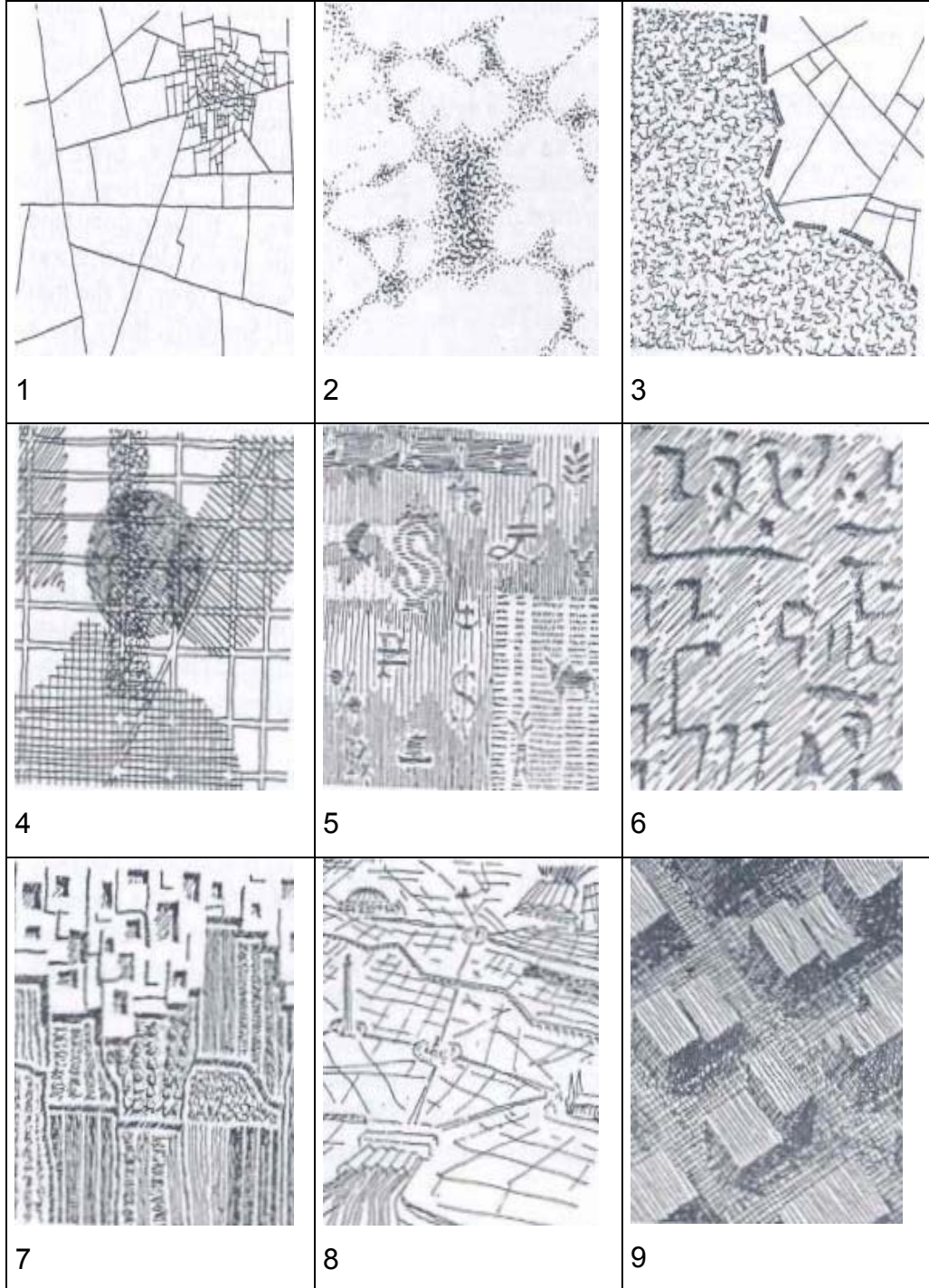
"Ahlakın, sanatın, felsefe ve dini düşüncenin geliştiği ortam olarak, insanın bu dünyadaki vazifesini, en üst düzeyde varlığının anlamını tamamladığı ortam"

tanımı ortaya çıkmaktadır. İçinde barındırdığı insanların düşünsel, ekonomik, toplumsal anlamdaki her tür etkinliğinin şekillendirdiği kenti, " sınırları son derece net çizilen özgürlükler sistemi" olarak gören Demirkan (1996), özgürlüğü ise farklı olabilme izni olarak tanımlamaktadır.

Kostof (1991) kentin oluşumunu demografik, düşünsel, ekonomik, coğrafik ve topografik koşullara bağlayarak, kente ilişkin 9 ana unsur belirlemiştir:

1. Kentler, yoğun enerjili insan topluluklarının yer aldığı yerlerdir.
2. Kentler, kümelerden oluşur. Kendini destekleyen arka alanları vardır.
3. Kentler, kentsel alanı, kentsel olmayan alandan ayırmak için fiziksel veya sembolik sınırları olan yerlerdir.
4. Kentler, işin özelleştiği, sosyal hiyerarşinin olduğu yerlerdir. İnsanların sınıflara ayrıldığı, gelirin vatandaşlar arasında eşit dağılmadığı, zengin fakirden güçlü olduğu yerlerdir.
5. Kentler, yoğun tarım ve artık ürün imkânı, metal veya su gibi fiziksel kaynak, doğal liman gibi jeomorfolojik kaynak, ticari gelir veya kral gibi insan kaynağı gücüyle desteklenen yerlerdir.
6. Kentler, mutlaka yazılı kayıtlara dayanan yerlerdir. Topluluğun yönetimi için kanunlar yapılması, malların kayıtlarının tutulması, toprağın adlandırılması gibi hususların yazılı olarak belgelenmesi gereklidir.
7. Kentler, kendilerini besleyen ve koruyacakları, servis sağlayacakları kırsal ile yakın ilişki içindeki yerlerdir.
8. Kentler, anıtsal tanımlarla ayrılan yerlerdir.

9. Kentler, binalar ve insanlardan oluşan yerlerdir (Şekil 2.1).

Şekil 2.1. Kentin karakteristikleri 1.Yoğunlaşmış Topluluk 2.Kent Kümeleri
3.Fiziksel Sınırlama 4.Kullanımın Farklılaşması 5.Kent Kaynakları
6.Yazılı Belgeler 7.Kent ve Kırsal 8.Anıtsal Çerçeve
9.Binalar ve İnsanlar [Kostof, 1991]

İnsandan yola çıkarak, yerleşimi ve kenti tanımlayan Doxiadis (1968)'e göre, "Human Settlements", İnsan "Man" tarafından ikame edilen yerleşimlerdir ve insanı tatmin etmelidirler. Sözkonusu yerleşim "muhteva" ve "kap"tan oluşur. Hem doğal hem insan yapımı veya yapay nesnelere oluşan fiziksel yerleşim yalnız veya topluluklar halindeki insanı muhteva eder. Bu iki bölüm bir arada olduğunda en büyüğü, dünya yüzeyi ile sınırlanabilecek boyuttaki insan yerleşimini meydana getirir. Yerleşimin bu şekildeki tanımı sadece üç boyutu değil dördüncü boyutu da işin içine sokar. İnsan ve topluluk sürekli değişir ve böyle yaparak da devamlılığını sağlamak için dördüncü boyuta zamana ihtiyaç duyar.

Yerleşimin bileşenleri olarak beş öge tanımlar. Bunlar:

- “ 1. Doğa, yerleşimin kurulacağı yeri ve yerleşimin işleyeceği çerçeveyi sağlayan,
2. İnsan
3. Topluluk
4. Kabuklar, farklı işlevlerini yerine getirdiği ve içinde yaşadığı strüktürler,
5. Şebeke, veya yollar su sağlayıcılar, elektrik gibi yerleşimin işlemlerini sağlayan doğal ve insan yapımı sistemler.” dir.

Bir yerleşimin başarılı olabilmesi için bu beş ögenin bir denge içinde ve farklı ilişkiler kurabiliyor olması gerekir.

Doxiadis (1978), yerleşimler oluşturulurken insanın beş prensibe göre hareket ettiğini öngörmektedir. Birincisi; potansiyel bağlantıların maksimum olması, ikincisi; enerji zaman ve maliyette asgari çabanın harcanması, üçüncüsü; insanın korunmasını sağlayan alanın en iyi hale getirilmesi; dördüncüsü çevre ile ilişkilerin en iyi kalitede sağlanması; son olarak ise bu dört prensibin en iyi şekilde sentezinin yapılmasıdır. Bu koşulları sağlayan kent, özgürlük ve güven içinde en uygun gelişmeyi sağlayabilir. Vücuda göre dikilen elbise gibi, kent de insana göre dikilmelidir [Doxiadis, 1978].

Kentin belirleyicileri ve tanımlanmasında kullanılan kıstaslar; kenti kuran insandan başlayarak, nüfus, coğrafya, topografya, iklim, düşünsel yapı,

toplum yapısı ve sosyal dinamikler, ekonomi, teknoloji gibi birçok değişkenden oluşmaktadır. Söz konusu değişkenlerin sadece biri veya birkaçının varlığı değil, hepsinin bir aradalığı ve birbirleri ile olan ilişkileri kenti oluşturmakta ve devamlılığını sağlamaktadır.

Tarihsel süreçte, her dönemde, belki de farklı olabilme izni sayesinde gerçekleştirebildiği her türlü üretimin sonucunda, çevresinden farklılaşan kent, yine bu nedenle ilgi odağı haline gelerek kuşatma altında yaşamış ve hala yaşamaya devam etmektedir.

2.4. İdeoloji

Kelime olarak, ilk defa 1797 yılında Fransız düşünürü Destutt de Tracy tarafından “idea”¹ ve “logos”² sözcükleri birleştirilerek, düşünceyi inceleyen bilim anlamında kullanılan ideoloji, Felsefe sözlüğünde şu şekilde tanımlanmıştır [Hançerlioğlu, 2002]:

“Toplumun özdeksel altyapısınınca belirlenen, siyasal, felsefesal, dinsel, sanatsal vb. gibi düşünce biçimlerinin tümü...”

Bireylerin dünyayı algılamalarına ışık tutan unsurlardan biri olan ideoloji, toplumsal bir üründür. Toplumun bireylerini bir arada tutan ideoloji, egemen sınıfın, topluluğun diğer üyelerini boyunduruk altına alma amacıyla yaydığı fikirler, söylemler ve eylemleri tanımladığı gibi, ezilenleri bir araya getirebilecek ve onlara birlikte hareket etme yeteneği kazandıracak bir fikir sistemi olarak da kullanılmaktadır.

Her topluluk, toplum düşüncesinin temelini oluşturan bir ideolojiye sahiptir. İçinde bulunulan dönemdeki toplumsal yapıyı yansıtan ideoloji, toplumların

¹ „Görmek anlamına gelen Yunanca idein sözcüğünden türeyen İdea kavramı, görünen biçim anlamını dile getirir.“ [Hançerlioğlu, 2002]

² „Yunanca’da usla kavrama anlamındadır ve kavrama ve seçme anlamlarını veren leg kökünden türemiştir. Kök anlamıyla ilgili olarak us ve bu usa dayanan söz, yasa, düzen, bilgi, bilim anlamlarını da dile getirir.“ [Hançerlioğlu, 2002]

değişimine ve gelişimine katkıda bulunan temel kavramlardan biridir. Toplumların egemen sınıfının sahip olduğu düşünce yani ideoloji, iktidarın ve dolayısıyla devletin politikasının temelini oluşturmuş ve mimari de dâhil olmak üzere bütün toplumsal ürünlerde etkisini göstermiştir. Mısır'ın piramitleri, Mezopotamya'nın zigguratu, Yunan'ın stoası toplumun düşünsel yapısının varoluşunu ve biçimlenişini etkilediği örneklerden birkaçıdır.

2.5. Mimari

Vitruvius'un, başarılı sayılabilmesi için, sağlamlık, yararlılık ve güzellik olarak üç temel gerekliliği şart koştuğu mimarlık [Özer, 1993], tarih öncesi dönemlerde insanoğlunun yaşamak için barınma ihtiyacı duyması ve bu ihtiyacını gidermek için en elverişli yöntemi bulma çabası olarak ortaya çıkmıştır.

Tarihsel süreçte, toplumların ve dolayısıyla uygarlıkların geçirdiği değişiklik ve gelişimler sonucu oluşan tarihteki kırılma noktalarını hem teknik, hem de sanatsal açıdan, somut örneklerle en iyi yansıtabilen disiplin olan mimarlık, Özer (1993)'e göre;

“Belirli bir toplumun gerçek ihtiyaçlarıyla imkânları çerçevesinde, o toplumu ilgilendiren faaliyetleri duygusal yönden de destekleyerek barındırılabilen nitelikte mekân düzenleri oluşturma becerisidir.”

En basit şekliyle yapı yapma sanatı olarak tanımlanabilecek mimari, mekânı malzeme olarak kullanır ve insanı da ortasına yerleştirerek, 3 boyutlu mekânı verir [Kuban, 1992]. Sadece uzunluk, genişlik ve yükseklikten oluşan bir kavram olmayıp, insanın hissettiği, içinde hareket ettiği, kaplanan bir mekândır [Özer, 1993].

Bruno Zevi tarafından “Mimarinin etkeni” olarak nitelenen mekân, uzaydaki boşlukları sınırlandırarak, tanımlı hale getirmekte, caddeleri meydanları,

parkları, kentleri de kapsayan bir kavram olarak mimariyle çevreyi, kenti örtüştürmektedir.

Kent mekânına ilişkin olarak, Sojo (2000) üç aşama belirlemiştir. Bunlardan birincisi, yaşam biçimi olarak katı formlar ve özellikli kentsel biçimler oluşturmak ve bunu tekrarlamak için birlikte çalışan fiziksel bir mekânsal uygulamalar bütünü olmasıdır. Bu durumda kent, yaşamının pratiklerinden, fiziksel ve deneysel olarak çıkarılan, ölçülebilir ve düzenlenebilir olan biçim ve süreçtir. İkincisinde ise, kent mekânı daha çok zihinsel ve düşünsel zeminden oluşur. Bir kenti nasıl deneyimlediğimiz, kendimizle birlikte götürdüğümüz zihinsel haritamızda kayıtlıdır. İlk bakış açısında mekândaki şeyler varken ikincide mekânla ilgili düşünceler vardır. Üçüncü tanım ise, birinci ve ikincinin ilişkilendiği bir deneyimdir. Kentin özelleşmiş mekânı, tamamıyla yaşayan bir mekândır. Hem gerçek, hem hayal, hem somut, hem sanal, bireysel ve toplu deneyimin oluşturduğu yerdir.

Mimari, kenti deneyimlememizi sağlar, yarattığı boşluk ve doluluklarla fiziksel çevremizi ve zihinsel belleğimizi şekillendirir. Fiziksel çevrenin yaratıcısı olarak, çeşitli eylemler için sınırlı bir boşluk yaratan mimari; CIAM 'ın 1933 yılı toplantısında kent ile ilişkilendirilerek şöyle tanımlanmıştır [Conrads, 1991]:

“Mimarlık; kentin geleceğini yönlendirir. Kentsel dokunun temel hücresi olan evin yapısını düzenler. Sağlıklı, mutlu ve uyumlu bir ev onun vereceği kararlara bağlıdır... Uyumlu oranlar taşıyan hacimlerin içinde yer alacağı boş alanları önceden belirler. Evin uzantılarını, çalışma yerleri ve dinlenme alanlarını düzenler. Değişik bölgeleri birbirine bağlayan ulaşım ağını kurar. Mimarlık kentin iyiliğinden ve güzelliğinden sorumludur. Kentin yaratılması ve gelişmesini sağlayan odur, güzel oranlarıyla uyumlu ve uzun ömürlü bir yapıt oluşturacak olan değişik öğelerin seçimi ve dağılımı da mimarlığa düşen görevdir. Her şeyin anahtarı mimarlığın elindedir.”

Mekânı algılanabilir yapmak için, onu oluşturan öğeler arasındaki boşluğu tanımlı hale getirmek gerekir. Mekân sadece fiziksel bir sınırlandırma değildir. Sınırlayan elemanlar arasındaki hacim, bu elemanlar arasında boyutsal bir ilişki kurulmasını sağlayan boşluktur.

Yunan kentlerinde, kent, biçim ilişkisinde boşluğun mekânı algılatmadaki etkisinin kullanıldığı, Wycherley (1993)'nin, Pausanias'ın gözünden anlattığı kentte görülebilir. Kentin çevresini kuşatan savunma duvarından sonra, ana giriş kapısından itibaren yol, ziyaretçisini kentin merkezindeki, birçok tapınak, stoalar ve kamu işlerine ayrılmış yapılar ile bunların arasına serpiştirilmiş anıtlarla tanımlanan boş alana, agoraya götürür. Yüksekteki akropol ise, saygın ve kutsal alanları içinde barındıran önemli bir bölümdür. Alt yamaçlarda uygun bir yerde tiyatro görülebilir. Stadion ve gymnasium gibi geniş alanlara ihtiyaç duyan mekânlar ise kentin çevresinde yer alır. Yapılar görsel bir dinamizm yaratacak şekilde konumlandırılmış, mekân algısı artırılmıştır.

Kentsel strüktürün oluşumuna bizzat katılan mimarının, kentin şekillenmesindeki etkisine paralel olarak, kente ait alanların biçimi de mimariyi yönlendiren etkilere sahiptir.

Bu çalışmanın temel kavramları olarak tanımlanan ızgara plan (grid plan), kent, ideoloji, geometri ve mimari kavramlarından sadece kent, ızgara plan ve bir ölçüde de ideoloji, çalışmanın ilerleyen bölümlerindeki incelemelerde kullanılacaktır. Mimari ve geometri kavramları ise başka bir çalışmada, ızgara plan, kent, mimari ilişkisi içinde ele alınacaktır.

3. KENT TARİHİNDE TOPLUMSAL, DÜŞÜNSEL, EKONOMİK VE BİÇİMSEL EVRİM SÜREÇLERİ İLE IZGARA PLANIN UYGULANIŞI

3.1. Kentin Oluşumuna Kadar İnsanın Toplumsal, Düşünsel, Ekonomik Evrimi

İnsan toplulukları, zamanımızdan 2-3 milyon yıl önce araç yapan canlılarla başlamış, temelde benzer ekonomik etkinlikleri (atık ve besin toplama, avlanma) gerçekleştiren, sürekli bir hareketliliğe sahip topluluklardır. Bu toplulukların, yerel çevreye uymaya çalışmasının yarattığı değişimle oluşan süreç, ilkel topluluk, geçiş toplumu ve sonrasında uygar toplum dönemi olarak sınıflanmıştır [Şenel, 1995].

İnsan topluluklarının geçirdiği bu değişim sürecinin başlangıcında; biyolojik evrimle birlikte kadın ve erkek işbölümü yapmış, kadın çocuğa bakma ve koruma, erkek de topluluğu koruma görevini almıştır. Savunma görevi, hayvanlara karşı korunmak için silah üretme ve kullanmayı gerektirmiş, toplayıcılıktan avcılığa geçişte önemli rol oynamıştır. Erkeklerin avlanarak, kadınların toplayarak getirdikleri geçici depolama ihtiyacı toprağa yerleşme yolunda adımlar atılmasına neden olmuştur [Şenel, 1995].

Yerleşik yaşama geçiş sürecinde toplumun yaşam biçiminde değişimler yaşanmıştır. Teknoloji ve sonuçları, yerleşim örüntüsü, toplumsal hiyerarşi ve sonucundaki örgütlenme, iletişim, mal ve bilginin uzun mesafeli alışverişi, insana benzer bir konuşma yeteneğinin kazanılması gibi keskin değişimlerdir [Dolukhanov, 1998].

Şenel (1995), ilkel kitlelerin toplumsal yapısını şu şekilde tanımlamaktadır:

“Doğa ile ilişkilerinde göçebe, edilgen ve ilkel, topluluk içinde türdeş, eşitlikçi, topluluklar arasında sistemsiz düşmanca ilişkilerin sürdüğü dışa kapalı, durağan, eşitlikçi, ilkel yaşam biçimi”

Toplumsal yapıda meydana gelen değişim, insanoğlunu doğadaki olayları algılama ve hayal ederek araç yapma etkinliğini somut hale dönüştürmeye itmiş ve bu şekilde düşüncesini geliştirmesini, ortak çalışmayla da iletişimini sağlamıştır.

Doęayla mücadelenin yaşamın temelini oluşturduğu bu süreçte, kendi içine dönük topluluklar, yaşadıkları tecrübeleri kendilerinden sonra gelenlere bir şekilde aktarmanın yolunu bulmuşlardır. İlkel topluluk insanları, doğayla mücadelelerini simgeleyen mağara resimleri ile yapı teknolojisi ve deneyiminden çok önce sanatsal birikimini aktaracak güçte bir iletişime sahip olduğunu göstermektedir [İzgi, 1999]. Bu süreçte, Şenel (1995)'in tanımıyla,

“Çağrışımcı, benzetmeci, simgeci, sınıflandırıcı ve olaylar arasında gelişigüzel neden sonuç bağlantıları kuran”

sihirseldüşünüş ortaya çıkmaya başlamıştır.

Erkeğin fiziksel gücüne bağlı bir toplumsal statü farklılaşmasının varlığından söz edilebilmekte ancak, ilkel topluluğun yapısında sihirseldüşünüş biçiminin herhangi bir siyasal ve ideolojik düşünüşe yol açtığına dair bir buluntunun olmadığı belirtilmektedir [Şenel, 1995].

İnsanoğlu, bu dönemde doğaya karşı verdiği yaşam mücadelesiyle birlikte düşünmeye ve bu gelişimle birlikte uygarlık yolunda yavaş adımlarla yürümeye başlamıştır.

Henüz üretim bilgisine sahip olmayan, avcı toplayıcı düzendeki ilkel topluluğun ekonomisi elbette ki çevre ve iklim faktörlerine bağlı bir ekonomidir. Üretimin olmaması, dış etkenlere bağlı olarak değişen yiyecek miktarı, bu nedenle ortaya çıkan nüfus sorunları ve teknolojik sıkıntılar gibi çözümsüzlüklere sahiptir. Üretim ve buna bağlı olarak artı ürün gibi bir gücü olmamasına karşın, ilkel topluluk doğaya karşı mücadelesindeki toplumsal

dayanışma ve birlikte hareket etme içgüdüğü sayesinde oldukça uzun bir süre varlığını devam ettirebilmiştir.

Tarih öncesinde, günümüzden yaklaşık 10 000 yıl önce gerçekleşen “neolitik devrim (tarım devrimi)” sonucu meydana gelen kırılma sonrasındaki yukarı paleolitik dönemin sonundan ilk uygarlıkların başlarına dek geçen süre topluluklar için bir geçiş dönemi olmuştur. Bu geçiş sürecinde toplulukların ekonomik, toplumsal ve düşünsel yapılarında değişim gerçekleşmiştir.

Bu dönemde tarım ve hayvancılığın yayılması, toplumsal yaşamda ve yerleşim örüntüsünde değişme anlamına gelmiştir. Yarı göçebe toplayıcıların yerini alan yerleşik tarımcılar, küçük yerleşim alanlarını da büyük yerleşim bölgelerine dönüştürmüşlerdir [Dolukhanov, 1998].

Artı ürünle birlikte yaşamak için ihtiyaç duyulan temel gereksimler karşılanmış, kendini ve artı ürünü koruma amacıyla inşa etme faaliyeti de başlamıştır.

Geçiş toplumunun yapısına ilişkin olarak Şenel (1995), yerleşiklerde köy başkanı, göçebe çoban topluluklarda klan veya aşiret başkanı olması ihtimaline rağmen, eşitlikçi toplumsal yapılarıyla ilişkili bir siyasal farklılaşmanın -toplumsal artı ile geçinen ve geçim faaliyetlerine katılmayan, yaşam biçimi olarak farklılaşmış grup ya da bireyin var olması- gerçekleşmediğini belirtmektedir.

Tarım toplulukları arasında araç ve fikir alışverişinin uzak mesafede ve çoklu yapılmaya başladığı bu dönemde yerleşik tarım ekonomisiyle birlikte ortaya çıkan işgücünün düzenlenmesi ve işin özelleşmesi etkin bir sınıfın yani toplumsal bir iktidar düşüncesinin temellerini de atmıştır [Dolukhanov, 1998].

Üretici ekonomiye geçiş sürecinde, toplayıcılık ve avcılıktan çiftçiliğe geçiş gerçekleşmiş, yerleşik avcı-toplayıcı ekonomisinin yerini göçebe tarım

ekonomisi almıştır. Tahıl üretimi başlamış, iklim değişikliği -havaaların ısınması, suların azalması- insanların su kıyılarında ve vadilerde toplanmalarına neden olmuştur. Bu şekilde besin sorunu çözülmüştür. Bu sorununun çözümüyle, tüketimi için gerekli olandan daha çok üretme, gerekli hallerde üretimin miktarının topluluk tarafından ayarlanması mümkün olabilmektedir.

Ev içi (çömlekçilik, dokumacılık) ve ev dışı (doğramacılık, yapıcılık) ekonominin temelleri atılmış, yerleşik çiftçilerin küçük sulama tarımı, yarı göçebe çiftçilerin tarla açma tarımı ve göçebe çoban ekonomisi geçiş topluluklarının ekonomisini oluşturmuştur [Şenel, 1995].

Toplumsal yapı ile geçim ve yaşam biçimindeki değişimler topluluğun düşünsel yapısında da değişikliklere neden olmuştur. Şenel (1995), toplum düşüncesindeki bu farklılaşmanın, sihirsel düşünüşün yanında; doğayı, doğadaki neden sonuç ilişkisini anlama yolundaki ilk adımların atılmasının temellerinin dayandığı dinsel düşünüşün de var olmasını sağladığını düşünmektedir.

Başlangıçta biyolojik evrimle birlikte, toplayıcılık ve avcılık ile doğada yaşamını devam ettirme mücadelesi veren topluluklar, zamanla ortaya çıkan ihtiyaçları ile iklim ve coğrafi koşullar nedeniyle geçim biçiminde ve toplum yapısında değişiklikler gerçekleştirmiştir.

İnsanoğlu, bu iklim ve coğrafi koşullar altında yaşamını devam ettirebilmek için yarı yerleşik düzene geçmiştir. Yaşam biçimi olarak, yarı göçebe çiftçi ve çoban toplulukları halinde varlığını devam ettirmiştir. Birçok etkenle birlikte ortaya çıkan üretim ve yaşam biçimindeki bu değişiklik, inşa etme faaliyetinin ve toplumsal sınıflanmanın temellerinin atılmasına neden olmuştur. Yapı yapma eylemi ve toplumsal farklılaşmayla birlikte, bu toplulukların kente geçiş süreci başlamıştır.

3.2. Kente Geçiş

Geçiş toplumunun geçirdiği aşamalar ve uygun çevre koşulları nedeniyle tarihte uygarlığa geçişin, ilk Mezopotamya'da gerçekleştiği düşünülmektedir. İkel topluluklara göre oldukça hızlı yaşanan değişim, kitleleri toplum olma yolunda geliştirmiştir. Bu geçiş M.Ö. 5000'den başlayıp M.Ö. 3000'lerde ortaya çıkan ilk kentlerle tarif edilmektedir [Childe, 1996].

İlk kentlerle birlikte başladığı varsayılan uygarlığa geçiş sürecinin Mezopotamya'da 5 aşamada gerçekleştiği düşünülmektedir [Şenel, 1995] (Bkz. Çizelge 3.1). Güney Mezopotamya'nın tarım yerleşmeleri, uygarlığa geçiş aşamalarında kaydettikleri değişimler ve gelişmelerle, ilk kent toplumu için gerekli olan; toplumsal sınıflanma, ticaret, yönetici güç gibi unsurlardan oluşan alt yapıyı hazırlamışlardır.

Bu süreç içinde, toplumun yapısında meydana gelen düşünsel ve ekonomik değişim etkisini, mimariyi kullanarak, dinsel ve örgütsel merkez konumundaki tapınaklarda göstermiştir. Bu güç gösterisini Dolukhanov (1995),

“İktidar ve ayrıcalık mimaride ve maddi varlıklarda simgelenmiştir ve çeşitli koşullarla meşrulaştırılmıştır.”

sözleriyle vurgulamıştır.

Artık tüketim için ihtiyacı olandan daha fazlasını üretmeye başlayan, uygarlığa geçiş aşamasında kendine yetebilen küçük birimler halindeki yerleşimler, tüketim fazlası ürünlerin uzak mesafeli ticaretini yapan, toplumsal işleyişini düzenli bir örgütlenme temelinde gerçekleştiren, düşünsel ve ekonomik olarak baskın sınıfın yönetimindeki kentlere dönüşmeye başlamıştır.

Çizelge 3.1. Mezopotamya'da uygarlığa geçiş öncesindeki aşamalar
[Şenel 1995, Dolukhanov 1998, Maisels 1999]

	Üretim	Mimari	Çanak çömlek	Gömü şekli
Hassuna M.Ö. 6000	Ova tarımı, av hayvanı	Bir ve çok odalı, karmaşık dikdörtgen sıkıştırılmış kerpiç konutlar, ortak alanlar	Çift konili dalgalı, dikey ağız kenarlı küresel kaplar, kaba pişirilmiş arkaik boyalı	Evlerde veya yakınında kaplarda ve dairesel yapılarda gömü
Halaf M.Ö. 5000	Evcil hayvan, tahıl ve sebze tarımı	Daha çok 3-4 m çapında yuvarlak, kerpiç ve ağaç üst örtülü konut, dik dörtgen dış odalı anahtar deliği "tholoi" şemalı evler, bir tür meclis binası, kamu hizmeti (çakıl sokak kaplaması)	İnce cidarlı boyalı dışa çekik, iç bükey, yuvarlak biçimli Halaf keramiği, ticaret ilişkisi,	Toprağa gömme ve yakma
Ubeyd M.Ö. 4000	Tarımda yapay sulama, evcil sığır ve eşek, nüfus artışı,	Birbiri üzerine inşa edilmiş platform üzerinde, geniş bir orta oda ve kenarlarda küçük odalardan oluşan tapınak yapıları (sümerler)	Figüratif sanat, kil heykelcikler, silindir mühür, kazılı damga, geometrik desenli ince tek renkli kaplar, maddi ve kültürel ticaret	
Uruk M.Ö. 3300- 3100	Öküz arabası	Anıtsal sütunlu tapınak yapısı, ve siyasal ve ekono mik yapılanma, piktografik yazı	Boyasız açık renkli çark yapı mı keramik, eğik ağızlı, hayvan, insan ve geo metrik figürlü kaplar,yaygın mühür kullanımı,	
Cemd-et Nasr M.Ö. 3100-2800	Ticaret, zanaat artıyor	İnşaat tekniğinde gelişme, anıtsal yapılara saraylar ekleniyor	Heykele geçiş, kapların biçimlerinde çeşitlenme,	Kraliyet mezarları

3.3. Kentin Oluşum Sürecini Tarifleyen Kuramlar

Kente ve dolayısıyla uygarlığa geçiş aşamasında gerçekleşen farklılaşmaların, uygarlığı ve kenti yaratma süreci çeşitli kuramlarla tanımlanmıştır.

İnsanlığın gelişim sürecini tanımlarken iki kırılma noktasının varlığını kabul eden Childe (1996), söz konusu süreçteki değişimleri, neolitik devrim (tarım devrimi) ve kentsel devrim ile açıklamaktadır.

Uygun ekolojik şartlar ve coğrafi bölgede -Mezopotamya, Mısır ve İndüs Vadisi- neolitik köy yaşamındaki değişiklikler ilk kentsel toplulukların ve kentlerin ortaya çıktığını belirten Childe (1951), kentsel toplulukların köylerden farklılıklarını:

- Nüfusça daha büyük ve daha yoğun iskân edilmiş olmak,
- Tarım dışı grupların; uzman zanaatkârlar, tüccarlar, askerler, ulaşım işçilerinin olması,
- Üreticiden vergi alarak artı ürünü elinde toplayan gücün varlığıyla etkin anamal birikiminin sağlanması,
- Artı ürünün kentte toplandığının göstergesi olan anıtsal kamu yapılarının bulunması,
- Artı üründen toplanmasını sağlayan kesimin en yüksek payı alması
- Yazının kullanılması,
- Geometri-astronomi, matematiksel bilginin kullanımı ve gelişimi,
- Sanatta gelişme ve kavramsallaştırma,
- Dış ticaret ilişkileri,
- Statüleşmiş toplum, devlet güvencesi (güvenli barınma, üretim).

şeklinde sıralamıştır [Childe, 1996].

Zanaatkârların, politik ve ekonomik olarak ait olduğu yer olan kent; toplumsal sınıfların -yöneticiler, rahipler, zanaatkârlar ve çiftçiler- toplumun menfaatlerine yönelik olarak üzerlerine düşen, birbirini tamamlar nitelikteki işleri yapan, dolayısı ile organik bir dayanışma gösteren bir oluşumdur. Bu niteliği, Aktüre (1997) uygar-kent toplumunun geçiş toplumundan ayrılan en önemli özelliği olarak tanımlamıştır.

Childe'in "İki Devrim" kuramı, kentleşme sürecinin tanımlanmasında birçok araştırmacı tarafından genel hatları ile kabul görmüştür. "İki Devrim" kuramını benimsemekle birlikte Cippola (1980), 2. devrim olarak M.S. 18. y.y'da ortaya çıkan endüstri devrimini kabul etmektedir. Tarım devrimi ile endüstri devrimi arasında geçen süre boyunca gerçekleştirilen teknik gelişmelerin, buluşların temel niteliklerini, avcılık, tarım ve endüstrinin belirli bir nüfus birikimi ve belirli bir ekonomik faaliyet düzeyi olduğunu varsayarak ortaya koymaktadır. Endüstri öncesi toplumların doğal çevrede var olan kaynakları kullanımı ile ortaya çıkan farklılıkları, kültürel yapı, kurumlar, teknolojik düzey, fiziki çevrenin özellikleriyle açıklamaktadır.

Childe'in insanoğlunun oluşturduğu uygarlığın ortaya çıkışı ve gelişimine ilişkin olarak öngördüğü süreci, Sojo (2000), farklı bir bölünmeyle üç evrede tanımlamaktadır. İlk kentsel devrimi Çatalhöyük ve Jericho yerleşimleri ile başlatmaktadır. Bu yerleşimlerin kent olma yolunda çok önemli süreçleri aştıklarını düşünmektedir. İkinci kentsel devrim olarak Childe ile aynı dönemi ele almaktadır. Üçüncü kentsel devrimde de Cippola ile benzerlik göstermekte ve modernizmin başlangıcını esas almaktadır.

Kentlerin ortaya çıkış serüveninde ortaya atılan görüşler, temelde Childe 'ın geliştirdiği düşünceden yola çıkarak çeşitlenmiştir. Aktüre (1997) de kentlerin ortaya çıkış sürecini, Childe'in "İki Devrim" kuramından yola çıkarak beş evrede açıklamıştır. Avcı ve toplayıcı hayattan tarıma geçilerek kalıcı yerleşimlerin kurulmasını içeren birinci evreyi, Aşağı Mezopotamya ve Nil vadisinde uygun çevre koşulları ile artı ürünü kullanarak tarım dışı üretimi

besleyecek konuma gelindiği ikinci evre izlemektedir. Üçüncü evrede ise, teknolojik gelişmeyle bronzun kullanılması, hammaddenin uzak mesafeler arasında taşınması, bu sayede değiş tokuş biçiminde dış ticaretin oluşması ve artan zanaatkâr ile işçi sınıf için artı ürünün de artırılması yer almaktadır. M.Ö. 3000'lerde teknolojik gelişim -sabanın kullanımı, sulama kanallarının yapımı, tekerlek kullanımı- ile ticaretin artarak gelişmesi 4. evreyi oluşturmaktadır. Son evrede ise, dış ticaretin artması ile toplumlar arası bilgi alışverişi de artmış, teknolojik gelişme ve paralelinde artan nüfus ile büyüyen yerleşmelerin ortaya çıkmıştır. Bu yerleşmelerde, artı ürünü yöneten kral-yönetici sınıfın var olduğu, tapınak ve saray gibi anıtsal yapıların inşa edildiği ve yazının bulunduğu beşinci evreyle de kente ve kentsel yaşama geçilmiştir.

Kentlerin ortaya çıkışına ilişkin Sjoberg (1960) ise, üç ön koşul belirlemiştir. Bunlardan birincisi uygun ekolojik çevredir. Ancak çevre aktif bir öge olmadığı için tek başına uygarlık ve kent üretme gücüne sahip değildir. Tarım ve tarım dışı alanda kent öncesi örneklere göre daha gelişmiş bir teknoloji ikinci koşuldur. Tarımsal üretimde, artı ürünün depolanmasında ve taşınmasında, büyük ve kalıcı yerleşim yerleri oluşturulmasındaki rolü aktiftir. Üçüncü koşul ise karmaşık toplumsal örgütlenme ve hepsinden önemlisi özellikle politik ve ekonomik alandaki gelişmiş güç yapısıdır. Üçüncü koşul, kentlerin ortaya çıkışını ve gelişimini doğrudan etkilediğinden temel belirleyicilerden biridir.

Sjoberg'in ortaya koyduğu koşullar çerçevesinde, toplumun örgütlenme, teknolojik gelişim, nüfus ve yapısal açıdan, kent öncesi ve sonrasındaki farklılıklar, Aktüre (1997) tarafından Çizelge 3.2'de gösterildiği şekilde özetlenmiştir.

Mumford (1961), tahıl ekimi, saban, çömlekçi çarkı, tekne, dokuma tezgâhı, bakır işçiliği, soyut matematik, astronomik gözlemler, takvim, yazı gibi teknolojik unsurların birkaç yüzyıl içinde, yaklaşık M.Ö. 3000'lerde ortaya çıktığına değinerek, en eski kentsel yerleşmelerin de aynı döneme tarihlendiğini belirtmektedir.

Çizelge 3.2. İkel toplum-Feodal toplum-Endüstri toplumu karşılaştırması
[Aktüre, 1997]

Toplum Tipleri	Teknoloji Düzeyi	Toplumsal Örgütlenme	Toplumsal Yapı	Demografik Yapı
İkel Toplum	İnsan ve hayvan gücü kullanıyor.	Uzmanlaşma yok, işgücü farklılaşmıyor	Sosyal tabakalaşma yok.	Küçük, kendine yeterli, okur yazar değil
Feodal/Uygar Endüstri Öncesi Toplum	İnsan, hayvan su ve rüzgar gücü kullanıyor.	Düşük düzeyde uzmanlaşma ve işbölümü var. Lonca sistemi var.	Kesin sosyal farklılaşma, tabakalaşma var; sosyal hareketlilik yok.	Görece büyük ve okur-yazar.
Endüstri toplumu	Buhar makinesi, elektrik kullanıyor. Makineleşme, toplu iletişim, toplu üretim var	Üst düzeyde uzmanlaşma, işbölümü var.	Esnek sosyal tabakalaşma, üst düzeyde sosyal hareketlilik var.	Büyük, okur-yazar.

Ayrıca, teknolojiye bu gelişmeler sonrasında dağınık köy ekonomisinden üst düzeyde örgütlenmiş kentsel ekonomiye geçişi etkileyen en önemli unsurun, yönetici güç, kral veya krallık kurumu olduğunu düşünmektedir.

Kentsel gelişim sürecinde merkezi konumdaki kral, saray ve tapınakla birlikte uygarlığın bütün öğelerini kontrol altında tutan ve kentin kalbini yönlendiren mıknatıs olarak, sadece insanı değil, bütün bir kozmosu ve onun tanrılarını

temsil eden sembolik dünyayı ve kent imgesini oluşturmada önemli rol oynamıştır [Mumford, 1961]. Köyün içinde yükselen, kalın duvarlı ve anıtsal olan kale, içinde saray, tapınak ve ambardan oluşan işlevleri barındırmaktadır. Kalenin çevresinde biçimlenen kent ise, kozmosun insan eliyle yapılmış bir örneğini teşkil etmektedir. Kenti saran dış duvar, kent ve kırsal alan arasında fiziksel bir sınır olarak içerdekiler ve dışarıdakiler arasındaki farkı vurgular. Böylece kentin bütün öğeleri ortaya çıkmıştır [Mumford, 1961].

Kendine yetebilen bir ekonomiye sahip, artı ürün üretebilen ve bu ürünü değerlendirmek için, yine bu üründen pay alan bir üst yönetici sınıfa sahip, yönetici sınıfın varlığını vurgulayan tapınak ve saray gibi yapılaşması ve göksel yaratıcının temsilcisi, bazen kendisi olduğu tanrısal iktidarı ile ilk kentler tarih sahnesindeki yerini almaya başlamıştır.

3.4. Kentin Biçimsel Oluşumu

İnsanın yerleşik düzene geçişinden itibaren yerleşmelerin biçimsel özellikleri, toplumun sosyal, ekonomik ve düşünsel değişim ve gelişimleriyle birlikte çevre ve doğa koşullarına göre ve genel olarak doğal bir evrim sonucu şekillenmiştir.

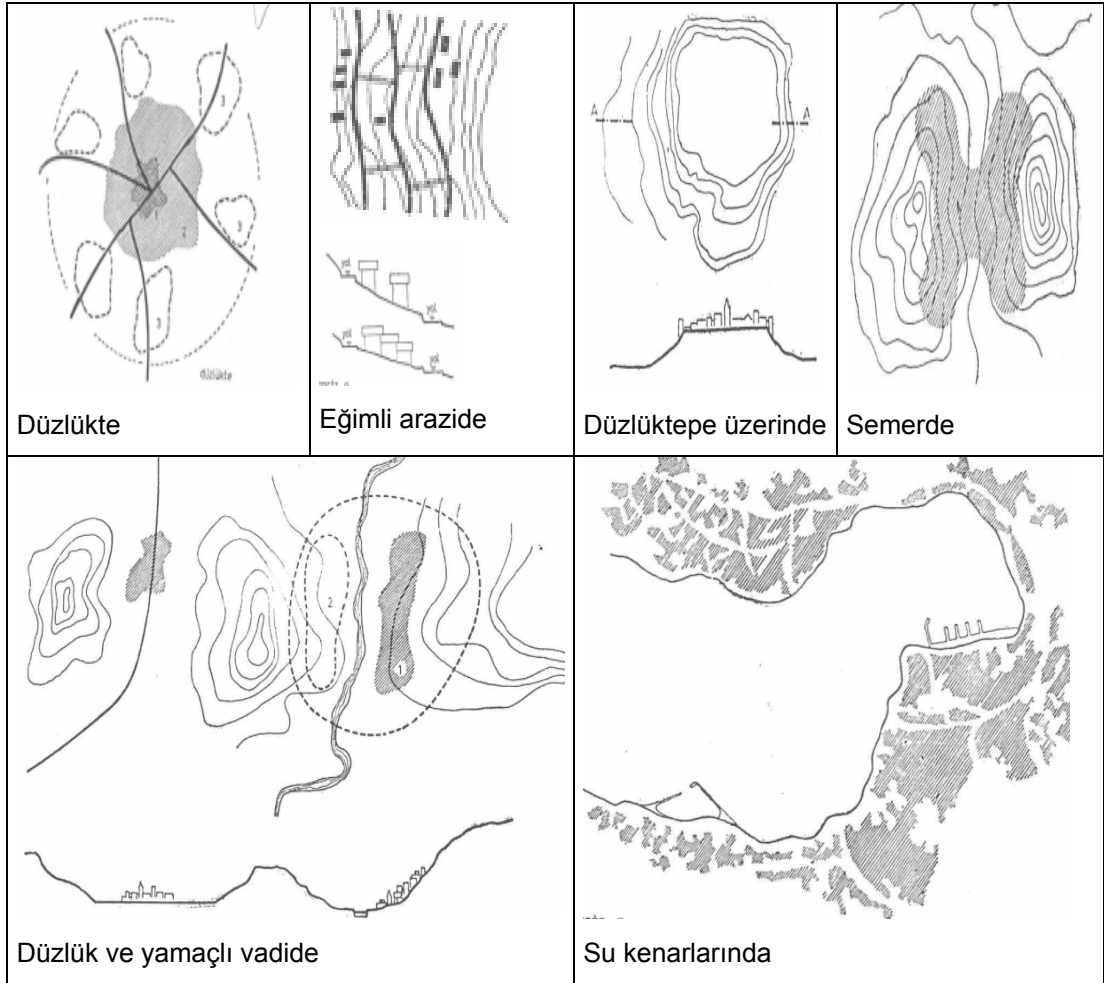
İnsan toplulukları, doğanın kendilerine sunduğu olanaklar dâhilinde, temel ihtiyaçlarını daha kolay karşılayabilecekleri fiziksel ortamı sunan yerlere yerleşmişlerdir.

Bu yerleşmeler, buldukları çevrenin coğrafi konumu ve doğal yapısına paralel olarak, varolan coğrafyanın etkisiyle değişen ekonomik ve teknolojik gelişmeler ile topluluğun sosyal ve siyasal yapısıyla şekillenmiştir.

Uygun coğrafi koşul; artı ürün miktarında artış getirecek iklimsel ortamın bulunduğu, su kenarları, nehir ağzları, verimli alanlar ve çevresinde

yerleşimlerin kurulmasına neden olmuştur. Yerleşilen coğrafya kentlerin biçimlerinde etken bir rol almıştır. Coğrafyanın ve sahip olduğu topografyanın kent biçimlenişindeki belirleyici rolü Bayhan (1962) tarafından;

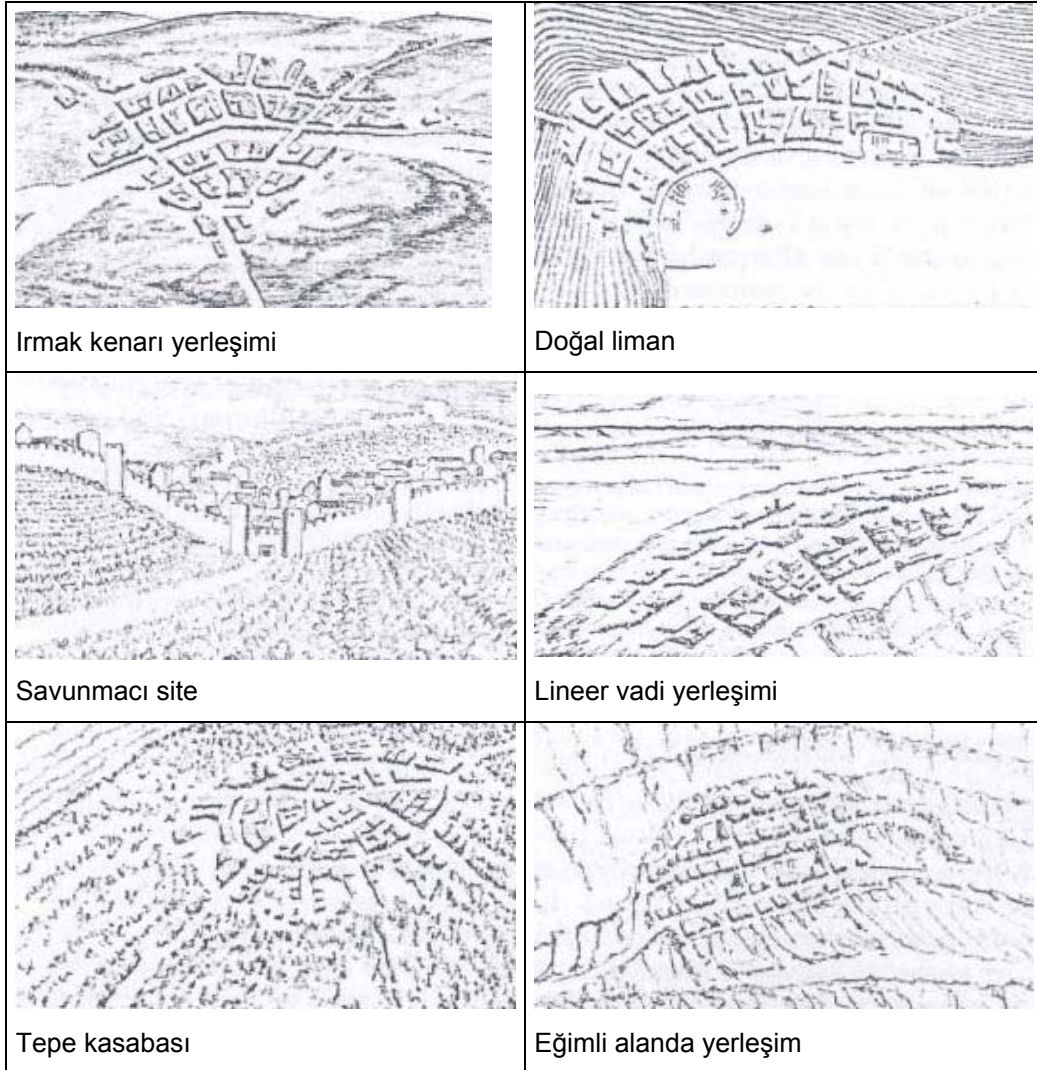
- Düz arazide kurulan kentler
- Eğimli arazide kurulan kentler
- Tepelerde kurulan kentler
- Semerlerde kurulan kentler
- Vadilerde kurulan kentler
- Su kenarlarında kurulan kentler şeklinde belirlenmiştir (Şekil 3.1).

Şekil 3.1. Topografyanın biçimlendirdiği yerleşimler [Bayhan, 1962]

Kostof (1991) ise, kent biçimini belirleyici olarak topografyanın rolünü farklı bir sınıflama ile;

- Irmak kenarı yerleşimi
- Doğal liman
- Savunmacı site
- Lineer vadi yerleşimi
- Tepe kasabası
- Eğimli alanda yerleşim olarak belirlemiştir (Şekil 3.2).

Şekil 3.2. Topografyanın biçimlendirdiği yerleşim sınıflandırması
[Kostof, 1991]

Catanese ve Synder (1988), kent biçimlerini, 4 temele dayandırarak tanımlar:

1. Kente biçim veren diğer elemanlar ve yollar, parklar, binalardan oluşan fiziksel temel,
2. Kentin varlığı için bir neden yaratan ekonomik temel,
3. Kurallar için gerekli olan politik temel,
4. Kentin anlamı için gerekli olan sosyal temel.

Fiziksel çevrenin kentin şekillenmesine doğrudan yaptığı etkinin yanı sıra, kentin işlevlerini devam ettirmesi için gerekli unsurlar da biçimsel formun çeşitlenmesinde ve değişiminde rol oynamaktadır. Tanımlanmış bir mekan, zaman boyutuyla birlikte, yüklendiği işlevlerle yeniden biçimlenmekte ve değişime uğramaktadır.

Yerleşimlerin biçimlenişine ilişkin Doxiadis (1978) ise;

“Bir kentin oluşumunda doğanın güçleri (yerçekimi, toprak, su, hava, iklim) kadar, insanın biyolojik ve fiziksel ihtiyaçları (nasıl yürüyeceği, etrafında ne görmek istediği), sosyal organizasyon (topluluğun biçimlenişi vs.), doğru strüktür ihtiyacı (dikdörtgen arsa ve bloklarla dikdörtgen binaların kombinasyonu), büyüme güçleri (ekonomi vs.), insanların hareket sistemleri (kinetik alanlar vs.), ve organizasyonlar (bölgesel yönetim merkezi, katedral, büyük kent salonu) gibi diğer faktörlerin de rol aldığını”

belirtmektedir.

Kentin, zaman içinde kenti kuran topluluğun ihtiyaçları doğrultusunda organik olarak şekillenmesini Naumann (1998) şu şekilde açıklar:

“Yerleşmelerin çoğu, doğal bir büyüme sonucunda oluşmuş mülklerin gelişigüzel yığılışmasından başka bir şey değildir. Buna bağlı olarak kent duvarları da yerleşmelerin genişlemesi sonucu ortaya çıkmış olan dış çizgiyi izler ve bu arada savunma için elverişli her türlü engebelikten yararlanır.”

Kentin biçimlenişi, coğrafya ve topografya gibi fiziksel belirleyicilerin yanı sıra topluluğun, toplumsal, düşünsel ve ekonomik yapısıyla da çeşitlenmiştir. Bu nedenle, kent biçiminin arkasındaki nedenler bu sınıflamaya göre ele alınacaktır.

3.4.1. Kentin biçimlenişini belirleyen toplumsal nedenler

Bir yerleşimin varlığı için en temel koşulun, o yerleşimi oluşturan insanların yani toplumların varlığı olduğundan yola çıkarak, kentlerin biçimlenişinde toplum unsurunun oldukça etkili rol aldığını söylemek mümkündür. İnsanlar tarafından ve yine insanlar için inşa edilen kentlerin yerleştikleri coğrafya ve fiziksel özellikleri muhakkak ki insanlar tarafından alınan kararların sonucunda ortaya çıkmaktadır. Cansever (1996) bu durumu;

“Şehir; toplumsal hayata, insanlar arasındaki ilişkilere biçim veren, sosyal mesafelerin en aza indiği, bu ilişkilerin en büyük yoğunluk kazandığı yerdir. İnsanın hayatını düzenlemek üzere meydana getirdiği en büyük fiziki ürünü ve insan hayatını yönlüten, çevreleyen yapıdır. “

şeklinde tanımlar.

Bir takım dış koşulların baskısı ile birleşen toplulukların, ortak düşmana karşı savunma, az rastlanan su kaynaklarını ve çiftlik yerleşmeleri için elverişli yararlı toprakları birlikte kullanması ihtiyacı yerleşimin formunu etkilemiştir [Naumann, 1998].

Toplumun kentin biçimlenişindeki etkisi, yerleşimlerin ilk biçimlenişinde sosyal sınıflara göre farklılaşan yapılaşmalar şeklinde ortaya çıkmıştır. Kentsel devrimle birlikte toplumsal iş bölümünü yaşayan ve üretim işi yapmayan rahipleri, uzman zanaatkârları, memur ve yönetici sınıfı barındıran kent, bu iş bölümünü yansıtan tapınak, saray, anıtsal mezar ve atölyelerin öne çıktığı bir biçimlenme gösterir.

Kentlerin biçimlenişinde topluma bırakılan formların birbirine eklenerek organik bir biçimde geliştiği belirtilmektedir. Ancak herhangi bir kural koyucu kenti biçimlendirdiğinde düzen ve geometri kent planının belirleyicisi olmuştur. Bu nedenle ızgara planının ardındaki toplumsal nedenler yine düşünsel nedenlerle bağlantılı olarak toplumu sınıflama amacını gütmüştür.

Kostof (1991) tarafından tarihte az rastlanan gerçek dama tahtası formundaki ızgara plana örnek olarak gösterilen ve M.Ö 7. yüzyıla tarihlenen Urartu kenti Zernaki Tepe'nin ızgara planını; Çilingiroğlu (1997) ele geçirilen ülkelerden getirilen ve ekonomiye önemli katkılarda bulunan halkları (köleleri) alt yapısı gerçekleştirilmiş, düzenli kentlere yerleştirme amacı ile açıklamaktadır.

İtalya'daki Yunan kolonilerinde kentin kare ve dikdörtgen parçalara bölünerek, halkın menşelerine göre mahallelere yerleştirilmesi [Akarca, 1987], kent biçiminin toplumsal sınıflandırmayı vurgulamadaki rolüne örnek teşkil etmektedir.

Bir yerleşimi oluşturan toplumun sınıfsal farklılıkları veya toplum içindeki farklı sınıfları denetleme, ayırma gibi amaçlar, kurulan yerleşimlerde fiziksel boyut, biçim, kentsel ve yapısal mekânda değişimler farklılıklar yaratmaktadır. Oluşturulan yerleşimlerde, içinde yer alan kullanıcıların toplumsal statüleri etken rol oynamaktadır.

3.4.2. Kentin biçimlenişini belirleyen düşünsel nedenler

Siyasal erkin kentin biçimlenişindeki ilk etkisi, anıtsal tapınak yapılarının kentin merkezinde ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Toplumun dinsel inançlarının var ettiği tanrı-kral olgusuyla toplumsal irade kurumsallaşarak, tapınakla ifade bulmuştur.

Üzerinde yaşanan dünya göksel bir olaya denk gelmekte, tapınakların ve kentlerin birer örneği bulunmaktadır. Tüm Babil kentlerinin takımyıldızlar

içinde bir ilk örneği bulunmakta olup; kentler, yaradılışın başladığı merkezde yer almakta ve tanrıların oradan yeryüzüne indikleri “tanrıların kapısı” olmaktadır [Bumin, 1990]. Sümer’in zigguratı üzerinde yer alan tapınakta tanrıların yeryüzüne inmeleri için merdiven olması da bu duruma örneklenebilir [Childe, 1996].

Benevolo (1995) ilk kentlerle birlikte, kentin tanrısal olarak algılanmasına ilişkin Sümerlerin kenti göksel olayın yeryüzüne (Eridu) yansıması olarak gördüklerini belirtmiş, kent ve köy arasındaki, dünyayı iki farklı parçaya bölen sınır çizgisinin, düşünsel ve kurumsal yapılanma kadar fiziksel ortamı da şekillendiren önemli bir unsur olduğunu vurgulamıştır. Topluluğun dinsel inancı, meydana getirdiği mekânı tanımlamakta aracı olmuş ve mekân dinsel inancın hizmetinde kullanılmıştır.

Catanese (1988), kent krallıklarının gelişmesi ile kent planlamasının başladığını, Sümer savaşçı krallarının, kale, çevre toprakların tarım ürünleri, bronz çağın tipik az işlenmiş ürün ve zanaat eserleri için pazaryeri olan kenti, bir plan dahilinde inşa ettiğini belirtmektedir.

Georges Duby’nin “Kenti devlet yaratmakta, devlet temellerini kent üzerinde kurmakta” diye tanımladığı iktidarların varlık kazanacağı anıtsal merkezler ve dinsel sembolizm kent biçimlenişinde öncül hal almıştır [Bumin, 1990].

Siyasi yetke; tanrısal düşünüş ve devamındaki ideolojik gelişim ve değişim, kenti biçimlendiren temel nedenlerden biri olmuştur. Romalıların kenti de idari güç ve varlığın sembolü olarak inşa edilmiştir.

Klasik dönemde kurulan kentlerde, daha önceki örneklerin önceden planlanmamış dolambaçlı cadde ve sokaklarına tezat düzenli cadde biçiminin kullanıldığı, merkezin genellikle dinsel, idari ve ticari binalarla vurgulandığını belirten Catanese ve Synder (1988)’a göre, güç aslında klasik kentin çekirdeğinde yatmaktadır. Kalan alanlarda yer alan konutlar, kent biçimini

nadiren şekillendirmiş, klasik kentlerin plancıları kendi artistik hayal ya da arzularını değil, yönetici parti veya liderlerin istekleri doğrultusunda kentleri tasarlamışlardır.

Benevolo (1995) Avrupa'da kolonileşme sürecinde yeni kentlerin kuruluşundaki idari gücün etkisini;

“Her kentin kurucusu, aynı zamanda kentin üzerinde bulunduğu toprağın da sahibiydi ve böylece sokaklar, meydanlar, tahkimatlar, ayrıca da yaşayanlara ayrılan parsellerin alt bölümlere ayrılması gibi bütün özellikleriyle kentin tasarımını akılcı bir biçimde planlayabilirdi; bu süreç bilinen ve paylaşılan yapı örneklerine göre yürütülürdü.”

şeklinde belirtmiştir.

Siyasi yetkenin yarattığı kent görüşünün tersine Maisels (1999), kentin krallık kurumunu yarattığını;

“Krallık, kuşkusuz Sümer'in kent devletleri içinde gelişti; ancak kentler krallıkların çevresinde kristalleşmiş değildi; tersine, krallıklar kentlerin yaratıkları idi.”

diyerek ifade etmektedir.

Kent, toplumsal olarak üretimle ilgili karşılıklı bağımlılık ilişkisinde değişikliğe yol açıp, siyasal yönetimin özelleşmesine varacak biçimlenmeyi başlatmış, siyasal yönetim (hükümet) ise, ideolojik ve ekonomik alanlarda, silahlı birliklerde profesyonelleşmeyi temsil eden ve yazıya dayanan bir kamu yönetimi kanalıyla, kendisini, 'devlet' olarak ortaya koymuştur.

Kent ve kırsal arasındaki toplumsal tabakalaşmaya uğramış ilişki nedeniyle, yatay siyasal ilişkilerin yerini ast-üst dikey siyasal ilişkilerin alması devletin oluşması sonucunu doğurur [Benevolo, 1995].

Siyasi düşüncenin kent biçimlenişindeki hâkimiyetini, Kostof (1991)'un

“Güç kentleri düzenler ve gücün en ham biçimi kent toprağının kontrolüdür. Devlet ona sahip olduğunda, hangi biçimi seçerse uygulayabilir. “

sözleri çok iyi vurgulamaktadır.

Çilingiroğlu (1997), Urartularda II.Rusa dönemindeki askeri-kültürel yenilikler nedeniyle idari yapı, genel siyaset ve iskan politikasında, bunlara bağlı olarak kent plancılığında önemli değişiklikler olduğunu ve kale planlarında, arazi kullanımında, olasılıkla vergi toplama ve ürün dağıtımında yapılan değişikliklerin kent plancılığına da yansıdığını belirtmiştir. Savaşlar sonrasında köleleştirdiği halkları yerleştirdiği kentlerin biçimlenmesinde bu etki görülmektedir.

Egemen gücün dünya görüşü, kurduğu yerleşimlerin bu gücün varlığını ve devamlılığını sağlayacak biçimlere sahip kılmış ve hâkimiyetinin gücünü biçimsel olarak da gösteren yerleşimler ortaya koymuştur.

3.4.3. Kentin biçimlenişini belirleyen ekonomik nedenler

Ekonomik durum daha çok kentlerin kurulacağı alanların seçiminde etkili olmuştur. Kent içinde ticari faaliyet ve ilişkiler kent biçiminin oluşmasında etken rol oynamıştır.

Coğrafi konumun ekonomik koşulları karşılıyor olması tarih içinde birçok kentin kuruluş ve biçimleniş nedenini oluşturmuştur.

Sağlanan artı ürünle birlikte dış ticaret ile diğer topluluklarla iş ve menfaat birliği, önemli ulaşım yollarının kavşakları, dış ticarete kolaylık sağlayan kısa güzergâhlı deniz ve kara yolları, topraktan elde edilen çeşitli hammadde ve cevherlerin bulunduğu bölgelerde kentler oluşturmuştur [Bayhan, 1962].

Ekonomik eylemin niteliği ise; Sjoberg'e göre kentsel arazi kullanımı ve kentsel mekânların kullanımında farklılaşma nedenidir. Endüstri öncesi kentte; üretimin organik enerjiyle yapılması ve lonca sistemi içinde yürütülmesiyle konut ve işyeri ayrılmamış, dolayısı ile mekânda özelleşme olmamıştır. Aynı işle uğraşanlar aynı sokak veya aynı mahallede yer almış, kent, aynı sosyal tabaka, aynı etnik grup ve aynı işle uğraşanlardan oluşan homojen mahallelerle belirlenmiştir. Sosyal ve ekonomik ilişkilerdeki durağanlık, kentin iç düzeninde; dar sokaklar, sıkışık konut dokusu ve az katlı yapılar biçiminde ortaya çıkmıştır [Aktüre, 1997].

Jane Jacobs ise; bir kentin varlığının temelini yaptığı ekonomik faaliyetlerin varlığına bağlamaktadır. Kentlerin ortaya çıkışına ilişkin geliştirdiği yeni obsidyen kuramı ile kenti bir pazaryeri olarak tanımlamakta ve ekonomik faaliyetin çeşitliliği ile kentsel öğeleri gerçekleştirmiş kabul etmektedir [Aktüre, 1997]. Kırsal ile kent arasındaki karşılıklı hizmet ilişkisinin oluşturduğu bağımlılığın devamı, ticaret ve endüstri ile sağlanmıştır.

Tarım dışı üretim ve bunun yakın çevresi ya da geniş bir alan içinde pazarladığı yer olan kentin varoluş nedenlerinden biri Bumin (1990) tarafından;

“Çevresi ile çok yönlü ilişkileri ile yönetim koordinasyon ve kontrol fonksiyonlarının merkezi olması”

olarak tanımlanmıştır.

Seleukosların (Helenistik) kurduğu şehirlerin yeri daima askeri, idari ve iktisadi sebeplerle belirlenmiş, ülkeyi birbirine bağlayan yollar üzerinde fethedilen yeri elde tutmak ve idare etmek amacıyla kurulmuşlardır [Akarca, 1987].

Kentlerin tarih içindeki gelişim sürecinde, ekonomik öncelikler, bir kentin kurulduğu bölgeyi belirlemiş, gerçekleştirdiği ticari faaliyetler varlığının devamlılığında etkin rol oynamıştır.

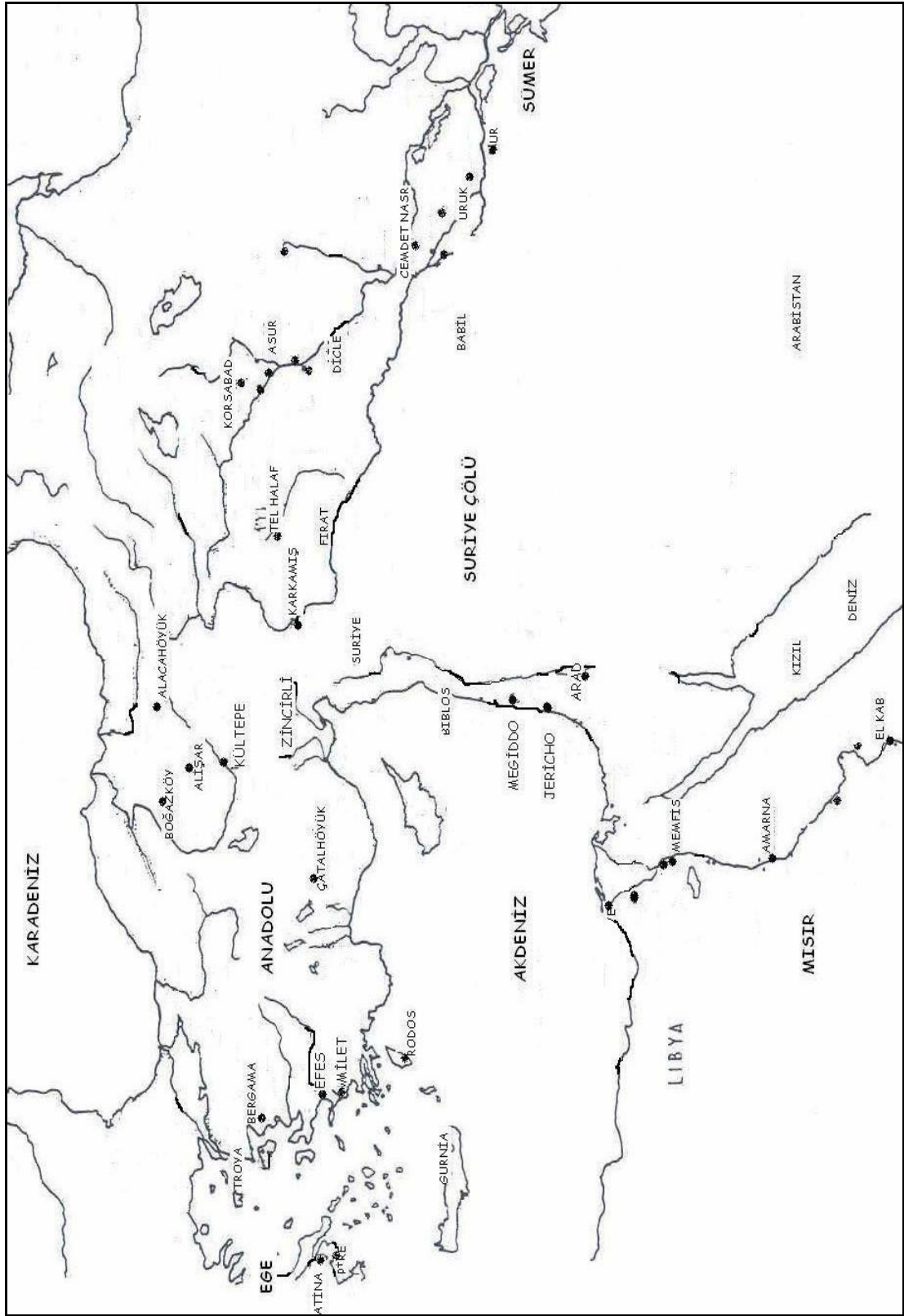
3.4.4. Kent biçimlerinin örneklenmesi

Buldukları coğrafya ve ona bağlı olarak gelişen ekonomik ile toplumsal ve düşünsel süreçlerle oluşan kent biçimleri; genel anlamda düzenli ve düzensiz olarak gruplanabilir.

Bu sınıflama içinde, ilk olarak düzensiz kentler ele alınacak ve bu şekilde biçimlenmiş kentler örneklenecektir. Düzensiz kentler; üzerinde yaşayan topluluğun istekleri ve faaliyetleriyle doğal büyümeyle organik bir şekilde gelişerek oluşmuştur. Eklenerek sınırlarına kavuşan yerleşimler, en büyük yerleşme alanını en kısa çevirme çizgisi içinde elde edebilmek için düz topraklar üzerinde az çok oval ya da yuvarlak sınırlar oluşturmuştur [Naumann, 1998]. İççe geçmiş, karışık kümeler halinde arazide yer alan evler ve arazinin iniş ve çıkışına uyan sokaklar kenti biçimlendirmiştir [Akarca, 1987].

Yapılmış olan arkeolojik çalışmaların ışığında ortaya çıkan ilk kentler, benzer coğrafi ve iklim özellikleri gösteren alanlarda farklı biçimlerde gelişmeler göstermiştir. Bu kentlerin bazıları düzensiz, organik bir yerleşime sahipken, bazıları belli bir düzene göre kurulmuşlardır.

Kentlerin kuruldukları dönem ve bölgeye göre düzenlenen ve Çizelge 3.3' de yer alan tabloda (kent şemalarını içeren kapsamlı tablo EK-1'de sunulmuştur) belirtilen kentlere ait bazı kent biçimleri, ilk ortaya çıkışlarından itibaren tarihsel dönemlere göre ana hatlarıyla örneklenmiştir. Ayrıca, düzensiz planlı kentlerin coğrafi olarak dağılımı Harita 3.1'de gösterilmiştir.

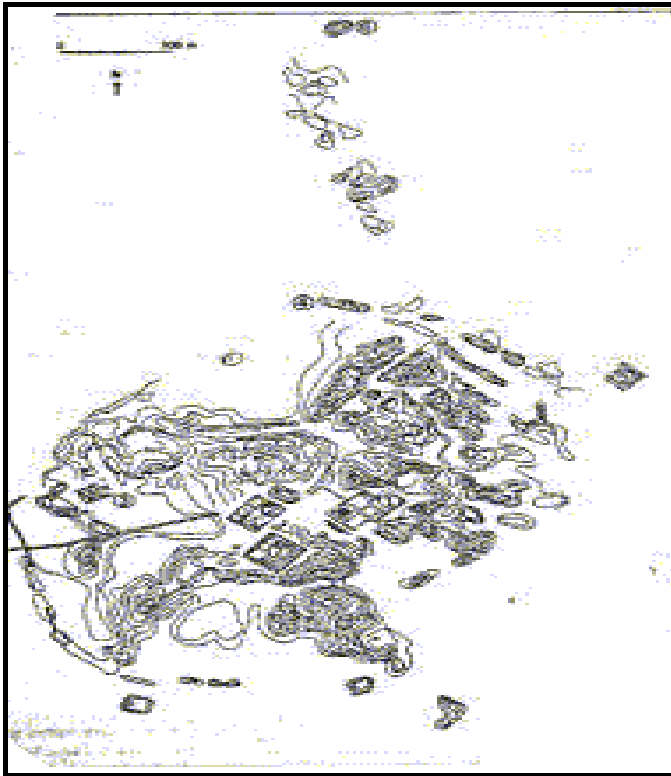

Harita 3.1. Düzensiz planlı kent örneklerinin coğrafi dağılımı

Uruk kenti

Uruk'un günümüzdeki adı Warka'dır. M.Ö 5. bin yıl sonlarına tarihlenebileceği varsayılan köy yerleşim yeri, M.Ö. 4. bin yılın ortalarından itibaren kentsel özellikler gösteren bir yerleşim olmuştur. Uruk' ta ulaşılan mimari, toplumsal organizasyonu sağlayan merkezi bir gücün varlığının kanıtı olarak kabul edilmektedir. Anıt yapıların boyutları ve mimari niteliklerinin aynı zamanda planlı bir kentleşmenin doğuşunu gösterdiği de kabul edilmektedir. İki ana tapınak bölgesini içeren kentteki tapınakların biri (Beyaz Tapınak) gök tanrı Anu'ya, diğeri (Eanna) ise bereket, aşk ve savaş tanrıçası İanna'ya adanmıştır [Hout ve ark., 2000, Gates, 20038] (Şekil 3.3).

Uruk kenti anıtsal yapılarıyla planlı kentleşmenin başlangıcına örnek olarak değerlendirilmekte birlikte, kent biçimi olarak daha çok organik bir biçimlenme göstermiştir.

Şekil 3.3. Uruk kentinin şeması [Hout ve ark., 2000]

Habuba Kabira kenti

M.Ö 4. bin yılın ortalarından sonlarına kadar “Geç Uruk “olarak adlandırılan dönemde kurulan, Suriye’de bulunan Habuba Kabira kentinin, sur duvarlarının geometrik düzende ve olasılıkla kurucularının istek ve otoritelerini gösteren bir anlayışla inşa edildiği düşünülmekte, Uruk kentiyle birçok benzerlikler göstermesi nedeniyle Uruk’un uç üssü olarak değerlendirilmektedir [Hout ve ark., 2000]. Surların içinde yer alan yerleşimde, surlara tezat birbirine sokulmuş evler ve düzensiz bir sokak ağı yer almaktadır (Şekil 3.4).

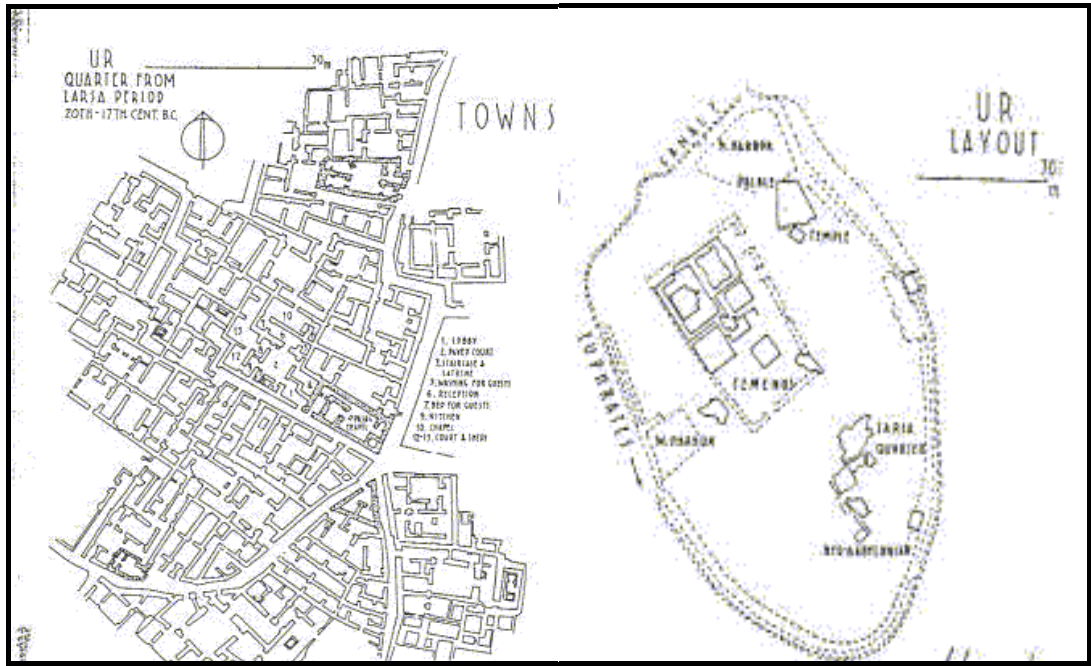

Şekil 3.4. Habuba Kabira kentinin şeması [Hout ve ark., 2000]

Ur kenti

Merkezinde tamamı zigguratın egemenliğindeki dini yapıların oluşturduğu mahalle yer almaktadır. Ayrıca, baş rahibeye ait olduğu düşünülen bir ikametgâh ile kral sarayı olduğu varsayılan bir bina ve kraliyet mezarları da bulunan mahallenin etrafı yeni Babil dönemine (M.Ö.7.-6.yy.) ait duvarlarla sınırlanmıştır. Evler ise; daracık sokaklarla sınırlı, ön cephelerinde dar kapıların açılmış olduğu ve aynı biçimsel özellikte cephelere sahip sıkı ev bloklarından oluşmuştur [Hout ve ark., 2000] (Şekil 3.5). Siyasi iktidar ve toplum düşüncesi kent mekânında merkezde konumlanan ve zigguratla tanımlanmış ve vurgulanmıştır.

Siyasi otoriteye ait kent merkezinde daha planlı ve geometriye daha bağılı bir planlama anlayışı güdülürken, merkezin dışında, düzenli bir sokak ağına sahip olmayan, gelişigüzel bir yerleşime gidilmiştir.

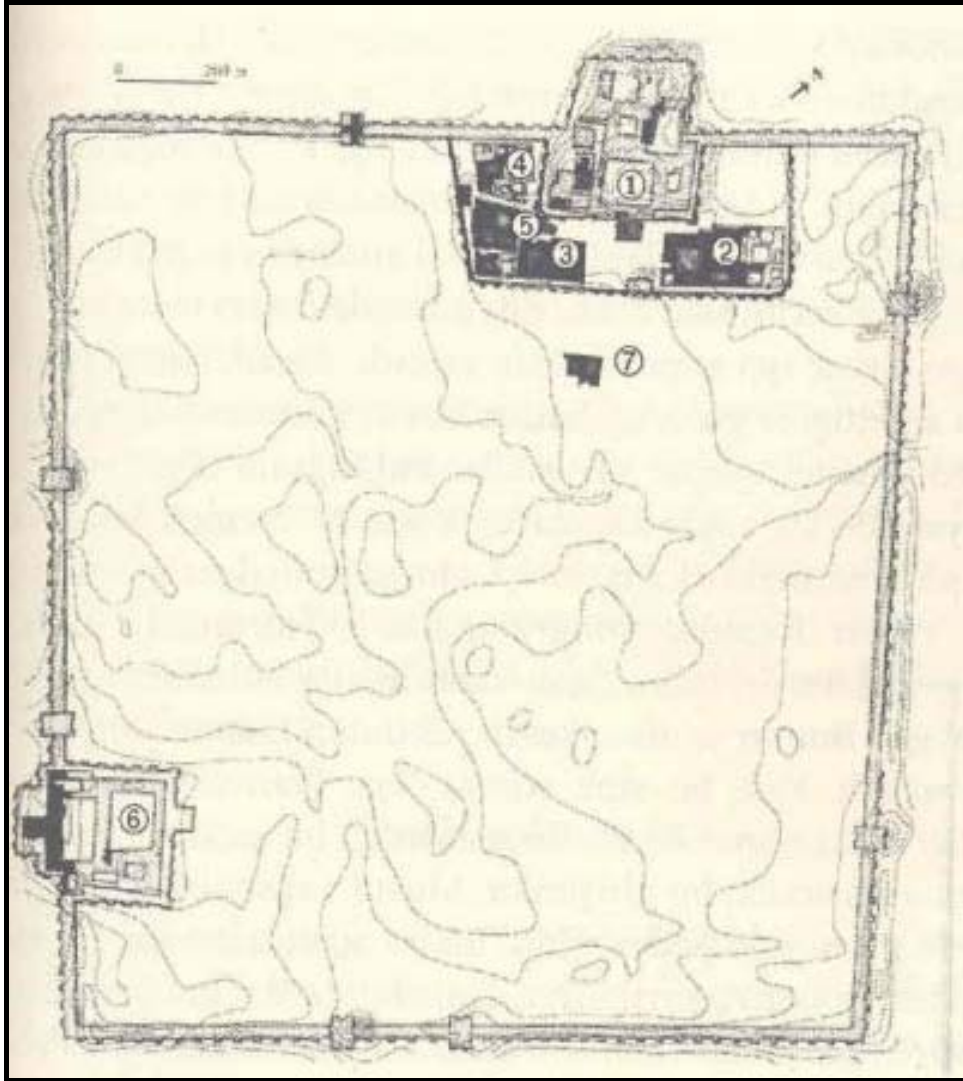

Şekil 3.5. Ur kenti ve konutlarının şeması [Badawy, 1966]

Korsabad kenti

Kral iradesi ile kurulmuş bir kent olarak adlandırılan Dur-Şarrukin (Korsabad)'ın M.Ö.730'larda (2. Sargon zamanında) inşasına başlanmıştır. Sadece kentin kuzeyinde yer alan birkaç saray veya konak ve bir ziguratın kazıldığı kenti 1 750 / 1 685 m boyutlarında, dikdörtgen surlar çevrelemektedir [Hout ve ark., 2000] (Şekil 3.6). Badawy (1966) ise, surların boyutlarını 2 600 / 1 575 m olarak vermektedir.

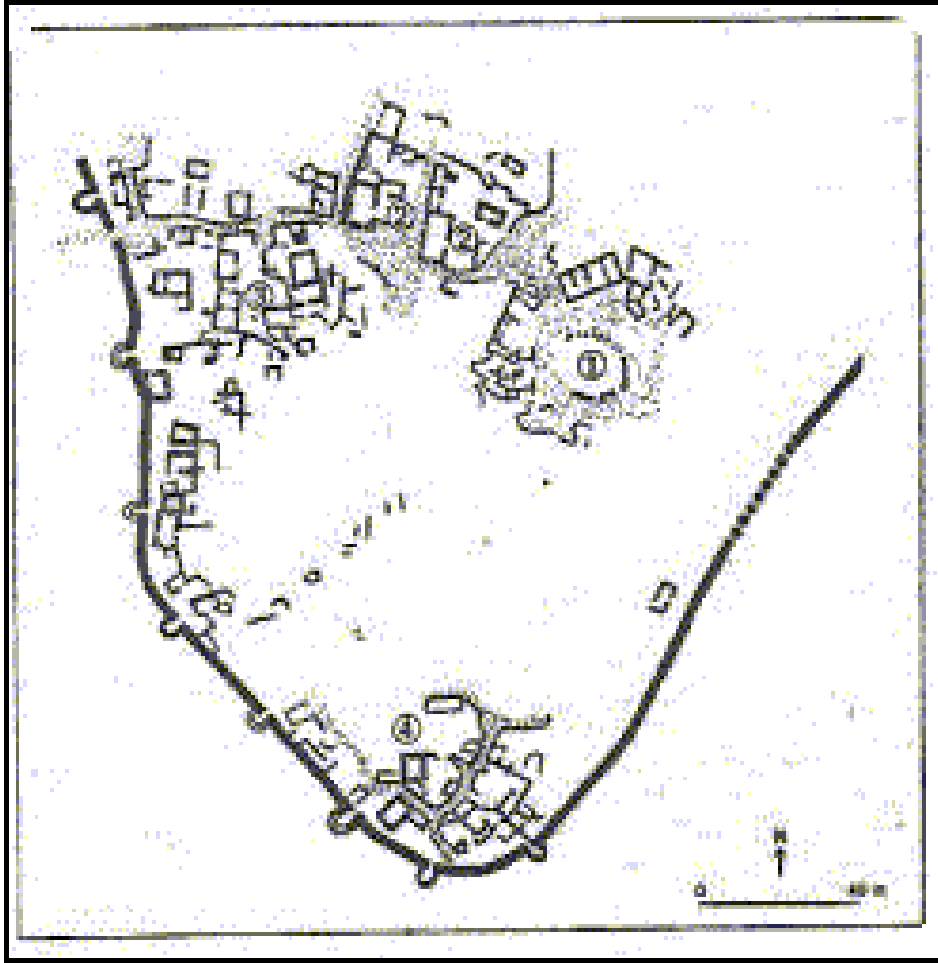
Surlarının biçimi nedeniyle düzenli plana sahip kent olarak da değerlendirilebilmektedir. Ancak, kentin tamamına ait arkeolojik veriler henüz gün ışığına çıkarılmadığından düzensiz kentler altında sınıflanmıştır.

Şekil 3.6. Korsabad kentinin şeması [Hout ve ark., 2000]

Arad kenti

Filistin'de küçük köyler ağının merkezindeki Arad tepesinde, köyden küçük bir kente geçişi, etrafı surlarla çevrildiği M.Ö 3100'lere tarihlenen Arad kenti; 1 200 m. uzunluğunda, ortalama 2,5 m. kalınlığında taş duvardan oluşan bir surla sahiptir. Kuzey Necef bölgesinin ticari öneme sahip tek kenti olan Arad'da evler, topografyanın getirdiği zorunluluklar ve yağmur sularının toplanmasının hayati önemine uygun olarak, herhangi bir düzen anlayışının olmadığı gelişigüzel bir dağılım sergilemiştir [Hout ve ark., 2000] (Şekil 3.7).

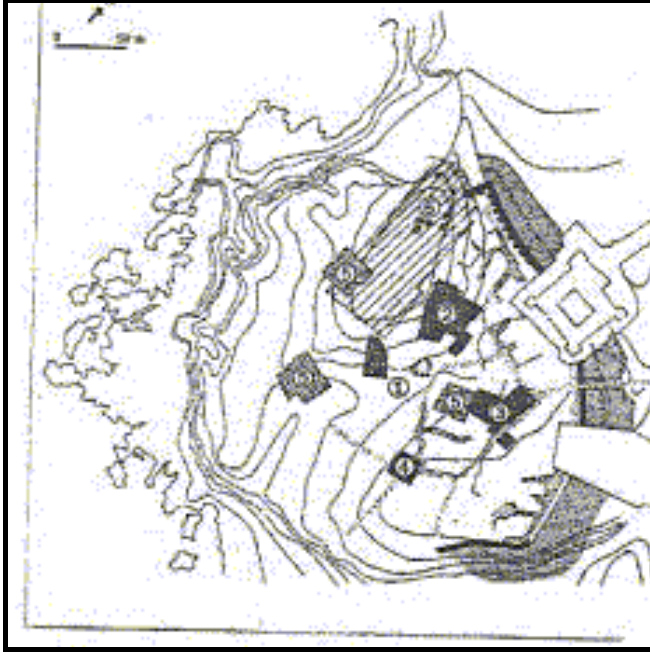

Şekil 3.7. Arad kentinin şeması [Hout ve ark., 2000]

Biblos kenti

Lübnan sahilinde Beyrut'un 40 km. kuzeyinde, su kaynağına sahip oldukça elverişli bir bölgede yerleşmiştir. M.Ö. 3. bin yıldan itibaren Mısır ile yoğun ticaret -özellikle sedir ağacı ticareti- ilişkilerinde bulunan kent, kabaca daire biçiminde bir duvarla çevrili olup su kaynağının konumu yolların ve mahallelerin biçimlenişini belirlemiştir.

Bu kentte de önemli yapılara ayrılan bir merkezin varlığından net olarak söz edilebilmekte ve M.Ö. 3. bin yılın sonu 2. bin yılın başlarına tarihlenen yoğun bir kentleşmenin var olduğu düşünülmektedir [Hout ve ark., 2000] (Şekil 3.8).

Şekil 3.8. Biblos kentinin şeması [Hout ve ark., 2000]

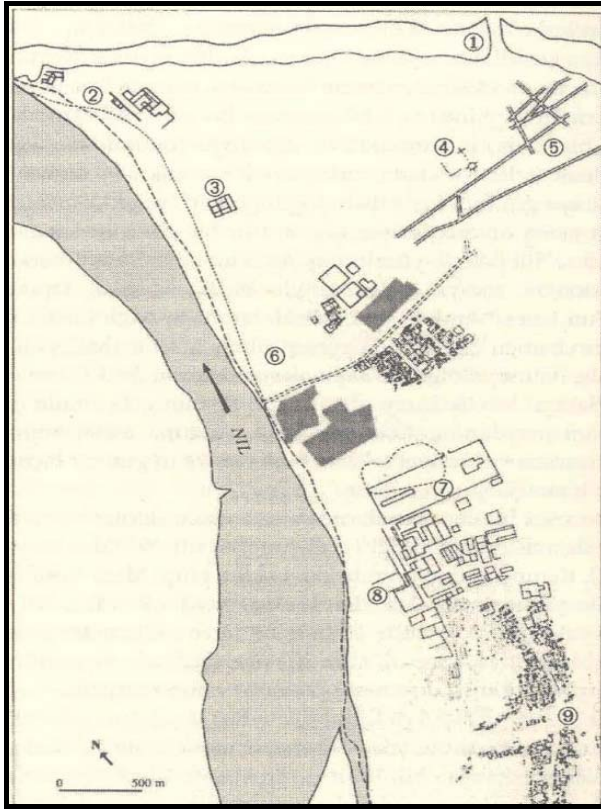
El-Amarna kenti

M.Ö.1300'lerde IV.Amenofis zamanında kurulmuş bir kent olan El Amarna; doğudan dağ çemberi ile batıdan 124 m boyunca Nil ile sınırlanan yerleşim alanının, enine vadiler ile merkez bölüm - kral sarayları + tapınaklar ve idari binalar -, konut alanı, dini kompleks gibi bölümlere ayrılmasından oluşmuştur (Şekil 3.9). Konutların birbirine eklenerek organik bir biçimde dar sokaklar boyunca geliştiği güzel sıralanması, zone (bölge) sistemine dönüştürülerek uygulanmıştır [Badawy, 1966].

Güneş tanrısı Aton'a ithafen kurulan bu yeni başkent, yeni devlet dininin de merkezi olmuştur. İdeolojik ve siyasi otoritenin kararıyla kurulan yeni başkent kenti kent merkezi [Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, 1986], başlangıçta bir bütün olarak tasarlanmış, kuzey ve güney yönünde bir simetri içinde gelişmiş ve kentin dini merkezi etrafında hızla yoğunlaşması ve dışarı doğru genişlemesi eşzamanlı olmuştur. Ana yola paralel veya dik olan, nispeten düzenli bir yol ağı ile çöl sunaklarına, kaya mezarlarına, işçi

köylerine ve taş ocaklarına ulaşılmaktadır. Kentin merkezinde, Aton'a adanmış iki tapınak, iki saray, günlük hizmetler için ayrılan alanlar, Amarna tabletlerinin bulunduğu firavun yazışma bürosunu da içeren yönetim binaları, diğer kamu yapıları, kolluk kuvvetlerinin karargâhı ve ahırların bulunduğu askeri üs yer almıştır. Kentin güneyinde, üst düzey bürokrat, rahip ve sanatçılara ait güzel ve gösterişli evler bulunduğu gibi, daha sıkışık düzende ve daha küçük boyutlu konutlar da yer almaktadır [Hout ve ark., 2000].

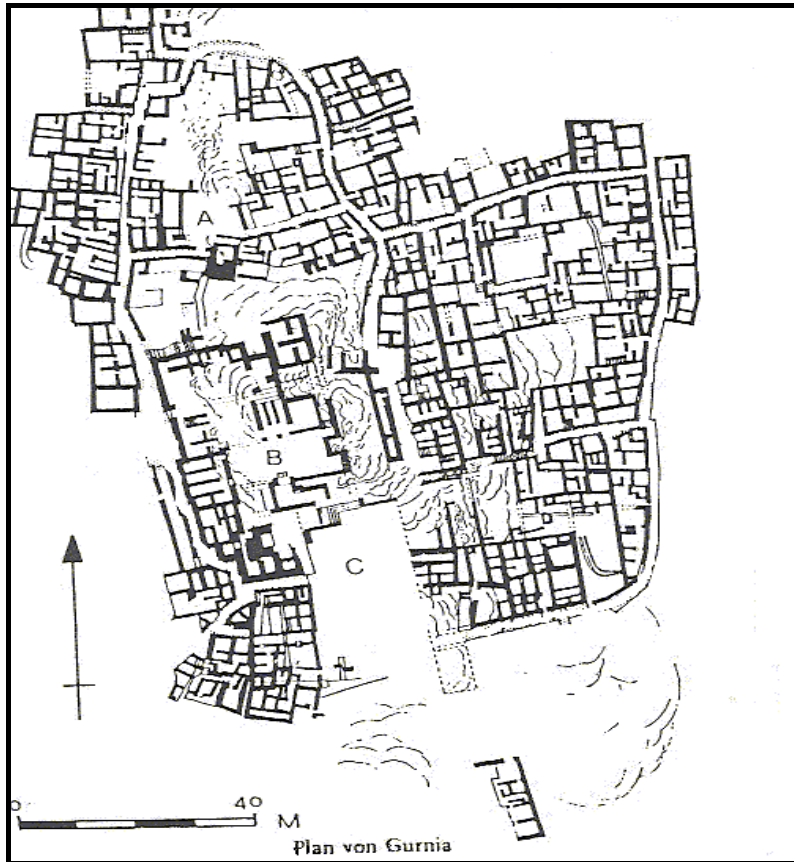
Kuruluşundan sadece 50 yıl sonra tamamen terk edilmiş olduğu için günümüze birçok açıdan ışık tutan "Aton Ufku", dünyanın yaratılışına tanıklık eden ayrıcalıklı bir mekân ve aynı zamanda da bu yaradılışın bir özetini oluşturan küçük bir evren olarak [Hout ve ark., 2000], siyasi ideolojinin (dinin) bir yerleşimin biçimlenmesini ne şekilde etkilediğine önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Şekil 3.9. El-Amarna kentinin şeması [Hout ve ark., 2000]

Gurnia kenti

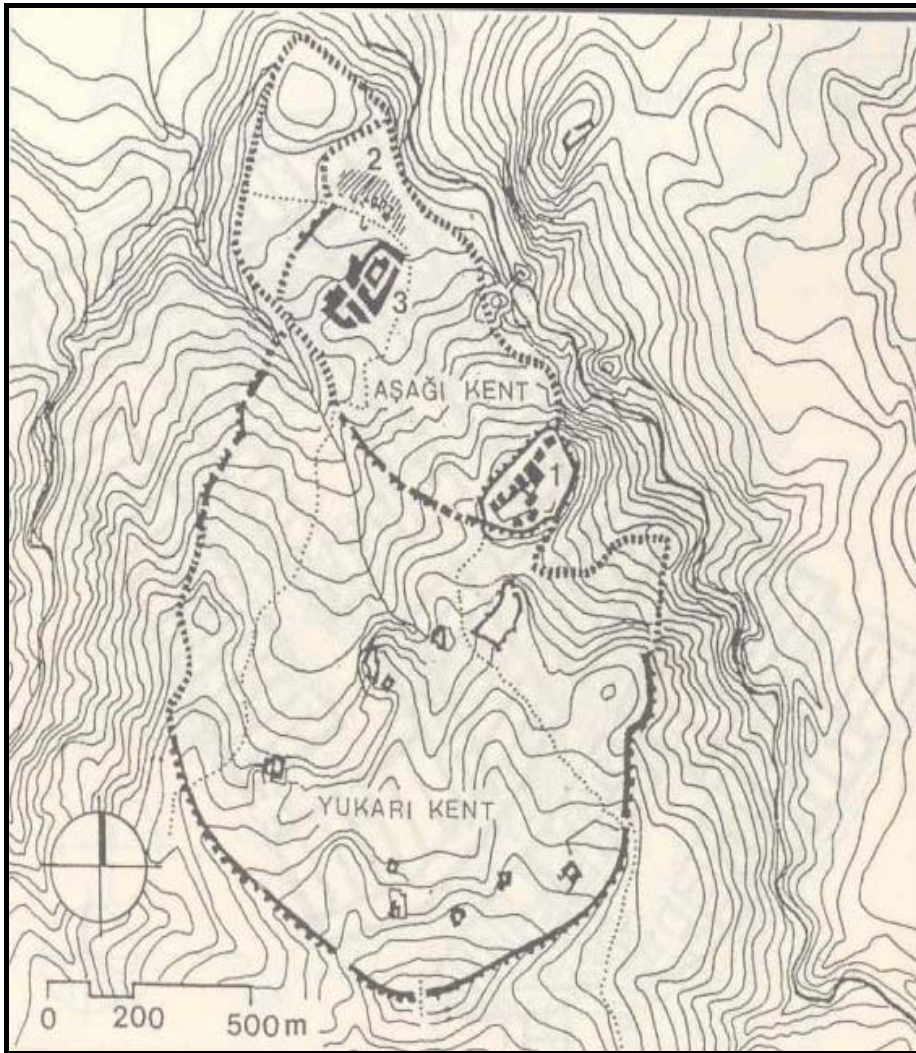
Minos uygarlığına ait bir kent olan Gurnia, M.Ö. 2. bin yılın ilk yarısına tarihlenmektedir. Yerleşmenin etrafını çeviren bir sur yoktur. Yerleşim alanının orta yerinde bir saray yapısı bulunmaktadır. Ortak kullanılan alanlar sarayın çevresinde yoğunlaşmış, konutlar arasındaki boşluklar ve avlular dar tutulmuştur. Değişik boyutlardaki konutlar, gelir dağılımı ve dolayısıyla sınıf farklılıklarının varlığını göstermektedir. Sarayın etrafında, varlıklı olanların oturduğu gösterişli konakları, esnaf ve zanaatkârların gösterişsiz evleri çevrelemiş, en dışta ise gemici ve işçilere ait kulübeler yer almıştır [Aktüre, 2003]. Gurnia kenti; düzgün geometrik bir sınırı olmayan, yol ağının serbest formda araziye uyarak oluştuğu, evlerin organik olarak yerleştiği bir plan göstermektedir [Bayhan, 1962] (Şekil 3.10).

Şekil 3.10. Gurnia kentinin şeması [Kolb, 1984]

Hattuşuş kenti

Hattuşuş, oldukça engebeli bir arazide kurulmuş ve M.Ö 4000'den itibaren aralıksız iskân edilmiştir. Topografyanın özellikleri kullanılarak savunmayı kolaylaştırıcı surlar kenti çevrelemiştir. Sarp Büyük kale tepesi akropol olarak kullanılmıştır. Aşağı kentte, Asur ticaret kolonileri zamanında Hattusas karumu adında bir yerleşim yer almıştır. Yukarı kent daha çok tapınak ve kutsal alanları barındırmaktadır. Hattuşuş, başkent olarak sadece kralların ikametgâhı değil, bütün tanrıların toplandıkları yeri tanımlayan bir biçimlenme göstermiştir [Aktüre, 1997] (Şekil 3.11).

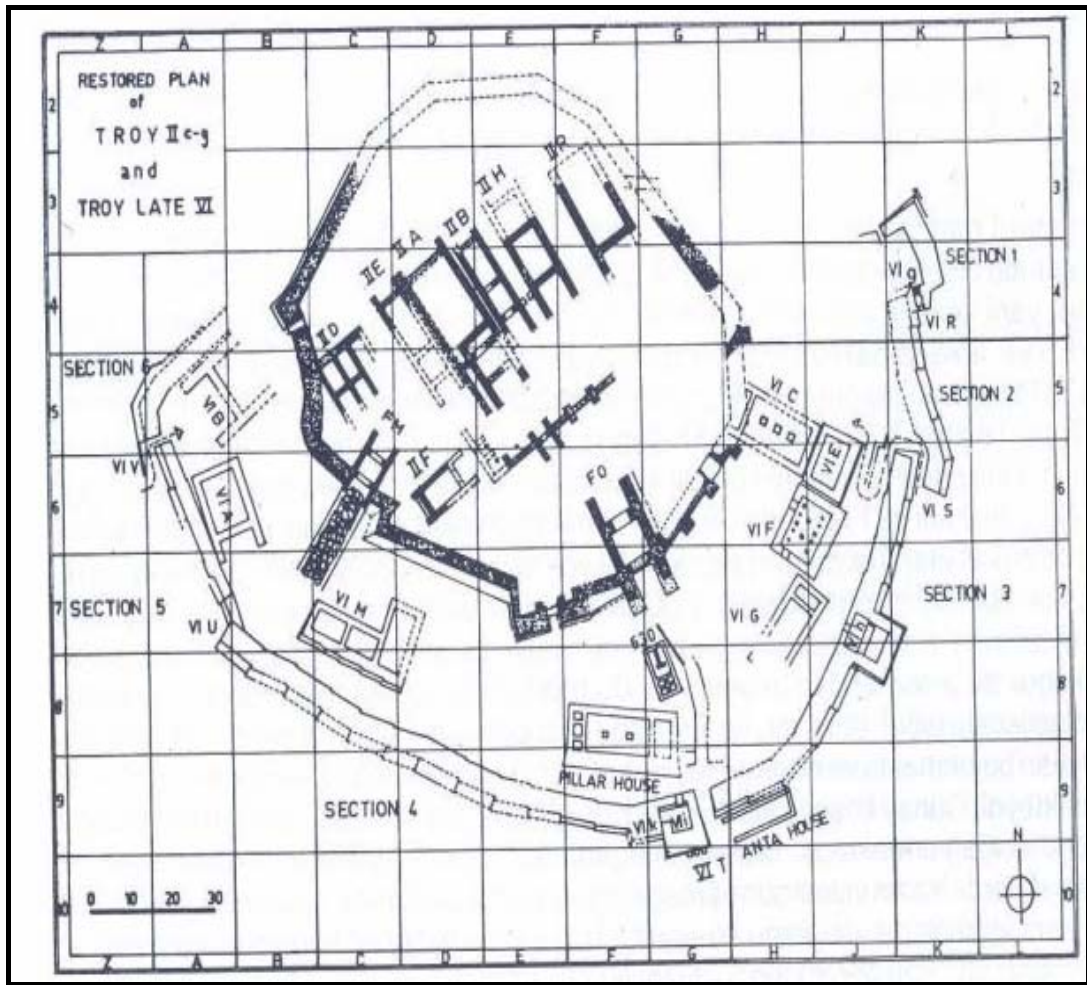

Şekil 3.11. Hattuşuş kentinin şeması [Akurgal, 1998]

Troya kenti

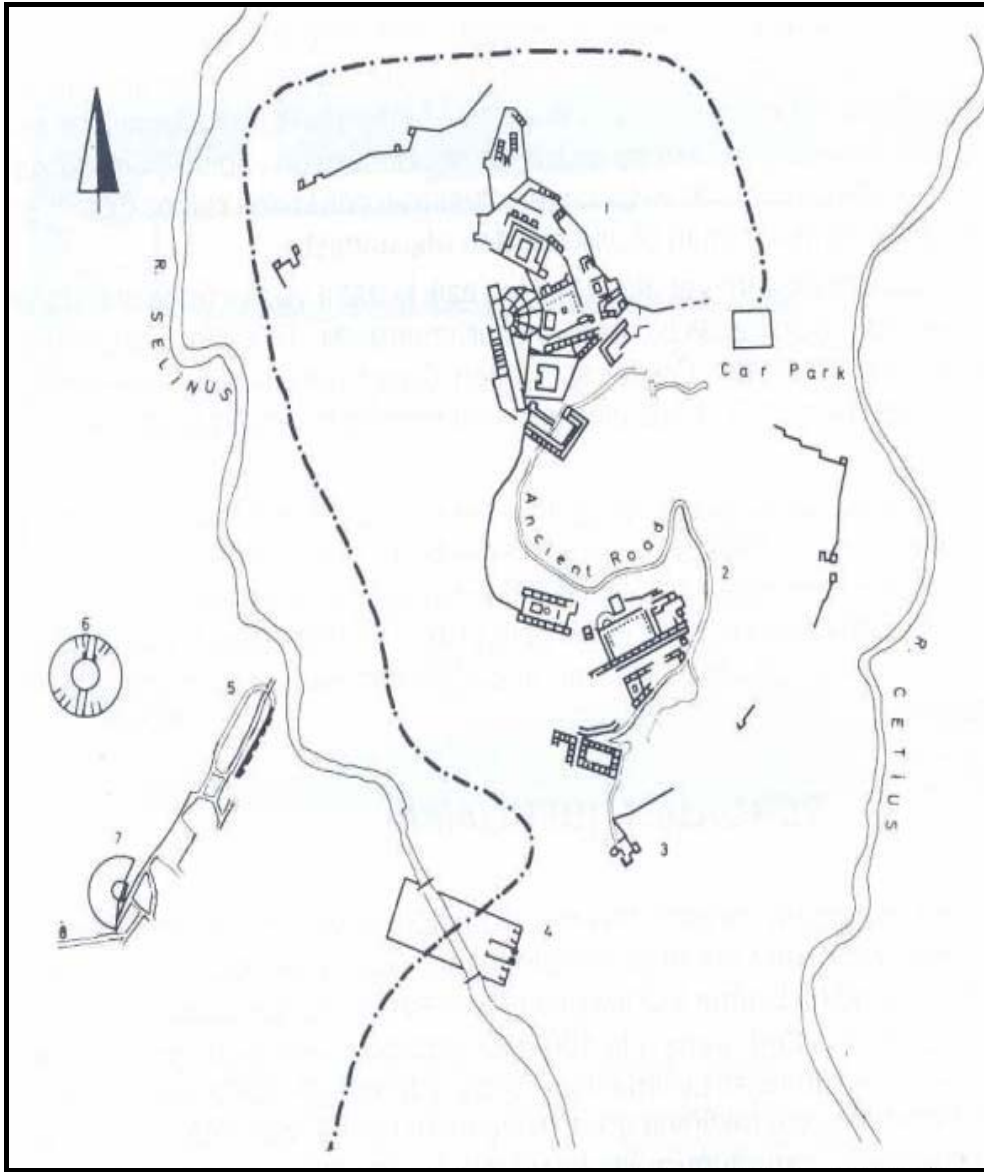
Kabaca daire biçiminde ve yaklaşık 120 m. çapındaki surlarla çevrili Troya II'nin, coğrafik konumuyla ilişkili olarak, denetimi altındaki bölge ile olan ilişkilerinde ve uzak mesafe ticaretinde aldığı rol nedeniyle kent niteliği taşıdığı düşünülmektedir [Hout ve ark., 2000]. Kamuya yönelik bir yapı olduğu düşünülen megaronların merkezi konumunu koruyarak yan yana sıralı bir cephe oluşturması ve bu komplekse bir ön girişten geçilerek ulaşılması anlayışı daha sonraki kent şemalarında da uygulama alanı bulmuştur [Akurgal, 1998] (Şekil 3.12).

Şekil 3.12. Troya II kentinin şeması [Akurgal, 1998]

Bergama kenti

M.Ö. 2. yy' da aldığı son şekli ile iki bölümden oluşan Bergama; kentin savunması ve yönetimini yürüten yukarı kent ile halkın oturduğu aşağı kenti içermektedir. Bulduğu coğrafyanın kentin biçimine etkisi ve katkısının görüldüğü Bergama kenti, tesviye edilmiş teraslar üzerinde organik bir yerleşme gösterir [Akurgal, 1998] (Şekil 3.13).

Şekil 3.13. Bergama kentinin şeması [Akurgal, 1998]

Çizelge 3.3. Yerleşim ve kent biçimlerinin kronolojik ve bölgesel olarak dağılımı (bölgelerin sınıflandırması [Dani ve ark. 1991]'den alınmıştır)

	MISIR	MEZO- POTAMYA	ORTA ASYA, K.SURİYE	FİLİSTİN	YUNAN YARIM ADASI ve ADALAR	ANADOLU
M.Ö. 6000-9000		JERİCHO (M.Ö. 7000- 8000)		AİN MALAHA (M.Ö. 8000- 9000)	RODOS	
M.Ö. 6000						ÇATAL HÖYÜK
M.Ö. 5000						
M.Ö. 4000		URUK		ARAD-3100		
M.Ö. 3000	EL KAB			TEL MİRSİM		
M.Ö. 2000	EL AMARNA	UR VE BORSİPPA	KARKAMIŞ	GEZER	GURNİA	HATTUŞA
M.Ö. 1000	NAUKRATİS	BABİL	ZİNCİRLİ		ATİNA	ANZAF

3.5. Kent Planlamasında Izgara Planının Ortaya Çıkışı

Kentlerin ortaya çıktığı kabul edilen tarihlerden itibaren, planlanmak suretiyle düzenli olarak kurulan kentlerin biçimlenişinde az çok dik açı ve düzenin varolduğu görülmektedir.

Gücün düzenlediği kentlerin şemaları da genellikle geometriye bağlı, düzenleyen, kontrol eden, baskı altına alan şemalar olmuştur. Kentin biçimlenişinde bir düzen kurma eğilimi her zaman diliminde varolmuş, kurallı bir yerleşim uygulamıştır.

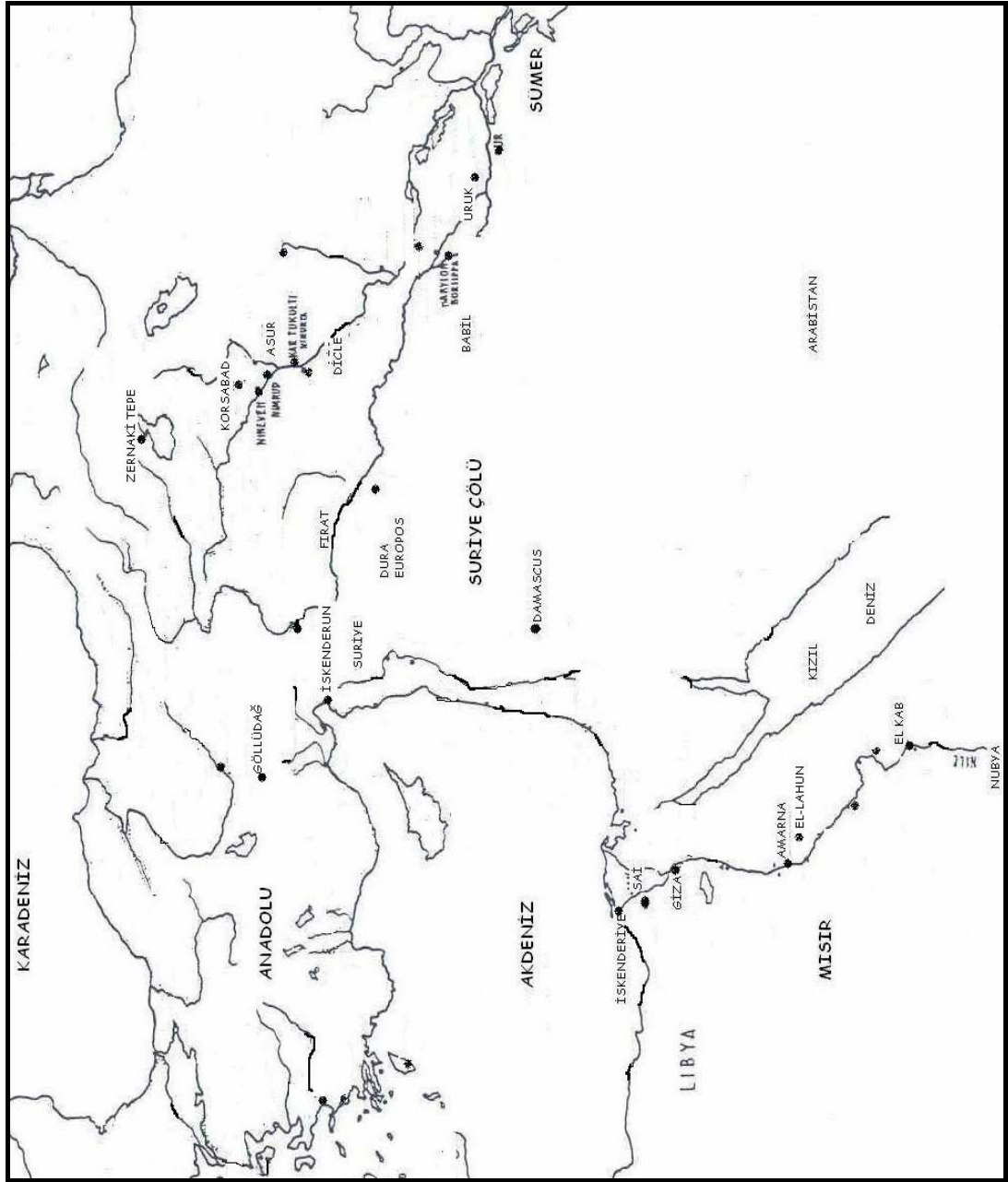
Toplumun belli bir gelişiminden sonra; arazi bireylere verilmeden önce belirli bir düşünceye göre bir otorite tarafından bölünmüştür [Akarca, 1987]. Düzeni yansıtan plan çeşitlerinden ızgara planlama da; toplumun hiyerarşik yapısını, kentin ekonomik önceliklerini ve kentin yani gücün, “devlet” in düşünsel yaklaşımını yansıtarak oldukça geniş uygulama alanı bulmuştur.

Kentlerin ilk ortaya çıktığı kabul edilen Mezopotamya, Mısır ve İndüs Vadisinde düzenli kent planlarına erken tarihlerde rastlanmaktadır. Kostof (1991), Mezopotomya ve İran için düzenli kent eğiliminin M.Ö 9. yüzyılda başladığını ancak Babil’de Hammurabi’ye dayandığını, erken ızgara planının ise Asur fethinden (M.Ö 915-M.Ö.732) sonraya tarihlendiğini belirtmiştir.

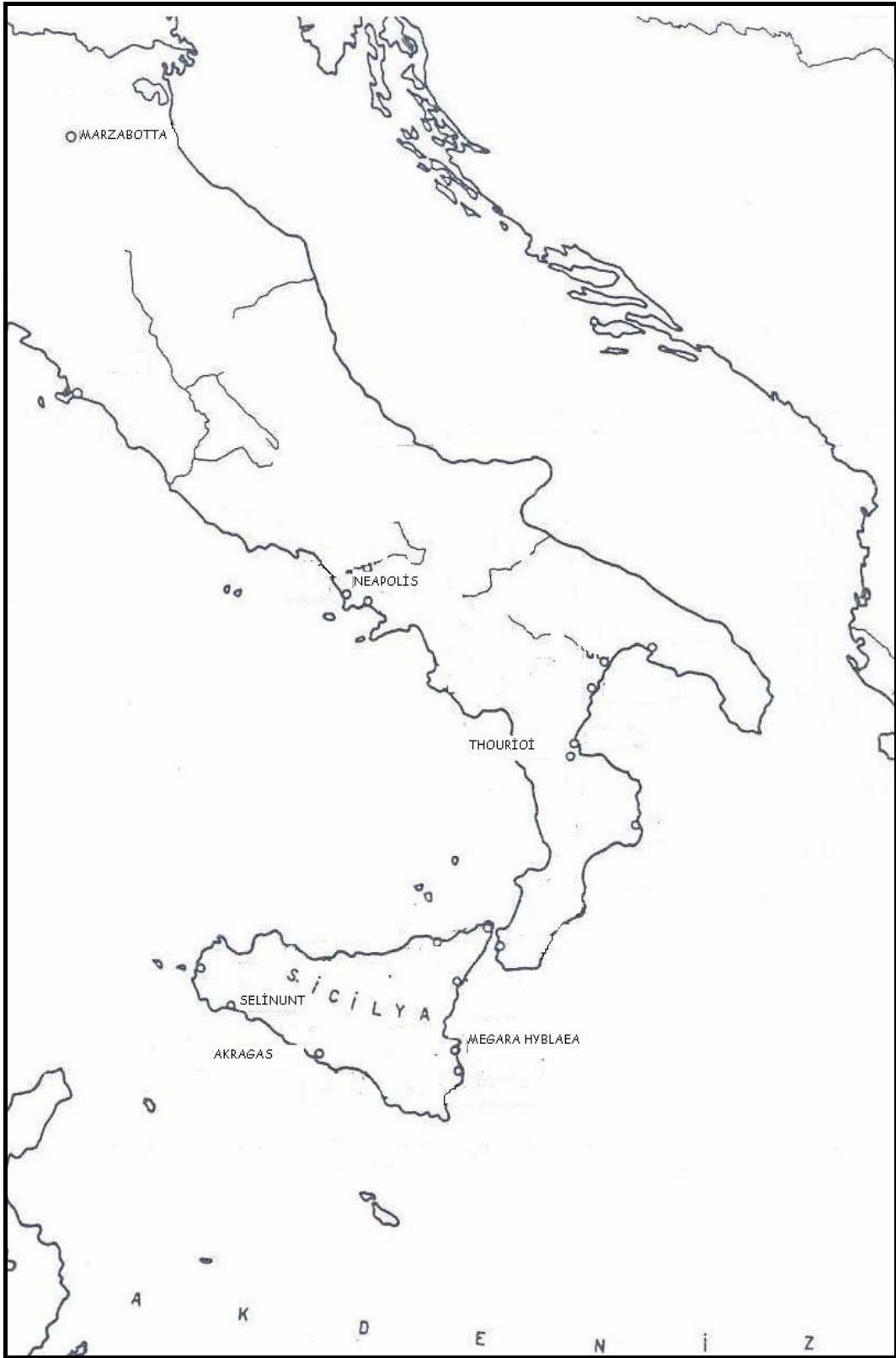
3.6. Kentlerde Izgara Planının Uygulanması

İlkçağ boyunca, kentlerde ızgara plan uygulaması, üç aşamada ele alınacaktır. Öncelikle, kentlerin ortaya çıkışından itibaren Hippodamos’a kadar olan zaman diliminde uygulanmış ızgara plan örnekleri incelenecektir. Daha sonra Hippodamos tarafından ve Hippodamos ile aynı dönemde gerçekleştirilen ızgara planlı kentlere ve en son olarak, Hippodamos sonrasında yapılan uygulamalara bakılacaktır.

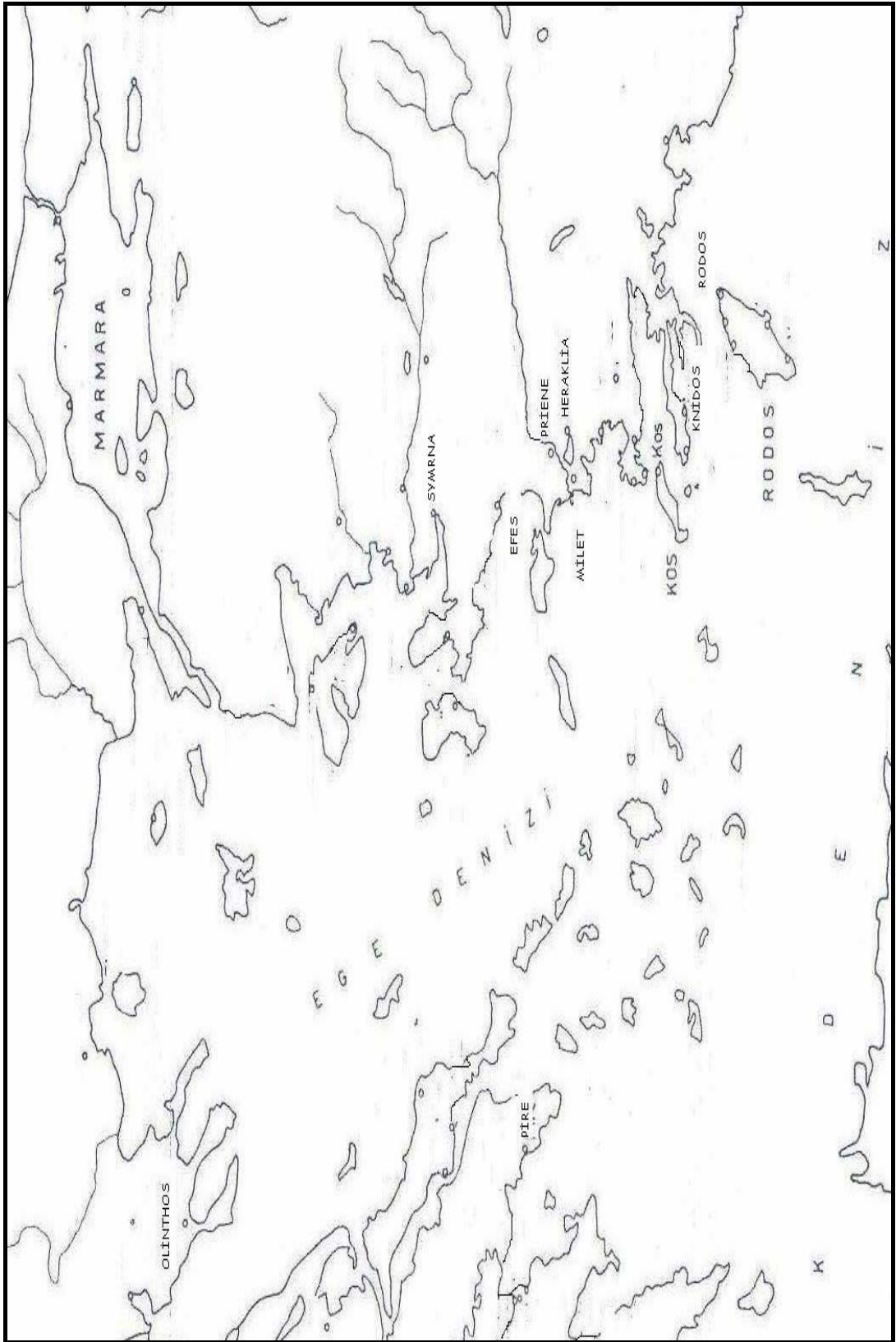
İlkçağda kurulan ızgara plana sahip kentler buldukları bölge ve kuruluş tarihlerine göre toplu olarak Çizelge 3.4 (kent şemalarını içeren kapsamlı tablo EK-2'de sunulmuştur)'de verilmiştir. Ayrıca, düzenli şemaya sahip kentlerin coğrafi olarak dağılımı Harita 3.2, Harita 3.3 ve Harita 3.4'de gösterilmiştir.

Harita 3.2. İzgara planlı kent örneklerinin coğrafi dağılımı 1

Harita 3.3. Izgara planlı kent örneklerinin coğrafi dağılımı 2

Harita 3.4. Izgara planlı kent örneklerinin coğrafi dağılımı 3

3.6.1. Hippodamos öncesinde ızgara plan uygulamaları

Izgara planlamanın Hippodamos'tan önceki dönemde yer alan uygulamaları, ızgara planı kullanan uygarlıklar temelinde ele alınacaktır. Bu doğrultuda, Mısır, İndüs, Urartu, Tabal ve koloni yerleşmelerindeki ızgara planlı şehirler örneklenecektir.

Mısır Uygarlığında ızgara plan uygulaması

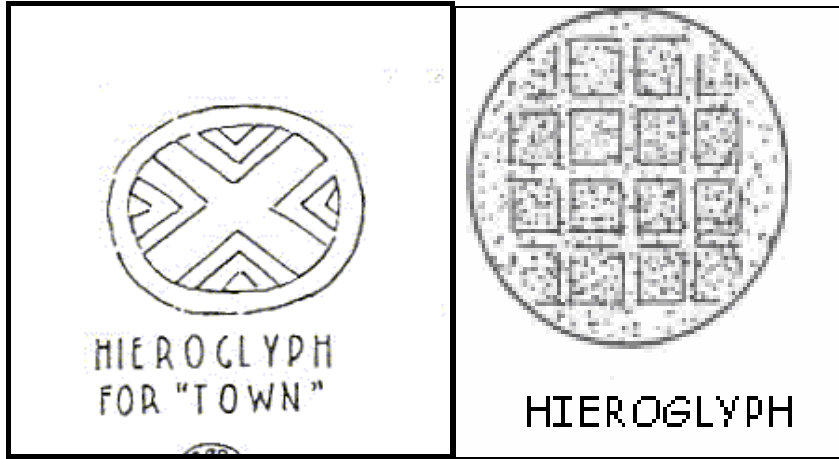
Heredot tarafından nehrin bir armağanı olarak nitelenen ve güneşin yarattığı bir uygarlık olarak tanımlanan Mısır'da, Neolitik dönemdeki toplumsal yaşam, Merimde, Hierankopolis (Kom el-Ahmar) ve Nakada gibi yerleşmelerde başlamıştı. Bu yerleşimler, kent olarak tanımlanamazlar da; merkezi otoritenin temsilcisi yönetilen ve duvarlarla çevrilen daha sonraki kentsel yerleşmelerin embriyosunu oluştururlar [Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, 1986, Badawy, 1966].

Yazının bulunmasıyla ve siyasal başkent Memfis'in kurulmasıyla birlikte başlayan Erken Hanedanlar döneminden itibaren, gücün giderek merkezi otoriteye bağlanması süreci de başlamıştır. Eski Krallığın 4. ve 5. hanedanlıkları döneminde güneş dini ortaya çıkmıştır. Güneşin sembolü olarak görülen gerçek piramitler de Mısır mimarisinin ana unsurunu oluşturmaya başlamıştır [Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, 1986].

Mısır coğrafyasında, krallık öncesi paletlere kazılmış planlar, kare kaleler veya surlarla çevrili, dik açılı düzendeki caddeler boyunca sıralanmış bina bloklarını içeren kentleri gösterir. Politik kent varlığı anlayışı, bir erken hiyeroglifteki dik açılı sistemdeki caddeleri veya birbirini dik kesen iki arteri çevreleyen dairesel surlu kentle teyit edilmektedir (Şekil 3.14). Ayrıca, M.Ö. 10 Krallık dönemi krallarından Wahkare, oğluna (Merikare) Deltada, tahta sadık 10 000 koloniciyi barındıracak yeni kentler kurmayı öğüt veriyor. 'Yeni

kentlerin kural koyucusu', 'Kentin valisi' unvanları, Mısır'da kent planlamasının bir otorite eliyle yürütüldüğünü gösterir [Badawy, 1966].

Şekil 3.14. Mısır, Kent hiyeroglifi [Badawy, 1966]

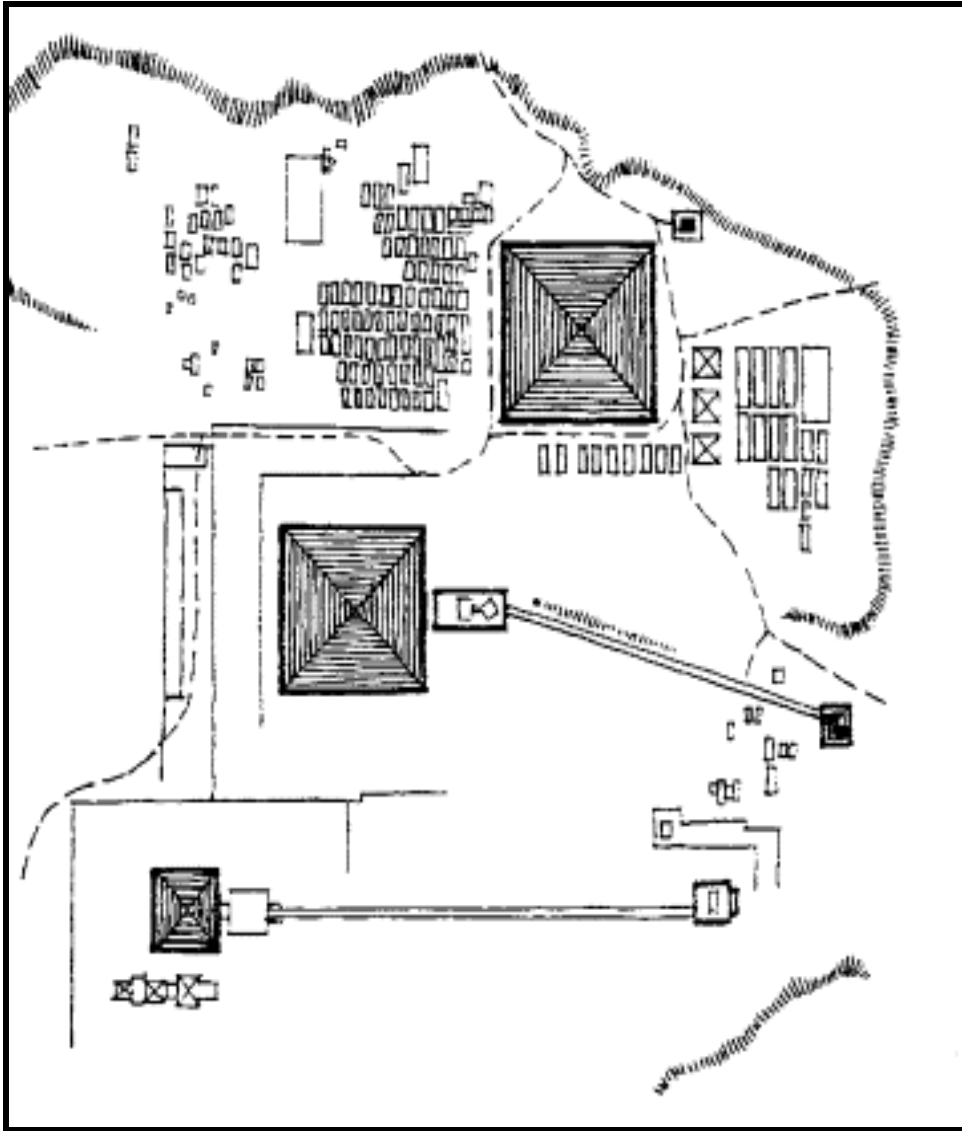
Nil nehri boyunca kurulmuş birçok kentin bulunduğu Mısır'da, Piramit kentleri; kral mezarı, cenaze için çalışan zanaatkârlar ve işçiler için çölde inşa edilen, önceden planlanmış yerleşimlerdir. Genelde tek veya çift sıra ve benzer biçimde konutlar vardır. Kent, ana noktalara yönelmiş masif kare tuğla duvarla çevrilidir. Caddeler dik açılı düzende, kuzey-güney ve doğu-batı yönünde ana yollardan oluşur. Evler biçimlerine göre 'zone'ler halinde gruplaşır [Badawy, 1966].

Giza yerleşimi

Yüksek bir alan üzerine kurulu ve geniş bir vadi ile ayrılan iki doğal bölümden oluşan bölgenin birinci ve daha önemli ve büyük kısmı piramitlerden ve onları çevreleyen mezarlardan oluşur. Piramitlere ait vadi tapınakları, diğer tapınaklar ve Büyük Sfenks bu yüksek platonun altındadır. Önemi daha az ve daha küçük özel mezarlar ise güneydoğuda yer alır.

4. dönem hanedanlığının iki önemli kralı olan Kufu ve Kefren'in piramitleri çevresinde, düzenli biçimde yerleştirilen mezar yapıları, otoritenin merkezileşmesine dayandırılmaktadır [Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, 1986].

Kral Kefren'in (M.Ö 2563) mezarı yakınında (Şekil 3.15); kuzeyde ve güneyde, doğu batı yönündeki bir cadde ile sınırlanan, büyük tuğla ev sıraları olduğu düşünülmektedir [Badawy, 1966].

Şekil 3.15. Mısır, Giza yerleşim şeması [Badawy, 1966]

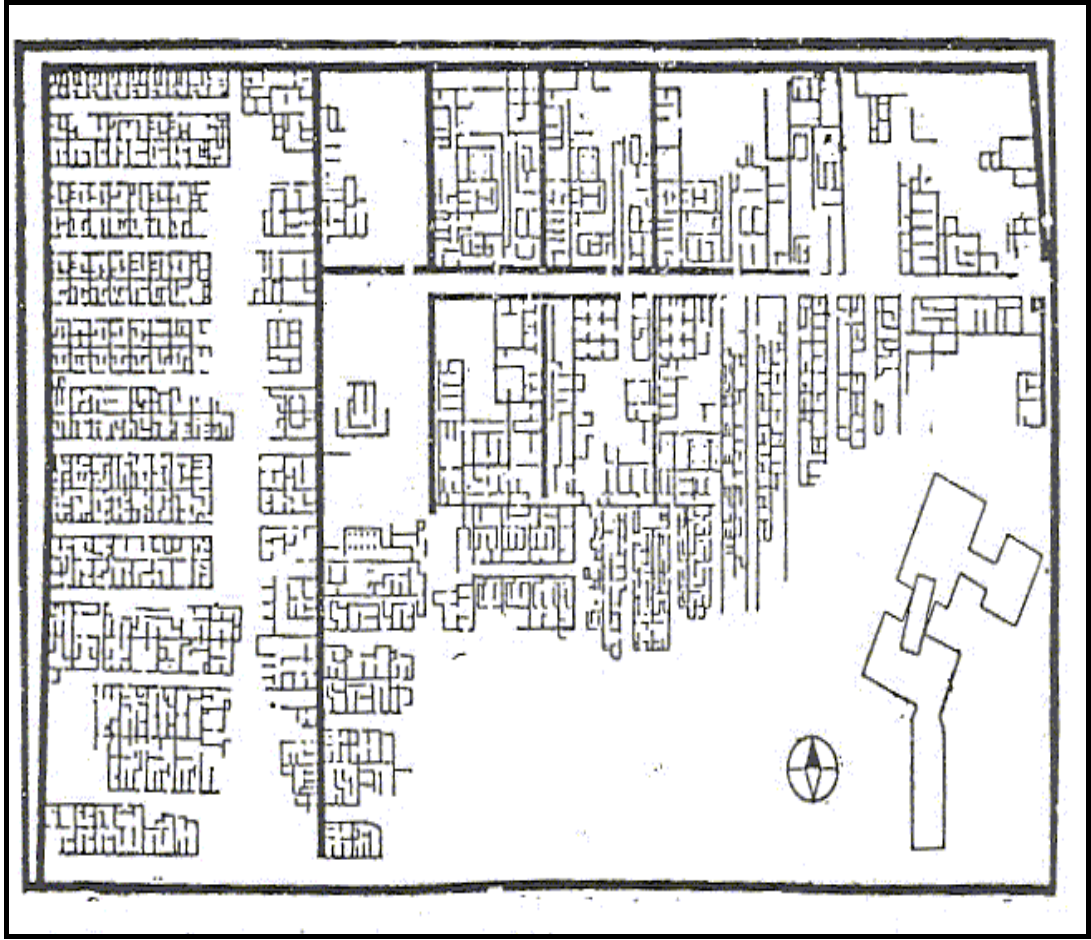
El-Lahun (Kahun) işçi kenti

Senvosret II (M.Ö.1906-M.Ö.1888) döneminde rahipler ve zanaatkârlar için kurulmuş düzenli bir plana sahip geniş bir kent El Lahun'da (Kahun olarak da bilinir) yer alır.

Bu kent kare bir duvarla çevrilidir. Aynı zamanda planlanarak kurulduğu düşünülen iki ana parçaya bölünmüştür. Ana noktalara yönelmiş, kuzey güney yönündeki eşit olmayan iki parçadan batıdaki, doğudakinin 1/3'ü oranında bir alana sahiptir. Ana caddeler olan kuzey güney yönündeki iki cadde dik açıyla kesişerek, yan yana ve arka arkaya bitişik evleri içeren, çift sıra dikdörtgen bloklar oluşturur. Kuzey cadde boyunca büyük konak tipinin yanında, en az dört tip konut planına sahip olan alanın akropol olduğu düşünülmektedir. Doğu bölümündeki konutlar, bir avlu etrafında 70-80 odalı, yaklaşık 40 m x 60 m boyutlarındaki konutlardır. Bir duvarla ayrılan batı bölümündekiler konutlar ise yaklaşık 10 m x 10 m boyutlarında 4-12 odadan oluşan konutlardır [Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, 1986, Badawy, 1966] (Şekil 3.16).

Suriye ve Minos uygarlığına ait çömlerinin bulunması, anılan kentte muhtemelen Suriyeli olan yabancı zanaatkârların da barındırıldığını düşündürmektedir. Burada bulunan ve Kahun papirüsleri olarak bilinen belgelerden, kentin 13. Krallığa kadar tören rahiplerini barındırdığı öğrenilmektedir. Kentin nüfusunun 10 000 kişi civarında olduğu tahmin edilmektedir. O piramit grubunun etrafında kurulmuş olan kentlerden sadece bir tanesi olduğu düşünülmektedir [Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, 1986, Badawy, 1966].

İki bölümden oluşan yerleşimde, standart birimlerden oluşan bölümde muhtemelen yabancı zanaatkârlar, diğer bölümdeki çeşitlenen boyut ve plan şemasına sahip konutlarda da statülerine göre rahiplerin yaşamış olduğu düşünülebilir.

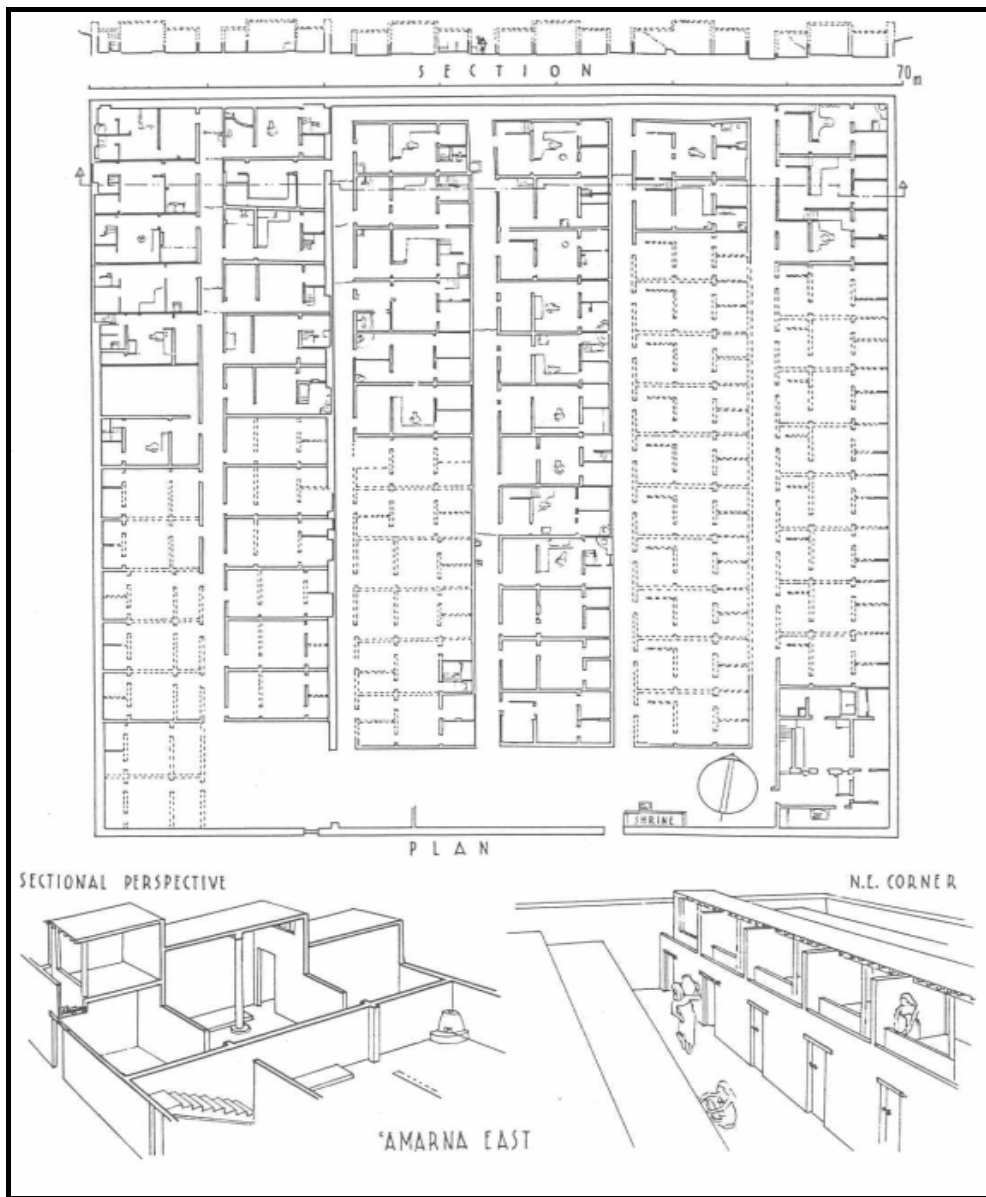
Şekil 3.16. Mısır, El-Lahun işçi kentinin şeması [Badawy, 1966]

Doğu Amarna işçi kenti

Organik bir yerleşim gösteren El-Amarna kentinin doğusunda; işçiler için kurulmuş, dikdörtgen bir duvarla çevrili, düzgün geometrik konut bloklarından oluşan bir yerleşim yer almaktadır [Bayhan, 1962]. Akhetaten'daki bu küçük zanaatkârlar kenti, M.Ö 1364'e tarihlenmektedir ve günümüzde açığa çıkarılan, piramit yapımında çalışan işçiler için kurulmuş olan kentlerin içinde en iyi korunmuş olanıdır. Çevre duvarı bir kenarı 70 metre olan bir karedir. Tapınağın yanında güneyde bir giriş kapısı vardır. Alan, doğunun 2/5'i oranında daha küçük bir batı alan bırakan, kuzey güney yönündeki bir iç duvarla da bölünür. Bütün caddeler kuzey güney yönünde ve 5 m x 10 m'lik

bitişik tip, çoğunluğu görevlilere ait evlerden oluşan tek sıralara servis verecek şekildedir (Şekil 3.17).

Piramit yapımında çalışan bazı işçiler yabancıdır ve onların piramit ya da mezarlardaki çalışmaları gizli tutulmalıdır [Badawy, 1966]. Bu nedenle, düzenli olması, kolay kontrolü ve gizliliği önemlidir. Yerleşim de bu amaçlara uygun şekillenmiştir.

Şekil 3.17. Mısır, Doğu Amarna işçi kentinin şeması [Badawy, 1966]

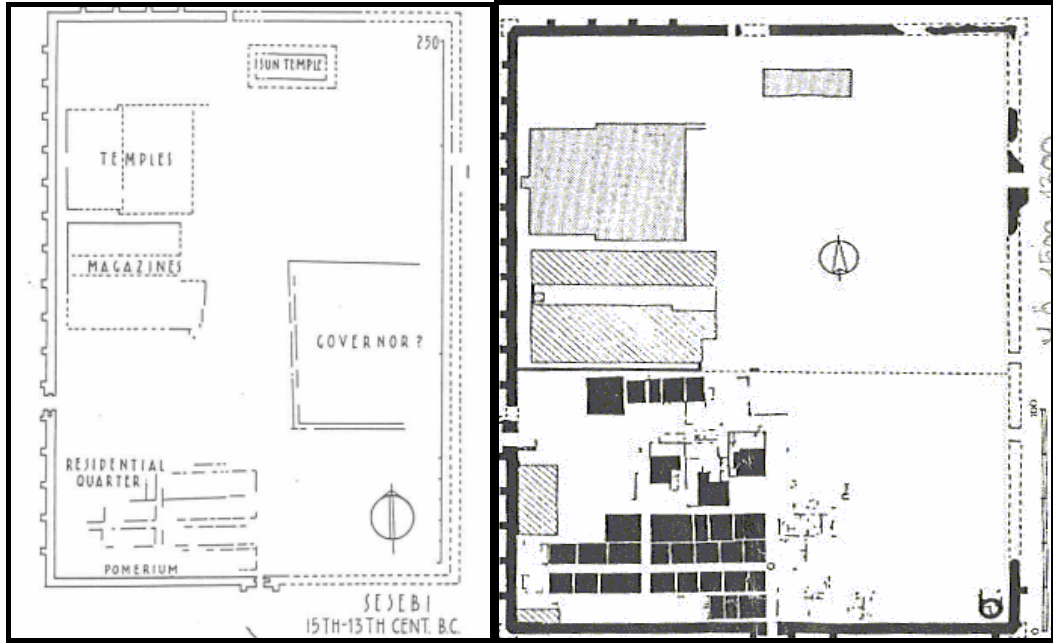
Sesebi kenti

Mısır'ın güney cephesinde tampon bir bölge oluşturan Nubya, altın, maden kereste kaynağı olmasının yanında, Mısır Krallıklarına, ordu ve polis güçleri için asker sağlayan önemli bir bölgedir. Bu bölge, Eski Krallık döneminde işgücü ve hammadde sağlamak amacıyla kullanılmıştır. Bu bölgede, Orta Krallık döneminde savunma amacıyla stratejik noktalara kurulan askeri kale yerleşimleri, Yeni Krallık (M.Ö. 1550-M.Ö.1070) döneminde de devam etmiştir.

Bu bölgede kurulan Mısır kentleri genel olarak benzer formlar göstermiştir. Ana bölüm, kare veya dikdörtgene yakın kalın kerpiç duvarla çevrilidir. Kare tuğla kuleler bu duvarların dışına ve köşelerine aralıklı olarak yerleştirilmiştir. Diğer cephelerde giriş kapıları yer almaktadır. Bu kapılar için herhangi bir ilave koruma düşünülmemiştir. Çevre duvarının içinde yer alan yerleşim dikdörtgen bir ızgaraya bağlı, dar caddeler sisteminden oluşmaktadır [Kemp, 1972].

Mısır'ın 18. Hanedanlığın (M.Ö.15.-13. yy.) büyük garnizon kenti olan Sesebi düzenli bir planı yansıtmaktadır. Batıda konut alanları ve ticari birimler, kuzeyde ve batıda tapınaklar ve doğuda büyük olasılıkla yöneticiye ait konut bölümü- tamamı dikdörtgen bir duvarla çevrili- yer almaktadır [Badawy, 1966] (Şekil 3.18).

Kemp (1972), Batı Amarna'nın bir bölümü ile Sesebi'nin sonradan ilave edilen bazı bölümlerinde, Mısır garnizon kentlerinin karakteristiği olan dik açılı ve ızgara sistemdeki yerleşiminin, daha üst tabakalarda yer alan organik olarak yerleşen yapılarla bozulduğunu belirtmiştir. Bu durumun ise yönetimin, ilk yerleşim aşamasında, estetik kaygılar yerine hızlı ve ekonomik olarak yerleşmeyi tercih ettiğini ve bu amaçla dik açılı yerleşimi uyguladığının göstergesi olduğunu düşünmektedir.

Şekil 3.18. Sesebi kentinin şeması [Badawy, 1966, Kemp, 1972]

İndüs Uygarlığında ızgara plan uygulaması

İndüs uygarlığı, İndüs ve Ghaggar-Hakra nehirleri boyunca yerleşik, günümüzde Pakistan ve kuzey Hindistan'da bulunan bölgede kurulmuş bir uygarlıktır. Yaklaşık 1 295 000 km² alanı kaplayan bu uygarlık hakkındaki bilgilerimiz henüz net değildir. Beş adedi kent olmak üzere 100 adetten fazla yerleşimin kalıntıları bulunmasına rağmen, uygarlığa ait alfabe henüz tam olarak çözülemediğinden, elde edilen bilgiler sadece arkeolojik verilerden sağlanabilmektedir. Harappa'nın güneydoğusunda günümüzde kurumuş olan Ghaggar nehrinin bulunduğu bölgede kurulmuş, Kalibangan yerleşiminin alt tabakalarında elde edilen İndüs öncesi döneme ait bulgular, İndüs-Harappa uygarlığı ve öncesi arasında sadece çanak çömlekte değil, bıçakların boyut ve biçimlerinde, tuğla boyutlarında, konutların planlarında, şehirleşme ölçeği ve yazının ortaya çıkışı gibi farklılıkları ortaya çıkarmıştır. Bu konuda bazı araştırmacılar uygarlığın bu bölgeye Mezopotamya'dan geldiğini ileri sürerken, bazı araştırmacılar da İndüs vadisinin kuzey ve batısındaki dağlık alanlarda bulunan yarı yerleşik köy yerleşimlerinin birikimleri, nüfusun artışı,

teknolojik gelişmeler gibi unsurların sonucu olarak görmektedirler [Cotterelli, 1980].

Verimli topraklarda yerleşmiş bir tarım topluluğu olan Harappa uygarlığında Mezopotamya'nın tersine sulama kanalları sistemine ve saban gibi tarım aletlerine rastlanmaz [Ramachandran,1999].

M.Ö. 2500- 1800'ler arasında varlığını sürdürmüş olan bu uygarlık, iki önemli kenti ile, ikiz başkentler Mohenjo-daro ve Harappa ile tanımlanır. Kuzeyde Penjap'taki İndüs havzasında Harappa ve İndüs'ten 563 km güneyde Sind 'de Mohenjo-daro yer alır. Kentsel olarak gelişmiş özellikler gösteren bu iki kent, planda, büyüklükte ve nüfusta birbirine benzerlik göstermektedir. Diğer kentlerinde, bölgesel merkez ve daha küçük olmaları gibi nedenlerle aynı gelişmişlik seviyesi görülmez. Uygarlığın üçüncü büyük kenti ise, Kambay körfezinde yer alan ve ana liman olarak kullanılan Lothal kentidir [Ramachandran,1999].

Mohenja-daro ve Harappa kentleri

Her iki kent de; 366 m / 244 m genişliğinde bloklar oluşturan kuzey-güney ve doğu-batı yönünde uzanan geniş ve düz caddelerden oluşan izgara biçiminde bir plana sahiptir. Bu bloklar; her biri özel grup (çömlekçiler, tuğlacılar, metal işçileri, dokumacılar ve çalışan insanlar) tarafından ikamet edilen bölgeleri oluşturur. Örneğin çalışanlar bölgesi; tahıl ambarı ve değirmen işlerinin yakınında; birbirinin aynı 2 odalı mesken sıralarını içerir (Şekil 3.19).

Söz konusu kentlerde; elit sınıfı diğer sınıflardan ayıran, sağır dış cephesi sadece dışa bağlantıyı sağlayan kapılarla bozulan, avlulu evlerin birçoğu çok katlı olup, su kuyusu ve karmaşık drenaj sistemine sahiptir. Çağdaşlarında bu tür bir sağlığa uygunluk anlayışı (karmaşık yeraltı drenaj sistemi ve atık su toplama kuyuları) bulunmamaktadır [Ramachandran,1999].

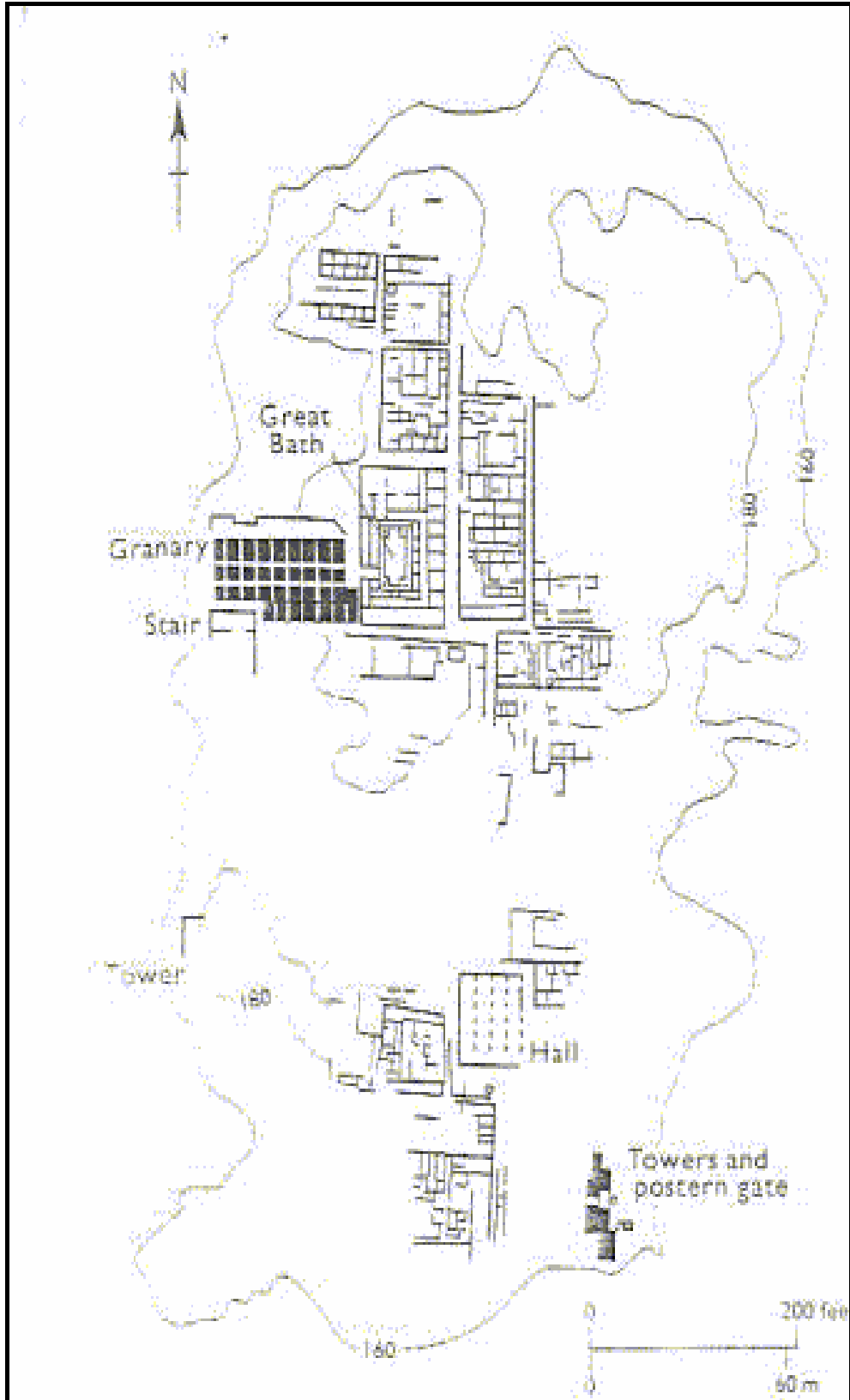

Her iki kentin batı köşesinde, yaklaşık 365 m / 244 m boyutunda bir kale yer alır. Büyük bir hamam, yurt ve kolonlu bir salon içeren binalar vardır. Kale dinsel veya özelleşmiş ölçekte idari bir yaşam içermektedir. Ramachandran (1999) 'a göre maddi kültürdeki yüksek benzerlik, Harappa krallığının bir tek kral, otokratik ve dikta güç tarafından yönetildiğini düşündürmektedir. Bu konuda, Cotterelli (1980) de, drenaj sistemi ve benzeri hususlar dikkate alındığında, bu anlamdaki bir kent hayatının otoriter bir yönetimin varlığını düşündüğüünü, bu geniş coğrafyada caddelerin ve drenaj sisteminin planlamasındaki aynılığın birleşik bir devleti zorunlu kıldığını belirtmektedir.

İndüs uygarlığının, Hindu uygarlığının bir öncülü olup olmadığına dair kesin bilgiler mevcut olmamakla birlikte, Manasana (Silpa-sastra'nın bir bölümü M.Ö. 1 yy) gibi metinlerde ızgara'ya dayanan Hindu kentlerinin teorik tasarımları bulunmaktadır. M.Ö. 1000 yıllarında Vastuvidya, kent planlaması-mimari doktrini dikdörtgen formüller içeren geometrik kenti "mandalas"ı önermiştir [Kostof, 1991].

Resim 3.1. Pakistan, Harappa kenti [Manley, 1993]

Şekil 3.19. Pakistan, Mohenjo-daro kentinin şeması [Manley, 1993]

Urartu Krallığında ızgara plan uygulaması

Anadolu'da pek çok yerel beylik arasından sivrilerle kurulan Urartu Krallığı, M.Ö. 8. yüzyılın başından itibaren Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümünü egemenliği altına almıştır. Urartu Krallığının monarşik yapısında, mutlak güç kraldır. Bu monarşinin en önemli özelliği dinsel olmasıdır. Ancak din ve devlet işlerinin bir arada yürütüldüğü bu sistemde, kral, tanrıların en büyük başrahibi olarak tanrıların himayeleri altındadır. Tüm savaşlar, imar faaliyetleri ve kurulan kentler, Tanrı Haldi'ye ithaf edilmiştir [Sağlamtimur, 2005].

Urartu Krallığı'nın yönetiminde, askeri açıdan güvenli olan bölgede, toplu nüfus değişiklikleri veya krallık içinde yer değişimlerini içeren göçler olmuştur. Krallık tarafından işgücü olarak istihdam edilen bu yeni topluluklar, tarım alanı olarak hazırlanan, çoğunlukla daha önce işlenmemiş alanlarda, iskân ettirilmiştir [Sağlamtimur, 2005].

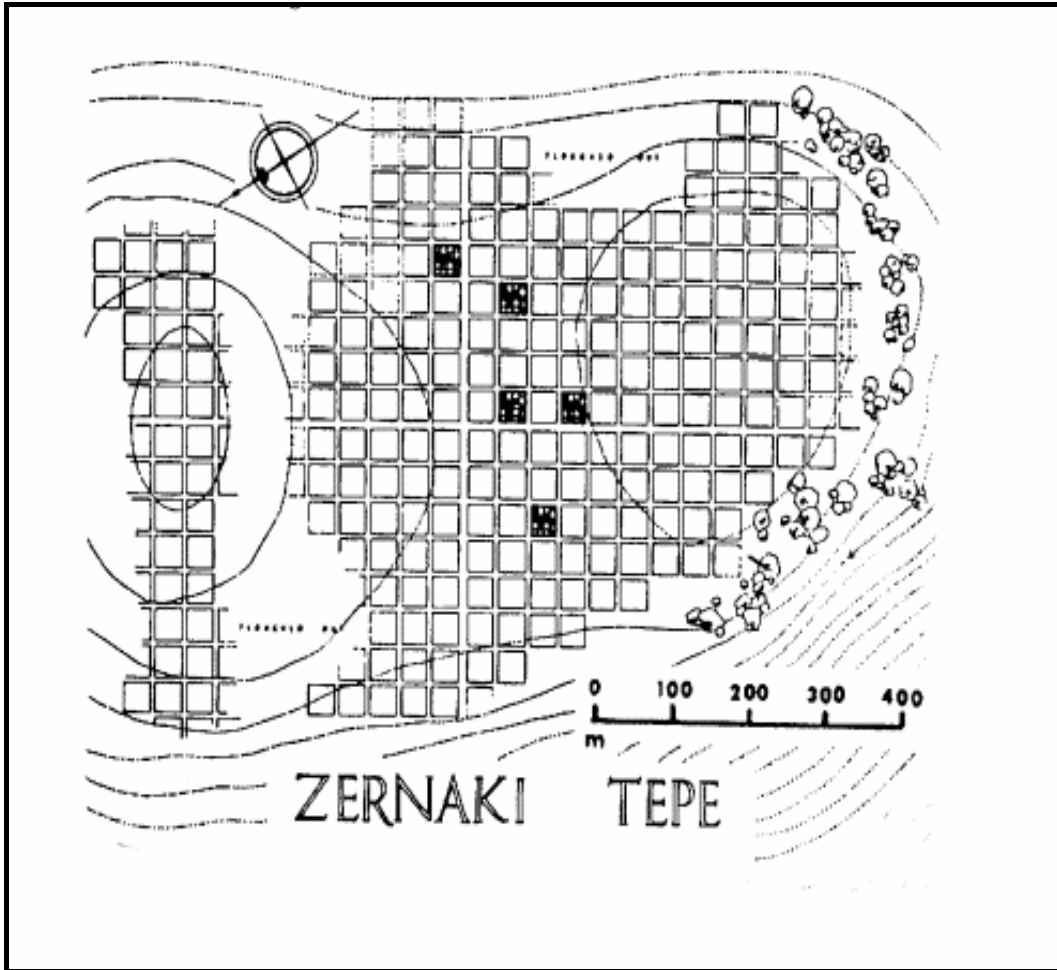
Urartu Krallığı, egemenliği altındaki tüm toprakların genelinde belirli bir şehircilik anlayışı gütmüş, askeri, idari, sosyal ve ekonomik gereksinimleri karşılayan birçok kent ve kale inşa etmişlerdir [Çilingiroğlu, 1997]. Bu şekilde, egemenlikleri altındaki topraklarda mutlak iradenin gücünü vurgulamışlardır.

Urartu Krallığının savaşlar sonrasında meydana gelen zanaatçı açığı, yağma yapılan çeşitli ülkelerdeki halkların Urartu topraklarında iskân ettirilmesiyle kapatılmış ve ucuz işgücü ile ucuz emek elde edilmiştir. Bu halkları yerleştirmek amacıyla kurulduğu düşünülen Van Gölü civarındaki Zernaki Tepe, ızgara plana sahip bir yerleşimdir.

Zernaki Tepe yerleşimi

Erçiş'in kuzeyinde, Erçiş-Patnos karayolu üzerinde yer alan Zernaki tepe yerleşiminde, 7 m. enindeki iki ana cadde ile 5 m. enindeki caddeler birbirini dik keser (Şekil 3.20). Planda ve büyüklükte aynı evlerin bulunduğu bir yapı

adası; her iki parçaya da aynı ölçüde iki evin inşa edildiği, dar ve uzun bir koridorun böldüğü iki parçadan oluşur. Yapı adaları arazinin konumuna bağlı olarak, bir kenarı 35 m ile 37 m arasında değişen karelerdir. Evler, bir kare, iki adet dikdörtgen ve iki dar odadan oluşmaktadır. Dört adet konuttan oluşan blokta, 20 kişinin yaşadığı düşünüldüğünde, kentin nüfusunun yaklaşık 7 000 kişi olabileceği hesaplanmaktadır. Evlerin dış duvarları 1.5 m. iç duvarları 1 m. kalınlığındadır. II. Argişti (M.Ö. 700'ler) döneminde yapılmış olabileceği düşünülmektedir [Çilingiroğlu, 1997, Burney, 1960].

Şekil 3.20. Anadolu, Zernaki tepe kentinin şeması [Kolb, 1984]

Merkezi otorite denetimi altında inşa edilen başka Urartu yerleşmelerine de rastlanabilir. Gökçe göl yakınındaki Karmir-Blur kazıları, kalenin yakınında 30

hektar büyüklüğünde sivil bir yerleşmenin varlığını ortaya çıkarmıştır. Düzgün cadde ve sokaklar ile yapı adalarına ayrılan yerleşimde, 9 m. genişliğindeki ana cadde kuzey güney doğrultusunda uzanmakta, 5 m. genişliğinde en az 2 sokağı dik kesmektedir. Yazıtlara göre kent II. Rusa zamanında inşa edilmiştir [Çilingiroğlu, 1997].

Kolb (1984), Zernaki Tepe yerleşiminin, temel duvarları seviyesinde ıssız ama mükemmel bir dama tahtası sistemiyle eşsiz bir görüntü sergilediğini düşünmektedir. Genellikle Asur fethinden sonraya tarihlendirilen ve Asur örneğinden çıktığı düşünülen Filistin'deki Megiddo II yerleşiminin, Zernaki Tepe ile Anadolu'da bir paralelini bulduğunu belirtmiştir.

Ancak, Zernaki Tepe yerleşiminin bir Urartu kenti olmayabileceğine dair görüşler de bulunmaktadır. Sevin (1997), Zernaki Tepe yerleşiminin, taş işçiliği açısından tipik Urartu özellikleri göstermediğini, aşağı şehirde bulunan arası molozla doldurulmuş büyük taşlarla örülü duvarların tam olarak tarihlendirilemediğini söylemektedir. Bazalt blokların işlenme tekniği ile oyma kalker ve alçı parçalarının, Urartu'dan çok sonraki dönem özelliklerini yansıtmakta olduğunu belirten Sevin (1997), kentin, ızgara planlı kentler kuran Sasanî Kralı Şapur I (M.S. 241-M.S.272) zamanına ait olabileceğini öne sürmektedir.

Ancak bu çalışmada, araştırmalarda genel olarak kabul gördüğü üzere, Zernaki Tepe yerleşiminin Urartu Krallığına ait bir yerleşim yeri olduğu dikkate alınmıştır.

Tabal Krallığında ızgara plan uygulaması

Hitit İmparatorluğunun dağılmasından sonra, Hitit prensleri Anadolu'da bir süre daha varlıklarını sürdürmüşlerdir. M.Ö 9. ve 8. yüzyıllarda Niğde, Nevşehir, Kayseri civarında yerleşik 10 kadar küçük krallıktan oluşan Tabal ülkesinde, ızgara plan uygulanmış bir yerleşim bulunmaktadır.

Göllüdağ kenti

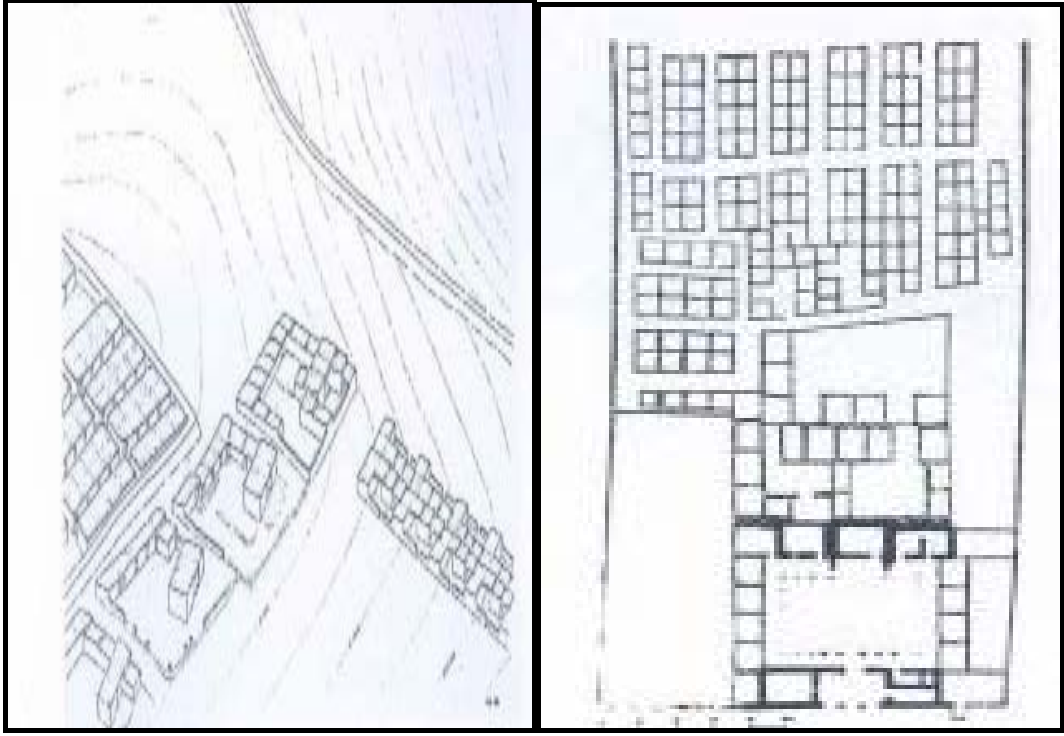
Niğde'nin Kömürcü köyü yakınlarında, yaklaşık 2000 metre yükseklikteki bir krater gölünün kenarında kurulmuş olan ve ilk kurulduğu dönemdeki adı hakkında bir bilgi bulunmayan bu yerleşmenin günümüzdeki adı Göllüdağ'dır [Aktüre, 2003].

1933 yılında Civan Ali ve Ali Candar tarafından ortaya çıkarılan Göllüdağ'daki etrafı surla çevrili geniş yerleşim yeri, M.Ö. 8. yüzyılın 2. yarısına tarihlendirilmektedir. Bu yerleşim yerindeki ilk arkeolojik araştırma 1936'da Remzi Oğuz Arık tarafından gerçekleştirilmiştir [Schirmer, 1994].

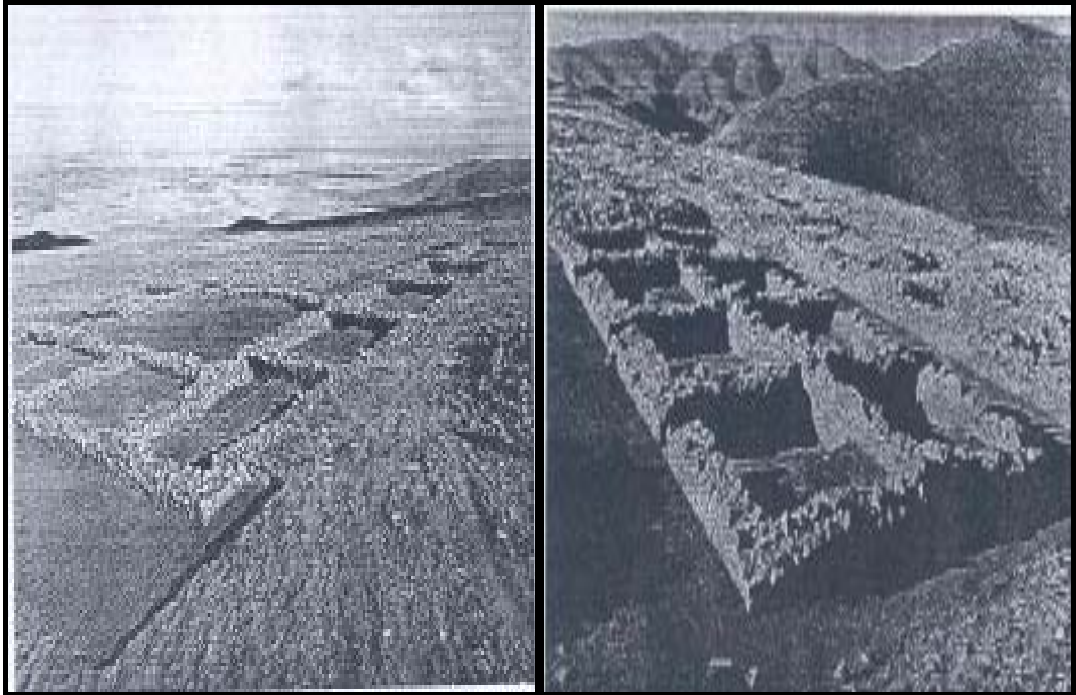
Gölü de içine alan yaklaşık 150 hektarlık bir alanın etrafı surla çevrilmiştir. Henüz çok fazla araştırma yapılamamış olan Göllüdağ'da yüzey araştırmalarında tespit edilen bölümün planı, birbirini dik açıyla kesen düzenli sokakların ve tip yapıların oluşturduğu bir görüntü sergilemektedir (Şekil 3.22).

Sokaklar yardımıyla birbirini tekrar eden birimlerinden oluşan yapı düzeni, çiftlik evi benzeri yapılar, bazı öğeleriyle bu evlere benzeyenler ile plan ve iç düzenleriyle bu evlerden ayrılan farklı gruptaki yapıları içerir (Şekil 3.21). Bu yapıların hangi amaçlarla kullanıldığına dair bir saptamada bulunabilmek için, bütün alanla ilgili yorum yapabilecek bilgilere sahip olunması gerektiğini söyleyen Schirmer, bu yapıların bir kısmının dini amaçlı yapılar olabileceğini de belirtmiştir [Schirmer, 1998,1999].

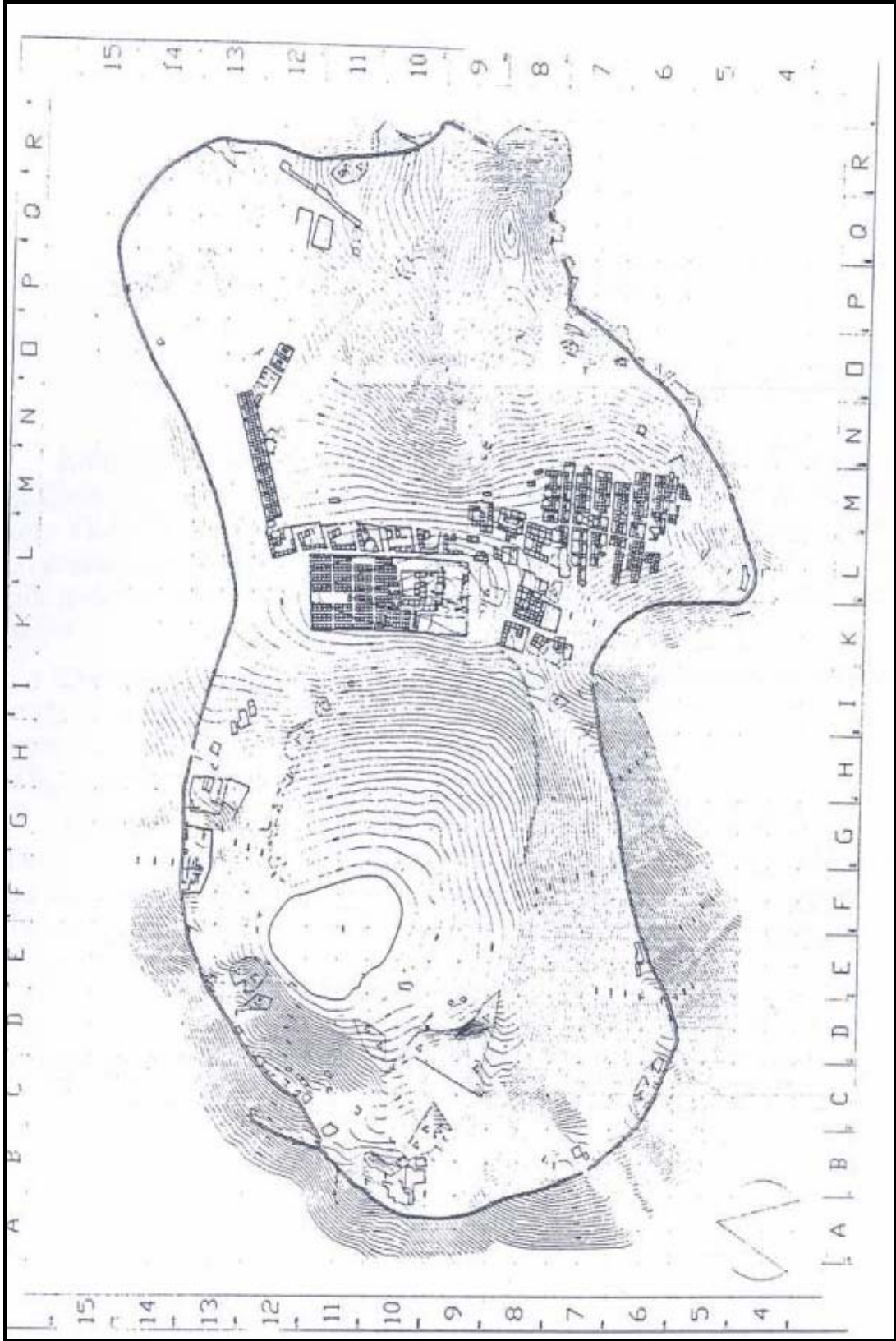
Düzenli bir plana sahip bu yerleşime ait arkeolojik araştırmalar henüz yüzey araştırmaları seviyesinde olduğundan, yerleşimin toplumsal, ekonomik ve düşünsel yapısı hakkında kesin bilgiler ortaya çıkarılamamıştır. Bu nedenle, ızgara planının kullanılmasının arkasındaki neden konusunda bir fikir yürütülememektedir. Ancak, Anadolu'da bulunan ve bilinen ızgara planlı ilk yerleşimlerden biridir.

Şekil 3.21. Anadolu, Göllüdağ kenti çiftlik evi ve kuzey batı yapı adasının şeması [Schirmer, 1996,1998]

Resim 3.2. Anadolu, Göllüdağ [Schirmer, 1998]

Şekil 3.22. Anadolu, Göllüdağ kentinin Şeması [Schirmer, 1994]

Koloni yerleşmelerinde ızgara plan uygulaması

Yunan yarımadasındaki halklar tarafından, hammadde, yeni pazarlar veya verimli toprak arayışıyla, Akdeniz ve çevresi ile Karadeniz kıyıları boyunca, kurulan koloniler; yeni kentler kurma sorununu, gittikleri toprakların topografik yapısı ve bakir olması gibi uygun koşullar altında, biçimsel bir yaklaşımla çözmüşlerdir.

Tarımsal kolonilerde, koloni girişiminin başarılı olabilmesi ve kolonistlerin yeni topraklardaki refahının sağlanabilmesi için arazinin dağıtılması büyük önem kazanmıştır. Hem ilk gelenlerin yerleştirilmesi, hem sonradan gelenlere karşı ilk gelenlerin haklarının korunması gibi kaygılarla bir yönetime bağlanması gerekmiştir. Böylece, kolonizasyon düzenli kent planlamasına uygulama alanı yaratmış ve ivme kazandırmıştır. Toprağı kamusal, dinsel ve özel bölgelere ayıran düzenli planlama, erken dönem koloni kentlerinin özelliği olmuştur [Owens, 2000]. Bu konuda Kostof (1990), erken yunan kolonilerinde; ızgara planının karasal aristokrasiyi desteklemek ve orijinal yerleşimcilerin torunları olan mal sahibi sınıfın imtiyazlarını daimileştirmek için kullanıldığını, demokratik bir araç olmaktan çok, bütün kentlilere tapınaktan eşit pay temin etmeyi hedeflediğini vurgulamıştır.

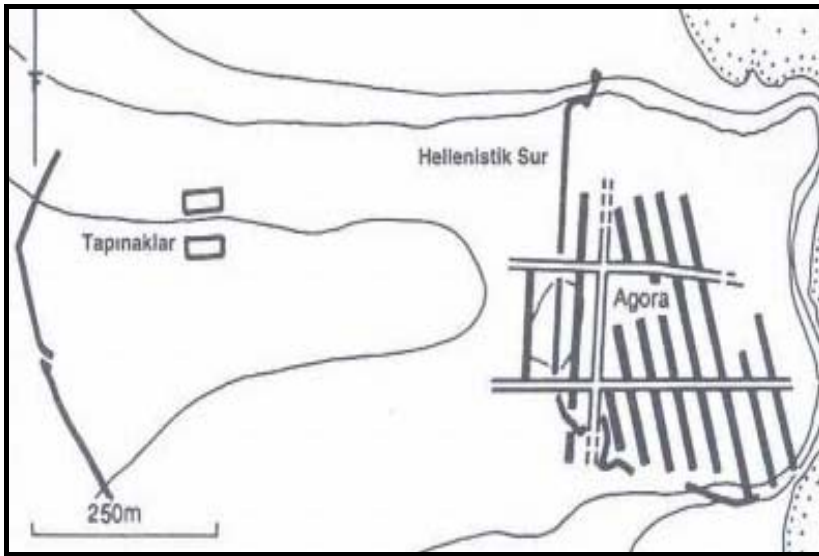
Koloni yerleşmelerinin planlamasında izlenen yöntemin, Doğu'daki örneklerinden etkilenmesi konusunda, Owens (2000), Doğu'dan alınan etkilerin geometri ve taş mimarlığı gibi konularda olduğunu düşünmektedir. Doğu kentlerinin, genellikle organik biçimlenme gösterdiğini, rastlanan birkaç düzenli yerleşimin de, ya aksenel ya da göksel yönelme gösteren bir düzenlemeye sahip olduğunu ve süreklilik göstermediğini, ızgara planlı konut dokusu mevcut olsa dahi zaman içinde düzensiz bir gelişme gösterdiğini belirtmiştir. Koloni yerleşmelerinde uygulanan ızgara plan şemasının; güçlü, merkezi ve otokratik yönetimlerin ürünü olan Doğu şemalarından farklı şekilde geliştiğini ve polis'in siyasal, toplumsal ve dinsel evrimi ile eşzamanlı

olarak, düzenli bir çerçeve içinde topluma ve bireye özgürlük sağlayan mekânlar yarattığını vurgulamıştır.

Wycherley (1993) de, düzenli kent planlama konusunda, Mısır ve Doğu'da bulunan ön örneklerin, Helen kent planlamasına etkisine kuşkuyla yaklaşmaktadır. Dıştan gelen etkilerin önemsenmesini, Helenlerin yaratıcı zekâsına haksızlık olarak görmekte ve Helenlerin, ihtiyaçlarını karşılayacak bir kentin nasıl olması gerektiğine dair fikir yürüttüklerini ve bu fikirlerini uygulama yöntemini de bağımsızca bulduklarını düşünmektedir.

Megara Hyblaea kenti

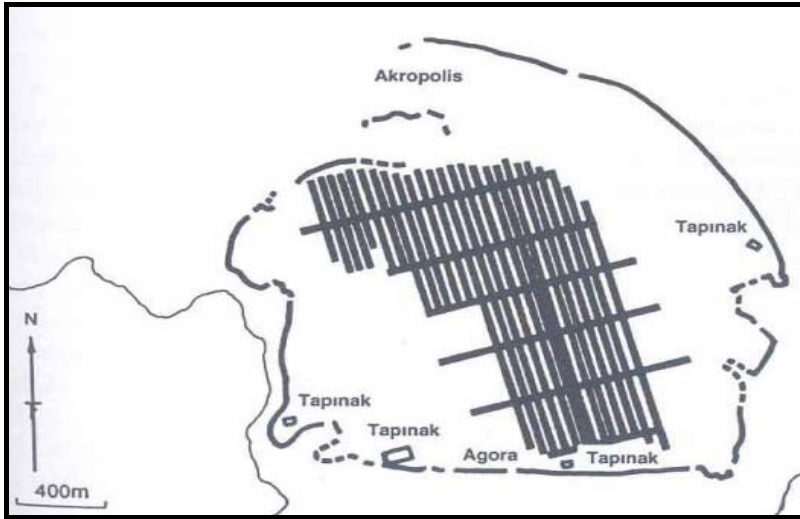
Sicilya'da, M.Ö. 8. yüzyılda kurulmuş olan Megara Hyblaea, düzenli planlama gösteren bir koloni yerleşimidir. Her biri farklı yöne giden sokak sistemi, doğu batı yönünde hafifçe kıvrılarak giden iki ana cadde ile ilişkilendirilmiştir. Ana ve ikincil yolların, farklı kullanımlar için farklı alanlar ayıran uzun ince yapı adalarını tanımladığı sistemin, kendinden sonraki kentsel şemalar için de bir temel teşkil ettiği düşünülmektedir [Owens, 2000] (Şekil 3.23).

Şekil 3.23. Megara Hyblaea kentinin şeması [Owens, 2000]

Akragas kenti

M.Ö. 580 yılında Gela, Rodos ve çevresindeki halklar tarafından Sicilya'da kurulan koloninin yerleşimi, doğu batı yönünde uzanan caddeler ve bunları dik kesen kuzey güney yönündeki caddelerin oluşturduğu bir şema göstermektedir. Bu caddelerin aralarında kalan yapı adalarının kısa kenarları 36.5 m, 35.9 m ve 34.65 m olarak çeşitlenmektedir [Akarca, 1987] (Şekil 3.24).

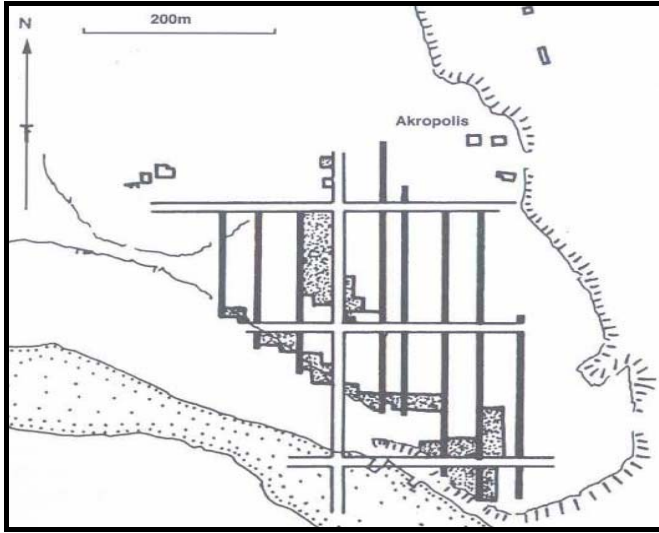

Şekil 3.24. Akragas kentinin şeması [Owens, 2000]

Marzabotta kenti

M.Ö. 6. yüzyılın sonuna doğru, Kuzey İtalya'da bulunduğu bölgenin doğal zenginlikleri ve ticari potansiyeli nedeniyle kurulan Marzabotta kenti, bir Etrüsk yerleşmesidir. Akropolis, kentin kuzey batısında yer almaktadır. Doğu batı yönündeki üç ana yolu kesen, kuzey güney yönündeki bir ana cadde ve buna paralel ikincil yollardan oluşan sokak sistemi, Yunan kolonilerinde de kullanılan uzun yapı adalarını oluşturmaktadır. Bu yerleşimde, sokak ağı arazinin topografik özelliklerini dikkate alarak yerleştiğinden, farklı büyüklüklerde yapı adaları ortaya çıkmıştır (Şekil 3.25). Kamusal alanları özel

alanlardan ayıran kanalizasyon sistemi, sanayi tesislerine ek su dağıtımı yapan su kemeri gibi imar faaliyetleri, kamusal örgütlenmeye örnek olarak verilmektedir [Owens, 2000].

Şekil 3.25. Marzabotta kentinin şeması [Owens, 2000]

Symrna (Eski İzmir-Bayraklı Höyüğü) kenti

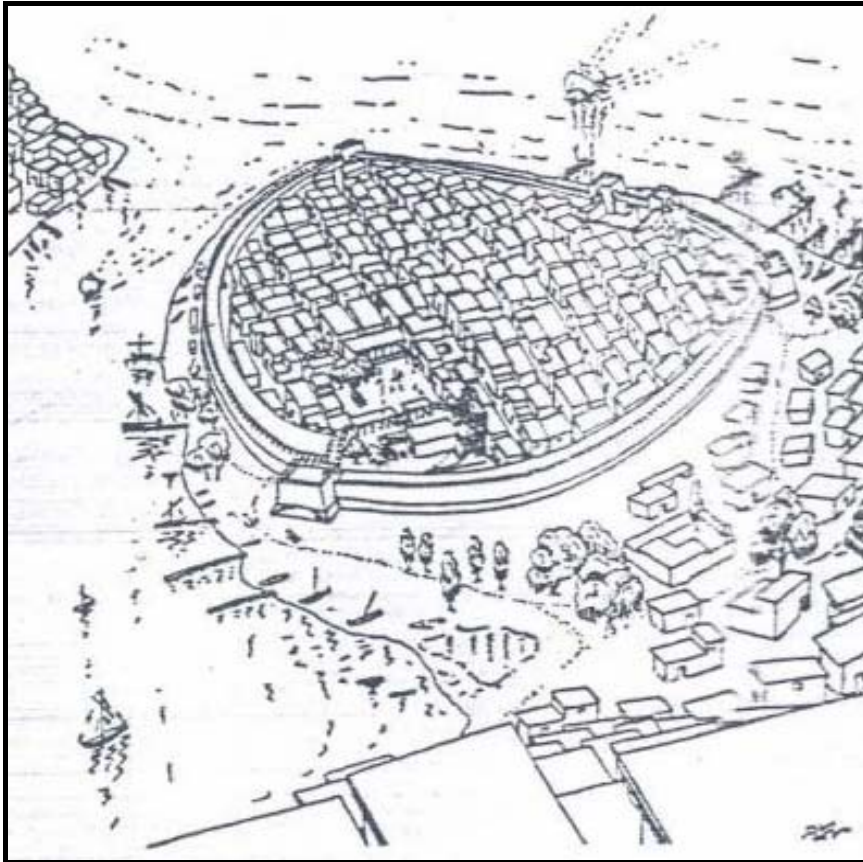
İzmir körfezinin kuzeydoğusunda, yaklaşık 100 dönüm yüzölçümüne sahip bir yarım adada kurumuştur. Symrna'nın bulunduğu tepedeki ilk yerleşim, eski tunç çağına tarihlendirilmektedir. Bugün körfezin dolmasıyla denizden bir hayli içerde kalan bu kentin, Aiol göçerlerince M.Ö. 1050 yıllarında kurulduğu düşünülmektedir. M.Ö. 850 yıllarında, kalın kerpiç bir duvarla etrafı çevrilen kentin, bu tarihten itibaren kent devleti karakteri gösterdiği söylenmektedir [Aktüre, 2003, Akurgal, 1998].

M.Ö. 700'ler civarındaki Symrna'nın yerleşimi, Anadolu'da uygulanan ızgara planının erken örneklerinden biridir (Şekil 3.26). Yapılan kazılarda ortaya çıkarılan konut gruplarının, kent duvarı boyunca kıvrılan bir hat ile biten düz caddeler boyunca, paralel sıralar halinde yerleştiği saptanmıştır. Bu

yerleşimde, konut grupları için eşit parseller bırakacak bir sokak ağı mevcut değildir [Kolb, 1984].

Kolb (1984), Symrna'nın M.Ö. 7. yüzyılda yeniden kurulduğunda uygulanan görece düzgün, dik açılı planlama şeklinin, Mısırlılardan ihraç edilmiş olması düşüncesine; o dönemde Yunanlılar ile Mısırlılar arasında derinlemesine bir bağ kurulmamış olduğu açıklaması ile yaklaşmaktadır. Akarca (1987) ise, Yunanlıların, Mısır ve diğer Doğu medeniyetlerini M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren tanımaya başladıklarını söylemektedir.

Bu dikkate alındığında, Yunanlıların kendilerinden önceki ızgara plan uygulamalarından haberdar oldukları ve bu uygulamalardan etkilenmiş olabilecekleri düşünülebilir.

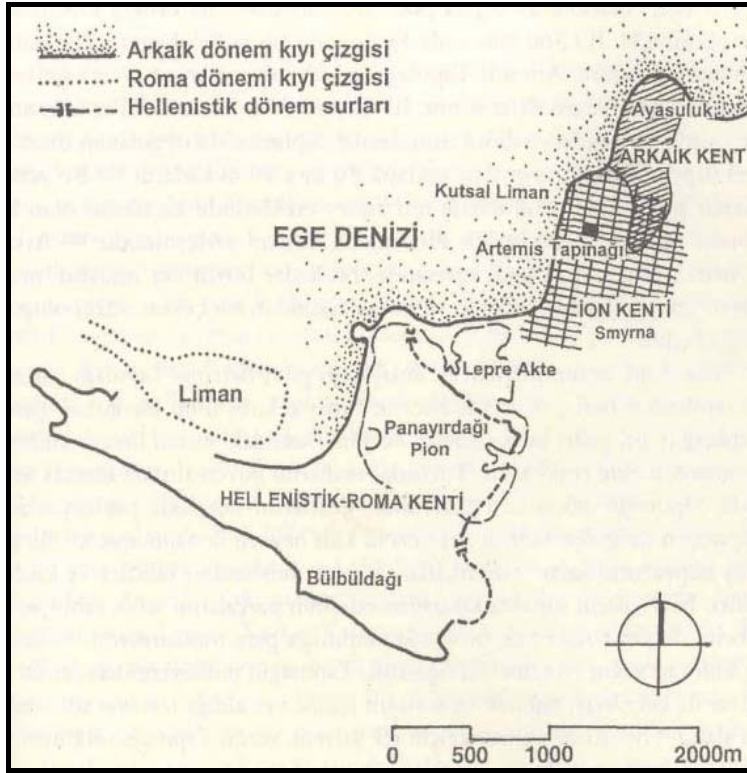
Şekil 3.26. Anadolu, Symrna kentinin şeması [Kolb, 1984]

Efes kenti

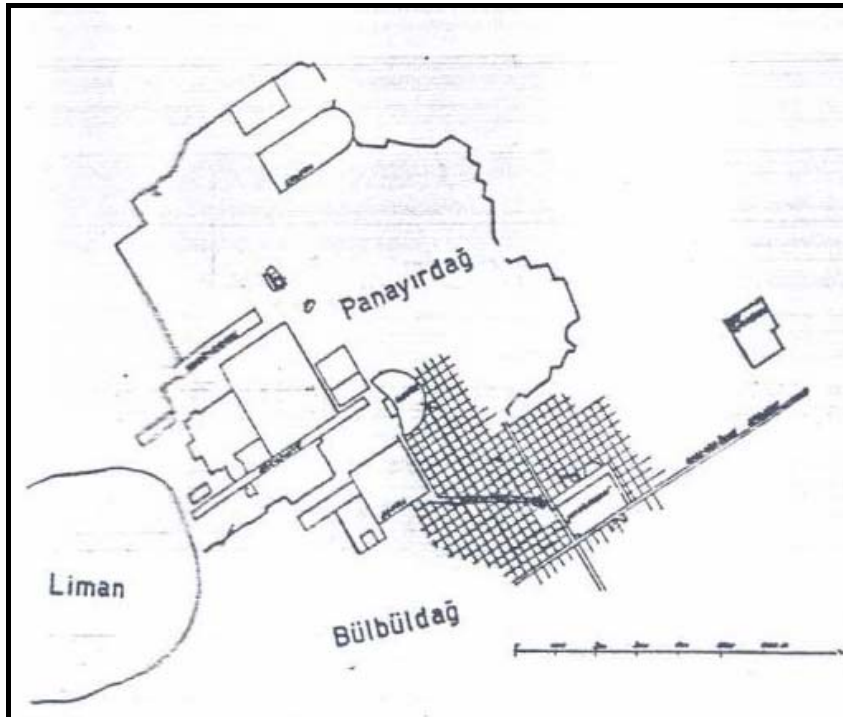
Efes; önceden Ayasoluk üzerinde yer alırken, İskender'den sonra Bülbül dağı ile Panayır dağı arasındaki vadiye yerleşmiştir. Düzenli bir kent şeması göstermez (Şekil 3.29). Efes kentinin bu bölüm altında ele alınmasının nedeni, bazı dönemlerde, kentin bazı bölgelerinde ızgara planının uygulanmış olduğuna dair görüşler bulunmasıdır.

Bu görüşlerden birincisi, Efes kentinde bulunan ünlü Artemis Tapınağı'nın çevresindeki yerleşimin ızgara planlı olduğu şeklindedir. Konuyla ilgili olarak, ana kaynak olan Bammer (1961-1963)'a ulaşılamamıştır. Bu nedenle, konuyla ilgili olarak, Aktüre (2003)'de yer alan bilgiler kullanılmıştır. Artemis Tapınağı'nın etrafındaki yerleşmenin, Batı Anadolu'nun ilk ızgara plan örneği olduğu varsayılmaktadır. Izgara planının Artemis Tapınağı'nın yönünde bir gelişme gösterdiği, yapı adalarının yaklaşık 80 m x 40 m boyutunda olduğu düşünülmektedir. Söz konusu planlamanın, Kroios'un bu bölgeyi M.Ö. 560 yıllarında egemenliği altına almasından sonra uygulandığı ve daha sonra Milet kenti için de örnek olduğu tahmin edilmektedir [Aktüre, 2003] (Şekil 3.27).

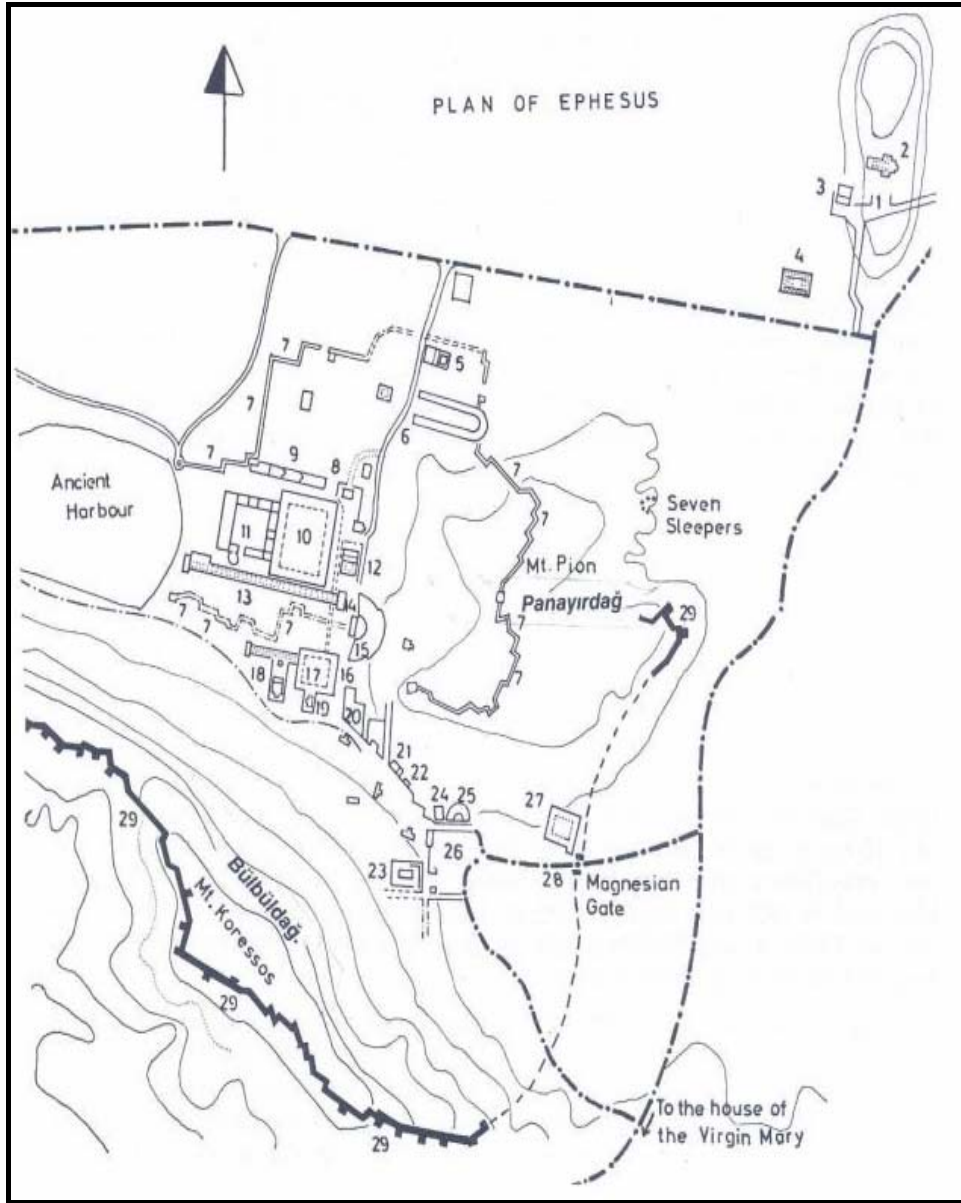
İkinci görüş ise, alüvyonların limanı doldurması yüzünden oluşan bataklık sorunu ve savunma zafiyeti nedenleriyle, Bülbül dağı'nın alt yamaçları ile Panayır dağı'nın güneyinde ve batısında kentin yeniden kurulması sırasında uygulanan planın, ızgara plan olduğudur. Ana caddelerin kesiştiği noktada bulunan devlet agorası ile ticaret agorası, ızgara planı çapraz kesen bir cadde ile bağlanmaktadır. Bu bölümde uygulanan ızgara plan, şehrin dışında kalan Artemis Tapınağı ile aynı doğrultuda oluşturulmuştur. Tapınakla kurulan bu ilişkinin dinsel bir nedene bağlı olabileceği düşünülmektedir [Akarca, 1987] (Şekil 3.28). Izgara planının yönlenişi her iki görüşte yer alan yerleşimlerde aynı doğrultuda yer almaktadır. Bu durum, Efes kentinde Artemis Tapınağı'nın oldukça önemli olduğunu düşündürmektedir.

Şekil 3.27. Efes kentinin şeması [Aktüre, 2003]

Şekil 3.28. Efes kentinin şeması [Akarca, 1987]

Şekil 3.29. Efes kentinin şeması [Akurgal, 1998]

Milet kenti

M.Ö. 2. binin ortalarından itibaren önemli bir Miken kolonisine ev sahipliği yaptığını kazıların ortaya çıkardığı Milet kenti, çok uzun yıllar boyunca önemli bir kent olarak varlığını sürdürmüştür. Milet'in, İonlar tarafından M.Ö. 10. hatta 11. yüzyılda kurulmuş olduğu düşünülmektedir. En parlak dönemini M.Ö. 7. ve 6. yüzyıllarda yaşayan kent, Karadeniz ve Akdeniz'de doksan

kadar koloni kurmuş ve zenginleşerek döneminin metropolü olmuştur [Akurgal, 1998]. Kolonilerinden en önemlileri; Mısır'da Naukratis, Karadeniz'de Sinop, Olbia ve Amisos'tur. Sosyal ve kültürel açıdan da, Thales, Anaximandros, Anaximenes, Hekataios, Hippodamos, İsidoros gibi önemli isimleriyle, Batı kültürünün dayandırıldığı birçok ilkin çıkış yeri olmuştur. M.Ö. 546'da Perslerin eline geçen Milet, M.Ö. 494'teki Pers bozgunu sonucunda bütünüyle yakılıp yıkılmış ve Helenistik döneme kadar sönük bir hayat yaşamıştır [Akurgal, 1998].

Söz konusu bozgun sonrasında kent yeniden kurulmuştur. M.Ö. 479- M.Ö. 450 yıllarına tarihlenen bu yeni planlama, dik açılı düzende gerçekleştirilmiştir. Genel olarak, Pers bozgunu öncesinde düzensiz bir yerleşim gösterdiği düşünülen Milet'in, arkaik çağda az çok düzenli bir plana sahip olduğuna dair görüşler de bulunmaktadır. Düzenli kent planlamasının ilk adımlarının, M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllarda Symrna, Milet gibi kentlerde atıldığını belirten Owens (2000), Milet kentinin bazı mahallelerinde, düzenli sokak planının Pers istilası öncesinde uygulandığını ve yeniden inşa sürecinin bu sokakların yeniden çizilmesiyle başlatıldığını belirtmektedir. Akarca (1987) da, yeni Milet kentinin, kısmen eski yerleşim üzerinde, kısmen de daha önce iskân edilmemiş topraklar üzerinde kurulduğunu söylemektedir.

Benzer bir süreç yaşayan Atina kentinin yeniden inşa edilme sürecinde, ızgara sistemin genellikle kolay ve hızlı uygulanabilirliğine karşın, mülkiyet sorunları ve devam eden Pers tehdidi nedeniyle, eski yerleşimin izleri üzerinden gidildiği belirtilmektedir [Owens, 2000]. Bu konuda Wycherley (1993), Miletlilerin Atinalılara benzemeyerek, arkaik çağda düzensiz bir plana sahip kentlerini, güncel bir şekilde yeniden kurduklarını söylemektedir.

Bacon (1995), Milet kentinin en mükemmel kent planlarından birine sahip olduğunu düşünmektedir. Izgara planın, katı disiplinine zıt bir şekilde, dinamik nitelikte formların geliştirilmesine imkân verdiğini söylemekte ve Milet'i 3 ayrı

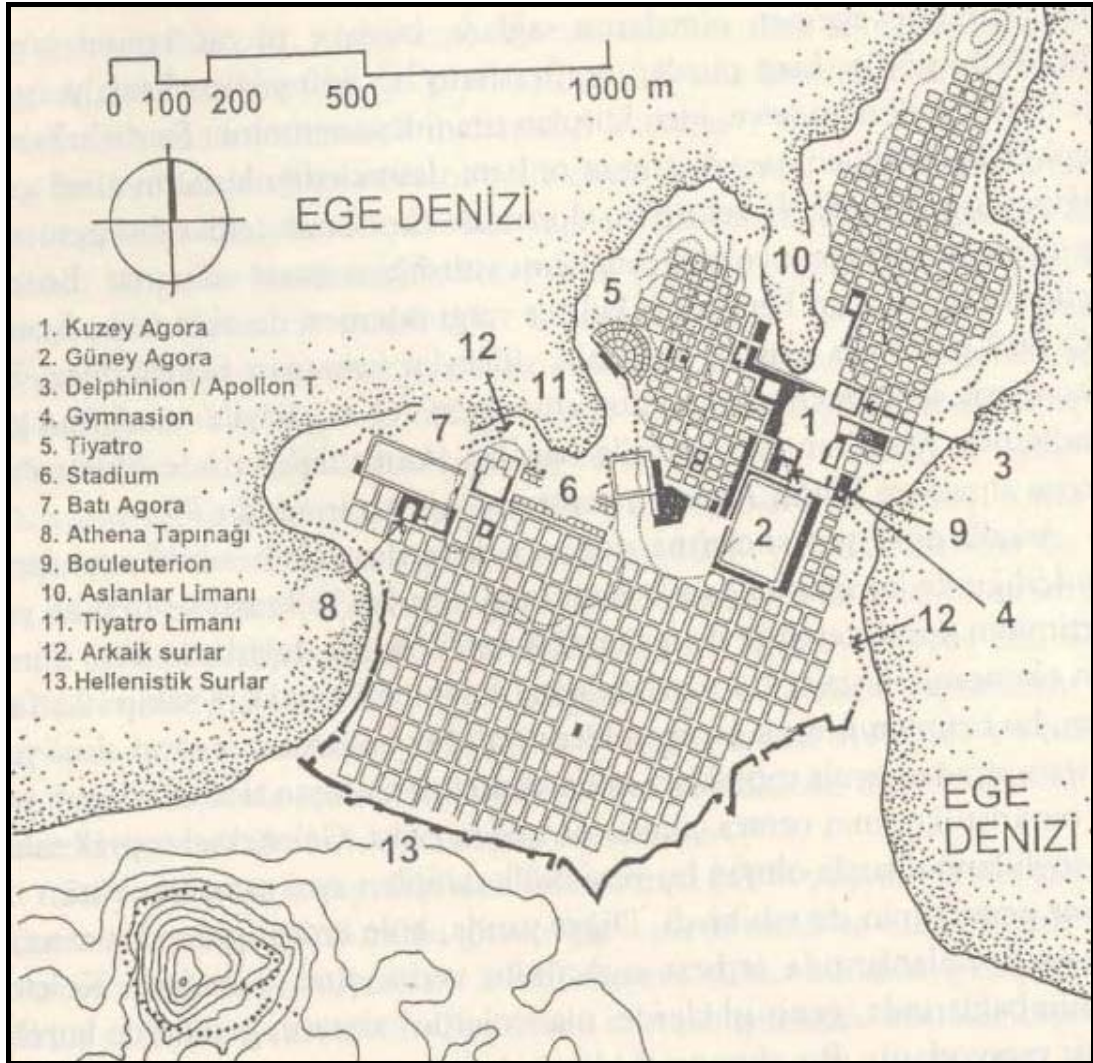
dönemde incelemektedir. Bu dönemler, M.Ö 4. yüzyılda Yunan, M.Ö 2. yüzyılda Helen, M.S. 2. yüzyılda da Roma dönemidir.

Farklı felsefelerin, farklı formdaki kütleler ve açıklamalarla vurgulandığı bu üç dönemden, Yunan çalışması, toplumun ihtiyaç duyduğu minimum yapıyı kapsayan bir düzen gösterirken, Helenistik çalışma, sivil ve açık alanlara daha formal biçim vererek simetrik bir yerleşim oluşturmuştur. Roma döneminde ise, Roma'nın hayatı farklı adetlere bölme felsefesini yansıtan, dikdörtgen formda, ayrı ünitelere bölünmüş mekânlar eklenmiştir [Bacon, 1995].

Yeni planlamada Milet, merkez çevresinde yer alan üç iskân bölgesine ayrılmıştır. Bu üç farklı konut bölgesinin arasında küçük yön farklarının olması, ayrı ayrı tarihlerde çizildiklerinin işareti olarak düşünülmektedir. Konut alanlarının farklı açılardaki konumunu, Owens (2000), yine arkaik dönemdeki yerleşime bağlamaktadır. Arazinin ortasında, en alçak kısımda yer alan resmi bölge, bir düğüm noktası olarak, üç iskân bölgesini hem ayıran hem birleştiren ticaret, din ve idare merkezidir [Akarca, 1987] (Şekil 3.30). Bu L biçimindeki kamusal alanın nihai halinin, önceden yapılmış planlama doğrultusunda yüzyıllar süren bir inşa faaliyeti sonucunda, birbirine eklenerek oluştuğu düşünülmektedir [Aktüre, 2003, Owens, 2000].

Önceki dönemlerde Yunan'da kullanılan planlama ilkelerini içermekle birlikte, Milet'te uygulanan ızgara plan, kent biçiminin sokak ağı ile değil, yapı adalarından oluşan modüler yoluyla planlanmış olması açısından farklılık gösterir. Yapı adalarının birbirini takip eden düzeninin oluşturduğu planda, konut ve ızgara sokak sistemi tamamıyla örtüşmemiştir [Owens, 2000].

Milet'in Hippodamos tarafından planlandığı görüşü yaygındır. Ancak, bazı yazarlar, bunun kronolojik olarak mümkün olmayacağını düşünmektedir. Bu çalışmada da ikinci görüş esas alınarak, Milet kenti Hippodamos öncesi dönem başlığının altında incelenmiştir.

Şekil 3.30. Milet kentinin şeması [Aktüre, 2003]

3.6.2. Hippodamos dönemindeki ızgara plan uygulamaları

Hippodamos'a ilişkin tek bilgi kaynağı Aristo'dur. Aristo Hippodamos'u şöyle tanımlamıştır [Aristoteles, 1993]:

"Euryphon'un oğlu Hippodamos, Miletos'luydu. Edimsel olarak bir anayasa düzeni kurmaya çalışanlar bir yana bırakılırsa, En İyi Devlet üstüne ilk konuşan odur. Şehirleri semtlere ayırmayı o bulmuş ve Peiraieus'un (Pire) sokak planını yapmıştır. Başka insanlardan farklı olma tutkusu, onun çeşitli bakımlardan garip bir yaşam sürmesine yol açmıştır. Birçokları, Hippodamos'un uzun saçları ve pahalı takılarıyla, fakat aynı zamanda ucuz ama sıcak tutan, yaz-kış giyilen elbiseleriyle tuhafıklarını fazla ileri

götürdüğünü düşünmüşlerdir. Bundan başka, doğa bilimi uzmanı sayılmaktan hoşlanırdı.....”

Aristo'nun bu tanımı, Hippodamos'un ilk kent plancısı olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Pire kentinin planını hazırladığı, yine bu tanımla kesin olarak bilinmektedir. Planladığı diğer kentler arasında sayılan Milet, Thourioi ve Rodos'un hepsinin tasarımı yapmış olması, kronolojik olarak zorluklar içermektedir.

Aktüre (2003)'ye göre, Hippodamos'un, M.Ö. 450- M.Ö.440 yılları arasında Pire'nin, M.Ö. 444-M.Ö. 443 yıllarında Thourioi'nin ve M.Ö. 408-M.Ö. 407 yıllarında da Rodos'un planını yapmış olduğuna dair daha çok kanıt bulunmaktadır. Planlama sürecinden çok, Milet'in kurulması çalışmalarına katılmış olması ve içinde bulunduğu toplumsal düzenle ilgili yorumlarda bulunması daha kabul edilebilir gelmektedir.

Owens (2000) da benzeri bir mantıkla, Hippodamos'un Pire'nin ikinci etap planlamasını gerçekleştirmiş olmasının, kronolojik olarak Rodos'u da planlamasına olanak sağlayacağını söylemektedir.

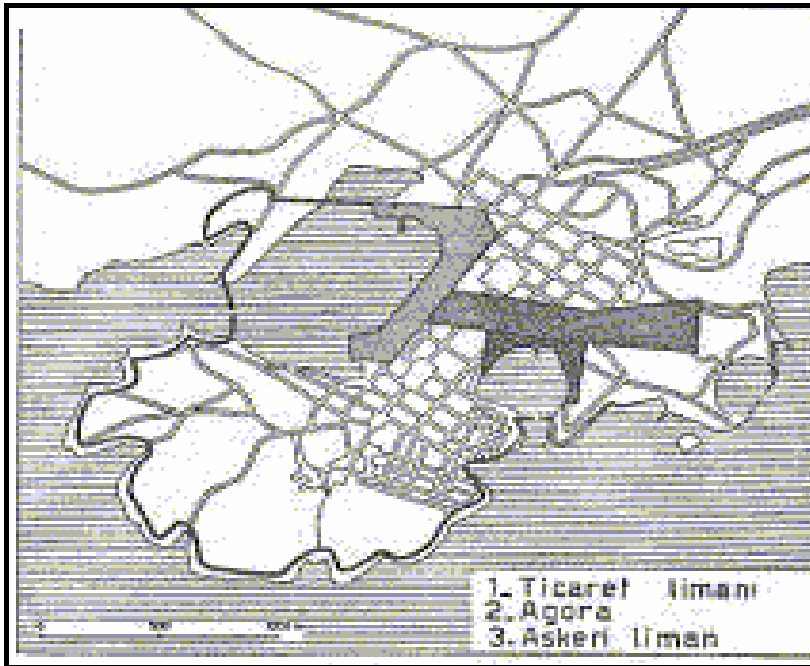
Pire kenti

Pers savaşları sonrasında, Atina'nın limanı ve tersane olarak planlanmıştır. Kazılar sırasında bulunan horos (sınır) taşları yardımıyla planlama aşamaları hakkında bilgi edinilebilmiştir. İçerik ve şekilleri açısından iki gruba ayrılan horos taşlarının ilk grubu, “liman sınırı” gibi kentin ana bölge bölüntülerini, ikinci grup ise, “agora sınırı” gibi yapıların ayrıldığı sınırları belirtmektedir. İkinci grup taşların, M.Ö. 5. yüzyılın ortalarına, ilk grup taşların ise daha önceki bir tarihe ait olduğunun anlaşılması, kentin planlamasının iki evrede gerçekleştirildiğini düşündürmektedir [Akarca, 1987, Owens, 2000]. Bu bilgilere göre, liman ve çevresinde donanmayla ilgili yapılaşmanın

Themistokles zamanında, kentin sivil yerleşiminin ise Perikles döneminde Hippodamos tarafından planlandığı düşünülmektedir [Owens, 2000].

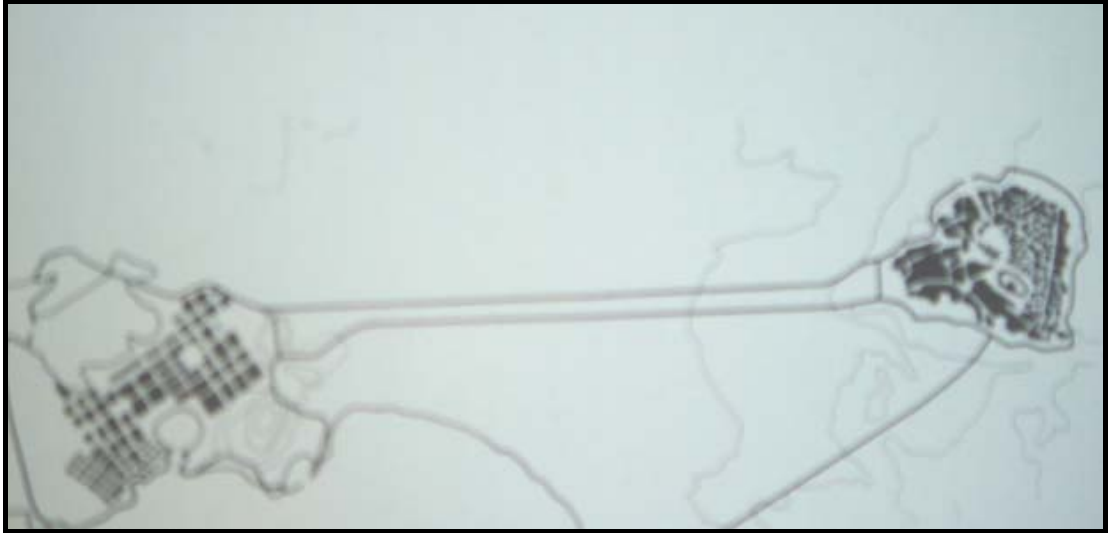
Bugün modern limanın altında kalmış olan kentin planına ilişkin olarak, kazılardan elde edilen bulgular, daha önce planlanan liman yerleşimi ile yeni yerleşimi bütünleştiren bir ızgara sistemin varlığını doğrulamaktadır [Akarca, 1987, Owens, 2000] (Şekil 3.31).

Bu dönemde ortaya çıkan “isonomia” kavramı ile yurttaşlar arasındaki eşitlik sisteminin, binlerce yurttaşın belirli idari birimlere bölünmesini gerektirmektedir. Bu nedenle, bir kentin özellikle Pire gibi büyük bir kentin, farklılaşan bir yöntemle düzenlemesini zorunlu kıldığını söyleyen Hoepfner (1989), Pire’de uygulanan kent planlamasının, yeni toplumsal durumda oldukça fazla sayıdaki insanları barındırma sorunuyla ilgili olduğunu belirtmektedir. Ancak, böyle bir düzenlemenin konut ile kamu yapısını benzeri ölçülerle şekillenmeye zorladığını, felsefe ve pratik düşüncesinin geometriye uyduğunu vurgulamaktadır.

Şekil 3.31. Pire kentinin şeması [Akarca, 1987]

Gehrke (1989), toplumu ve toprağı üç sınıfa bölen Hippodamos'un öngördüğü toplum sınıflarının (Bkz EK-5), Pire'de karşılığını bulamayacağını, burada tamamıyla farklı sınıfların; tüccar ve denizcilerin bulunduğu belirtmektedir. İdeal devlet düzeni hakkında görüşleri olan bir plancının, bunu pratiğe dökme şansını bulduğunda uygulaması gerektiğini düşünen Gehrke (1989), Hippodamos'un devlet düzeni hakkında bildiklerimizle Pire'nin planı arasındaki büyük boşluğa dikkat çekerek, ideal devlet düzeni üzerine fikirlerin, planlama tarihinden sonraki bir dönemde ortaya atılmış olabileceğini söylemektedir.

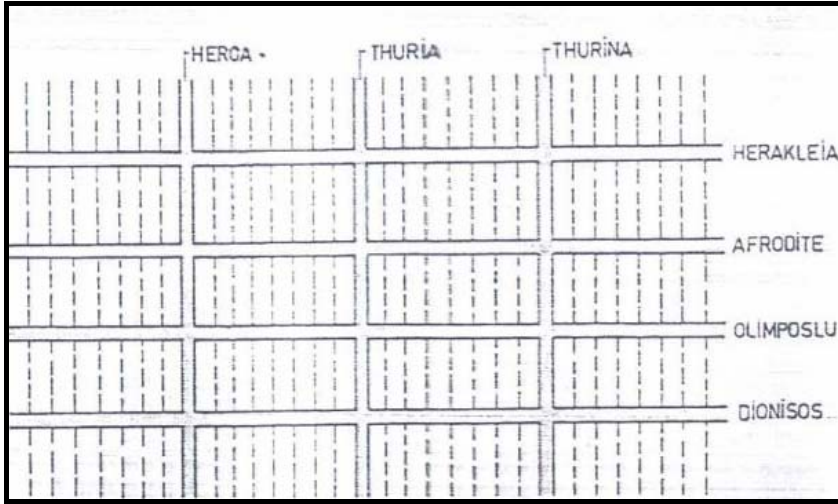

Şekil 3.32. Pire ve Atina kentinin bağlantısını gösteren şema
[Blois ve Van der Spek, 1997]

Thourioi kenti

M.Ö 444 yılında, İtalya'da Sibaris civarında, Perikles ve Atina sitesinin önderliğinde kurulan kentin planını da, Hippodamos'un hazırladığı düşünülmektedir. Bu kente ilişkin olarak, kazılar üstteki Roma kolonisi Copia'nın katmanları hakkında bilgi verdiği için, kentin planı Diodorus'un anlattıklarından öğrenilebilmektedir. Buna göre kent, Heraklia, Afrodit, Olimpos ve Dionios adında dört adet yatayda, Heroa, Thuria ve Thurina adında üç adet de dikeyde, birbirini dik kesen caddelerden oluşmaktadır. Ana

sokakların kentin farklı alanlarını tanımlaması ve her alanın kendi içinde ızgara sokak sistemine bölünmesi gibi konularda Pire ile benzerlikler taşımakta olduğu düşünülmektedir [Akarca, 1987, Owens, 2000] (Şekil 3.33).

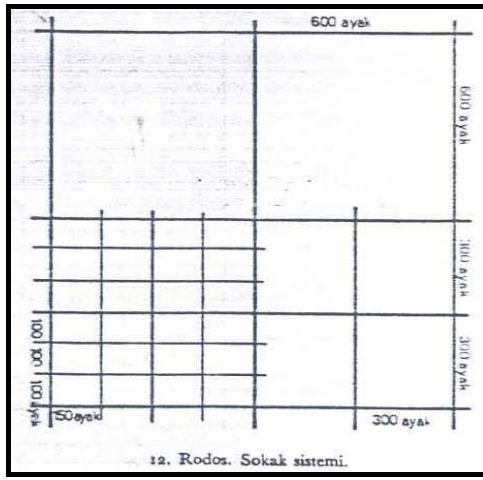

Şekil 3.33. Thourioi kentinin şeması [Akarca, 1987]

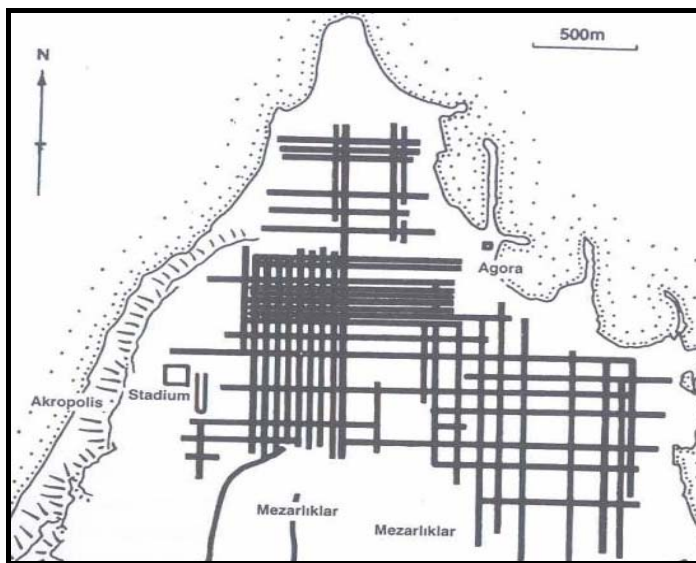
Rodos kenti

M.Ö. 400'lerde üç kasabanın birleşmesi ile kurulan Rodos, düzenli ve dik açılı olarak planlanmış bir kent olarak tariflenir. Arazinin önce caddelerle parçalara bölünerek, her bölümün sokaklarla daha küçük adalara ayrıldığı bir sistemle planlandığı belirtilmektedir. Akarca (1987)'ya göre, lalisos, Kamieros, Lindos'un "sinoikismos"u olarak kurulan kent, çok geniş alana yayılmıştır ve şema olarak İtalya'da uygulanan ızgara plan şemasına sahiptir. Kent, 200 m'lik karelere ayrılmış, her kare 100 m'lik 4 parçaya, bunlar ise 50 m x 33 m'lik adalara bölünmüştür (Şekil 3.34). Bu plan, arazinin önce caddelerle parçalara bölünmesi, her bölümün sokaklarla daha küçük parçalara ayrılması bakımından İtalya'da uygulanan plana benzetilmektedir. Bununla birlikte, Ege geleneğine uygun şekilde, bir cadde diğerlerinden daha geniştir ve olasılıkla agora bu cadde üzerinde yer alır [Akarca, 1987] (Şekil 3.35).

Owens (2000), bu üç kent ve Hippodamos planlama karakterine ilişkin olarak; her üç kentin ortak özellikler gösterdiğini düşünmektedir. Bu ortak özelliklerin; arazinin, sınırları geniş arterlerle belirlenen ve kendi içinde tekrar ızgara planlı olarak bölünen geniş parsellere ayrılması, bu büyük bölümlerin birbirleriyle tam olarak bütünleşmesinin amaçlanması, kamu yapılarının işlevsel bir ilişki içinde konumlandırılması ve özellikle Rodos'un planlanmış bir anıtsallığa sahip olması olarak sayılabileceğini söylemektedir.

Şekil 3.34. Rodos kentinin sokak sistemi [Akarca, 1987]

Şekil 3.35. Rodos kentinin şeması [Owens, 2000]

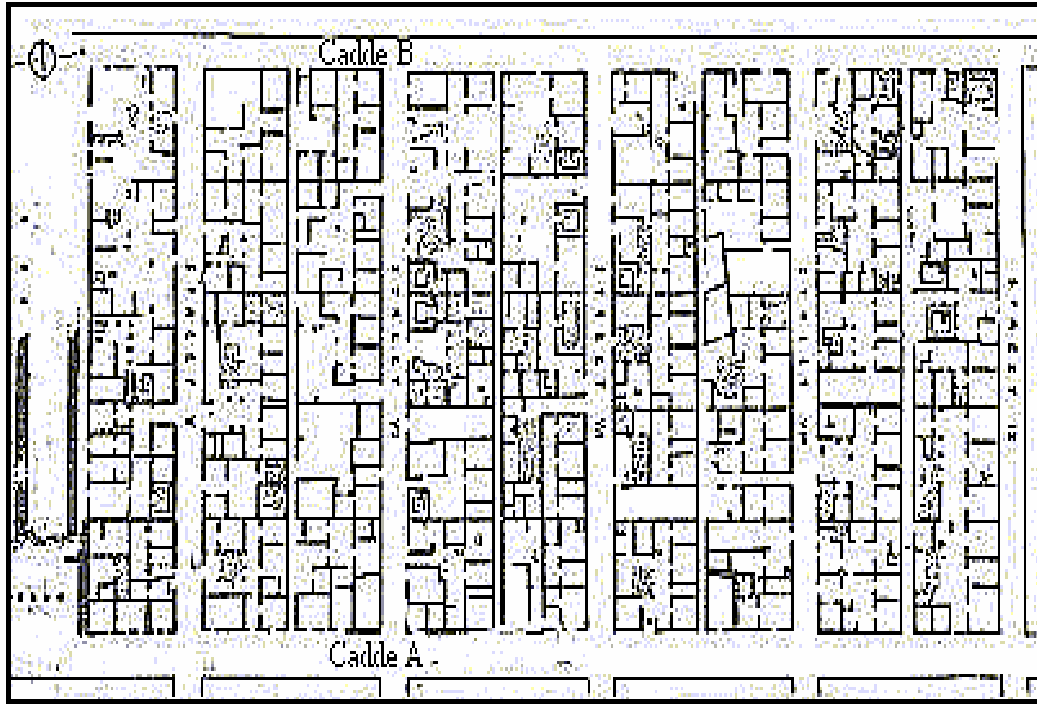

Olinthos kenti

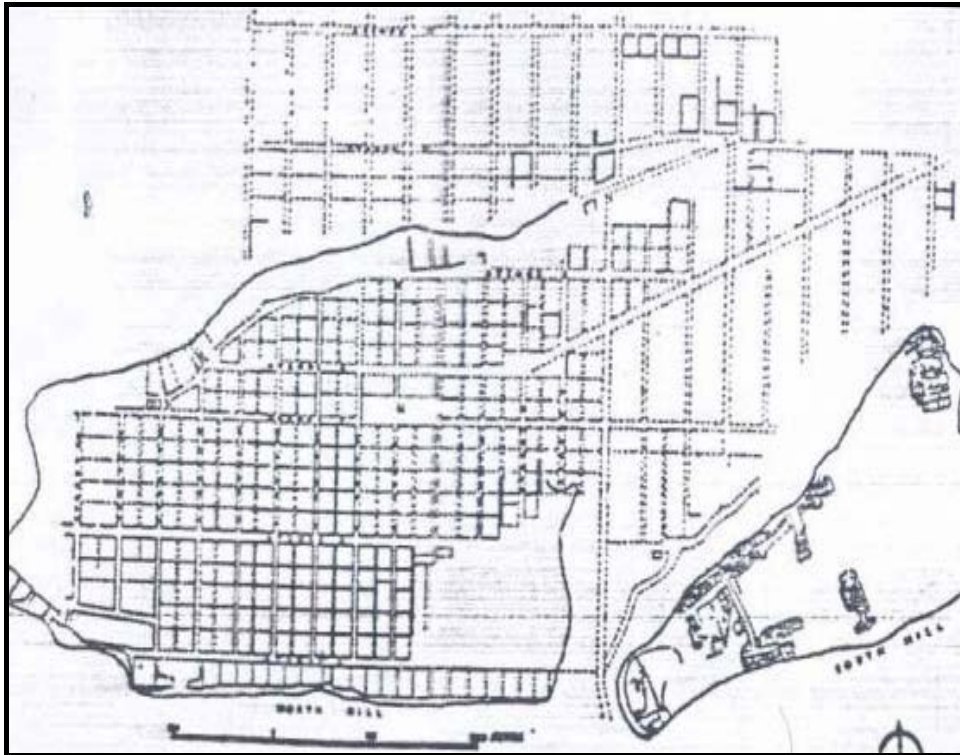
Kuzey Ege'de Khalkidia'daki Olinthos, kuzey güney yönünde uzanan iki tepe ve arasında kalan çukur bölümden oluşmaktadır. Daha küçük ve daha dik olan güney tepede, M.Ö. 1000'lerden itibaren yerleşik olan bölüm düzensiz bir plana sahipti. M.Ö. 5. yüzyıl ortalarında, daha az eğimli olan kuzey tepe üzerinde kurulan yerleşim, dik açılı düzende dikdörtgen bloklardan oluşan bir plana sahiptir. Sırt boyunca uzanan, birbirine az çok paralel iki ana caddeyi dik kesen ara sokaklar mevcuttur. Arazinin durumu nedeniyle, kuzeydeki tepede konutlardan oluşan yerleşimin konutların duvarları aynı zamanda kentin surlarını oluşturmaktadır. Agora boyunca uzanan cadde 7 m, diğer sokaklar 5 m genişliğindedir. Uzun ince adaların boyutları 86.3 m x 35.5 m olup, her adaya beşerli iki sıra ev yani on ev yerleştirilmiştir. Evlerin arasında 1.4 m genişliğinde küçük geçitler vardır [Akarca, 1987] (Şekil 3.36, 3.37 ve 3.38).

Şekil 3.36. Olinthos kent şeması [Akarca, 1987]

Şekil 3.37. Olinthos kentinin kuzeyindeki mahallenin şeması
[Wycherley, 1993]

Şekil 3.38. Olinthos kentinin şeması [Akarca, 1987]

3.6.3 Hippodamos sonrası ızgara plan uygulamaları

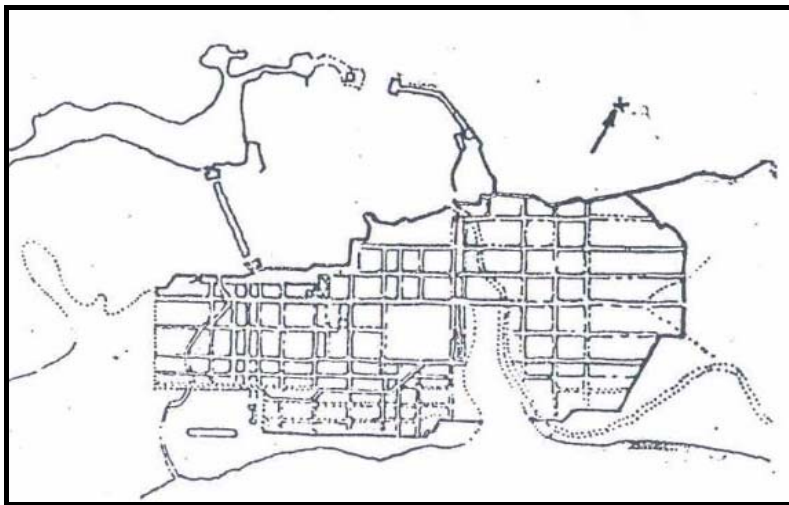
Helen uygarlığının, M.Ö. 300'lerden itibaren İskender ile birlikte izlediği yayılcı kültür politikası sonucunda, İtalya, Helen ve Batı Ege'de uygulanan ızgara plan şeması, Afrika'dan Asya'ya geniş bir uygulama alanı bulmuştur.

İskender'in, kurmayı hedeflediği dünya devletinin yeni kentlerindeki plan ve mekân anlayışında, kesin bir düzen amacını gütmesi, Aristo'dan aldığı eğitime bağlanmaktadır [Bayhan, 1962].

Bu yayılcı politikanın sonucunda, günümüzde Afganistan'ın ve Pakistan'ın topraklarında bulunan Ay hanım ve Şayhan gibi kentlerde de düzenli bir plan şemasına rastlanmaktadır [Akarca, 1987].

Alexandreia (İskenderun) kenti

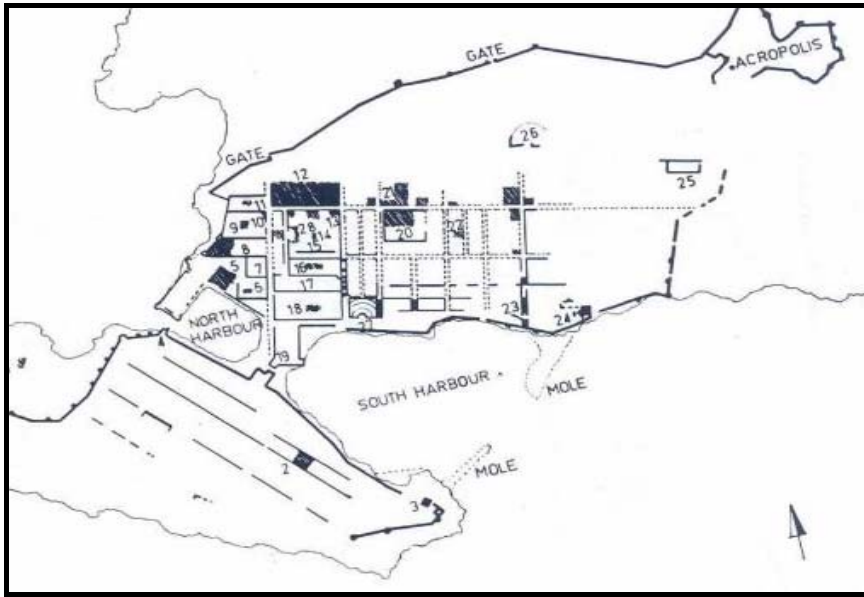
İskender'in emri ile M.Ö.330' larda, bugünkü İskenderun kenti Alexandreia adıyla kurulmuştur. Kent, düzenli ve dik açılı bir planlamaya sahiptir. Blok boyutları çeşitlilik gösteren yerleşmede, büyük ve küçük liman yer almaktadır [Bayhan, 1962] (Şekil 3.39).

Şekil 3.39. İskenderun kentinin şeması [Bayhan, 1962]

Knidos kenti

M.Ö. 4. yüzyılın ortalarında yeni yerine, Knidos yarımadasının ortasındaki alana taşınan kent, karşısında yer alan adaya da yayılmıştır. Bugün, ada kara ile birleşmiştir. Eğimli bir topografyada kurulmuş olan kentin planını, doğu batı yönünde, birbirine paralel dört adet caddeyi kesen, kuzey güney doğrultusunda eğime dik konumlanmış caddeler oluşturmaktadır. Bu caddeler çoğunlukla merdivenlidir. Eğimli arazi üzerinde yapılar, kıyıya doğru inen teraslar üzerinde konumlanmıştır. Yaklaşık 60 m x 60 m genişliğinde yapı adalarına sahiptir [Akarca, 1987, Owens, 2000] (Şekil 3.40).

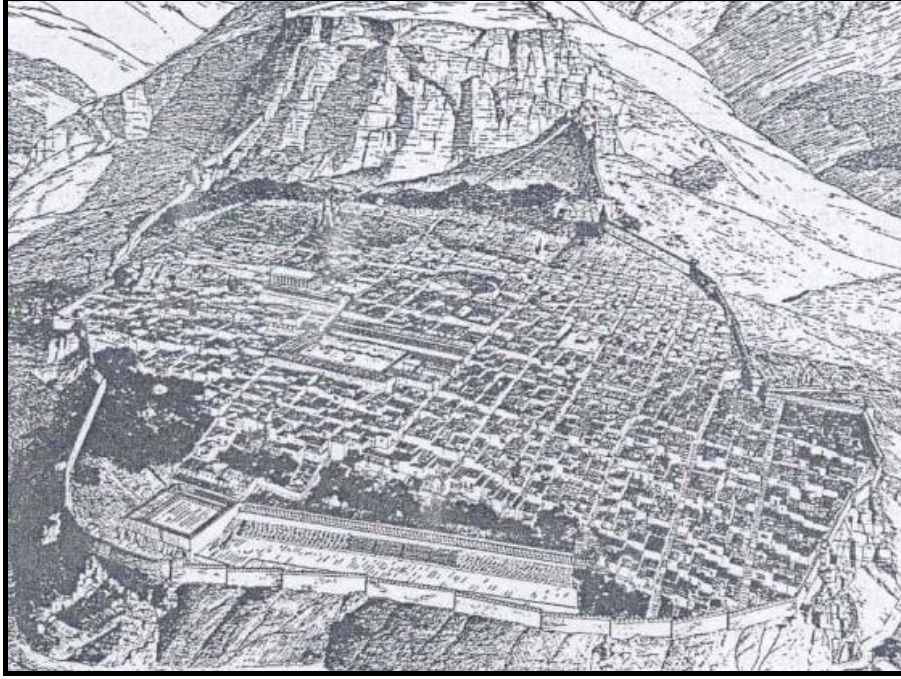

Şekil 3.40. Knidos kentinin şeması [Akurgal, 1998]

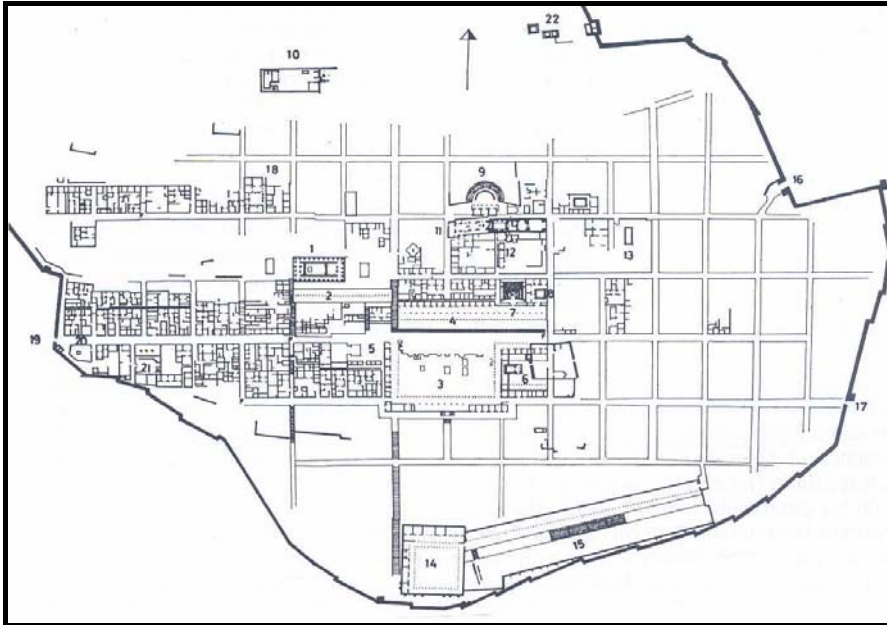
Priene kenti

M.Ö.350'lerde bugünkü yerinde yeniden kurulan Priene kentinde de, dik açılı plan sistemi eğimli araziye uygulanmıştır. Bu nedenle, eğime dik sokaklar merdivenlidir. Eğime paralel geçen ana caddelerden ortada yer alan, merkezdeki kamusal alanla kesilmektedir. 47,20 m x 35,40 m boyutlarındaki yapı adaları, dört adet konutu barındırmaktadır. Kamusal yapıların boyutları

da yapı adasının katları şeklinde tasarlanmış, ızgara planlamanın parsel düzeni bozulmamıştır [Akurgal, 1998] (Şekil 3.41, 3.42).

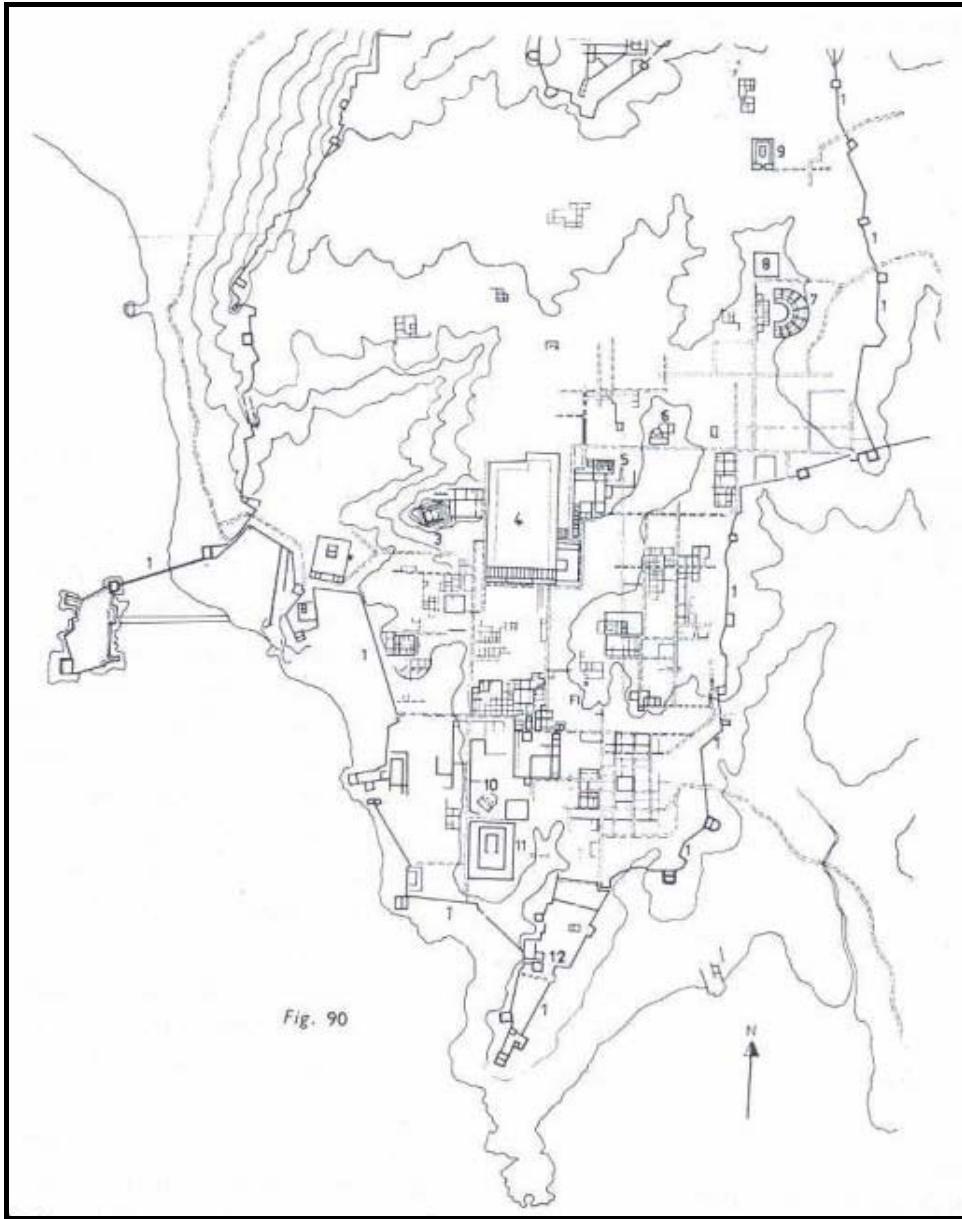
Şekil 3.41. Priene kentinin yeniden kurma denemesi [Kostof, 1991]

Şekil 3.42. Priene kentinin şeması [Akurgal, 1998]

Heraklia kenti

Anadolu'da yer alan İon kolonilerinden Heraklia, Latmos dağı eteklerinde kurulmuş bir kenttir. Kent; M.Ö.287'ye tarihlenen 6,5 km. uzunluğunda ve 65 kulesi olan surlarla çevrilmiş olup, düzenli bir plana sahiptir. Sokaklar, ana yönler doğrultusunda uzanmakta ve simetrik bir yerleşim göstermektedir [Akurgal, 1998] (Şekil 3.43).

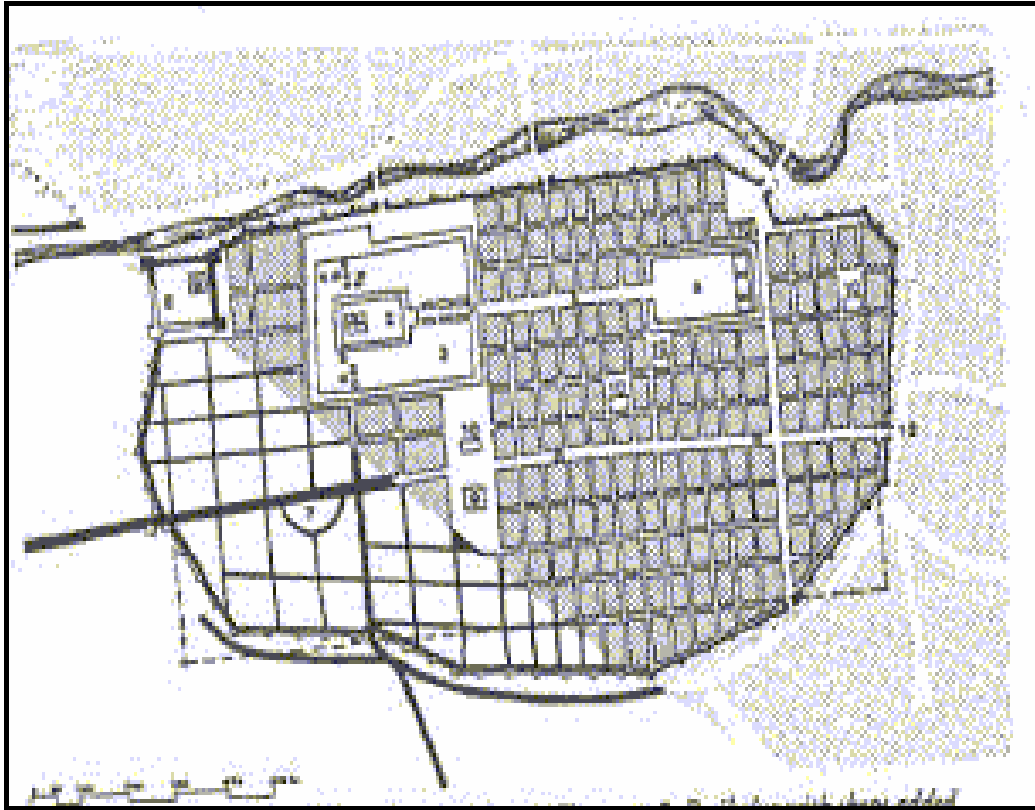
Şekil 3.43. Heraklia kentinin şeması [Kolb, 1984]

Damascus kenti

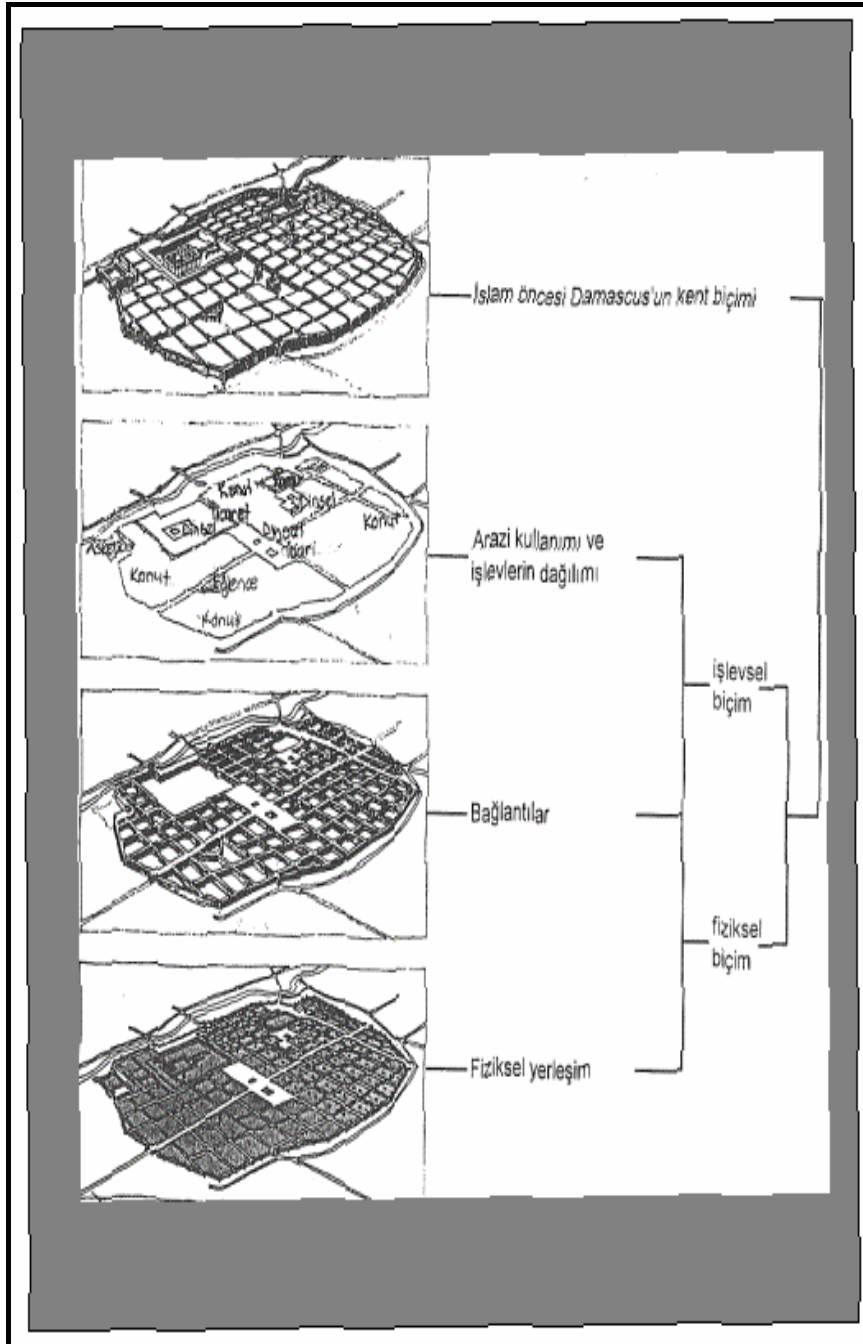
Damascus (Şam), her zaman önemli bir kent olmuştur. İlk kuruluşu M.Ö 11. yüzyıla dayanır. Sırasıyla Asur, Babil, Akamenid, Yunan, Nabetean ve son olarak Roma egemenliğinde olmuştur.

M.Ö 333'te İskender tarafından fethedilmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen yeni planlamasında, ızgara sistem uygulanmıştır. Karakteristik jupiter tapınağı ve agora'nın dışında, standart parsellerde yer alan küçük konut blokları şemayı oluşturur (Şekil 3.44).

M.Ö 1. yüzyılda Roma egemenliği altına girmiş, M.S 395'te Bizans imparatorluğunun bir parçası olmuştur. Daha sonra ise, Arap egemenliğine girmiştir [Alsayyad, 1991].

Şekil 3.44. Damascus kentinin şeması [Alsayyad, 1991]

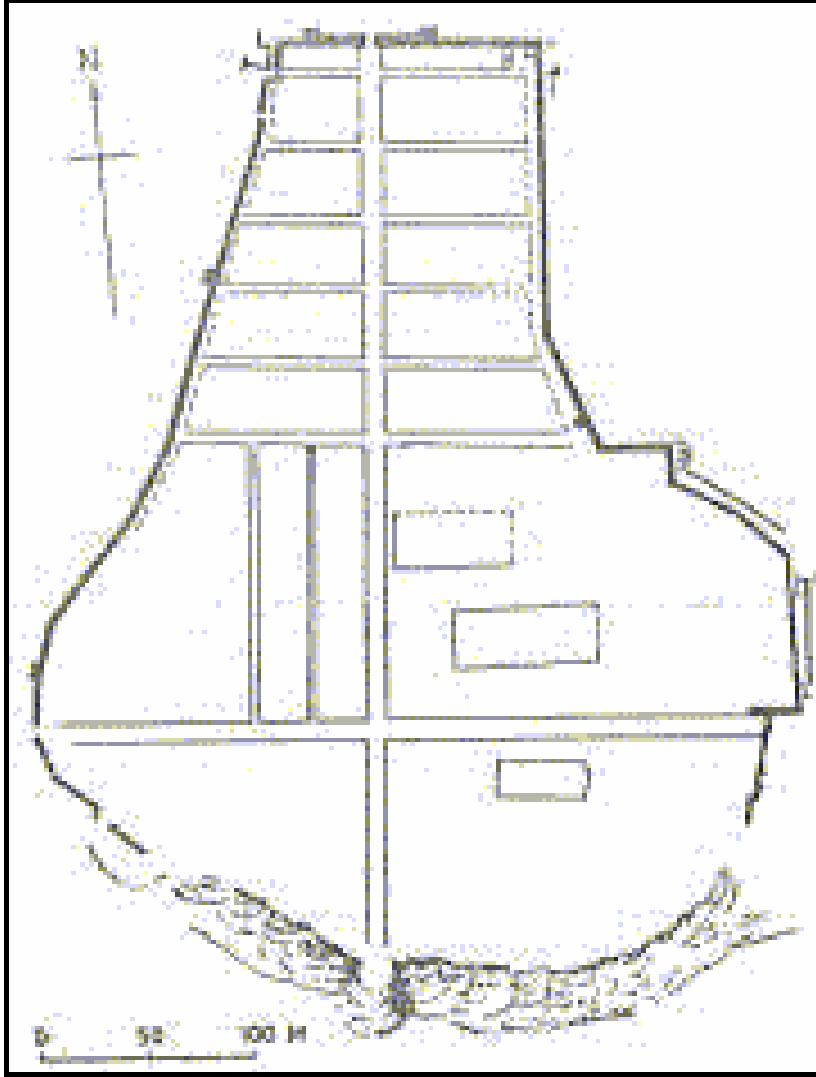
Şekil 3.45. Damascus kentinin şeması [Alsayyad, 1991]

Selinunt kenti

Selinunt, Sicilya'da M.Ö. 400'lerde Kartacalı'lar tarafından yıkılan eski kentin yerine, düzenli ve dik açılı bir plan ile kurulmuştur. Kentin batısından ve

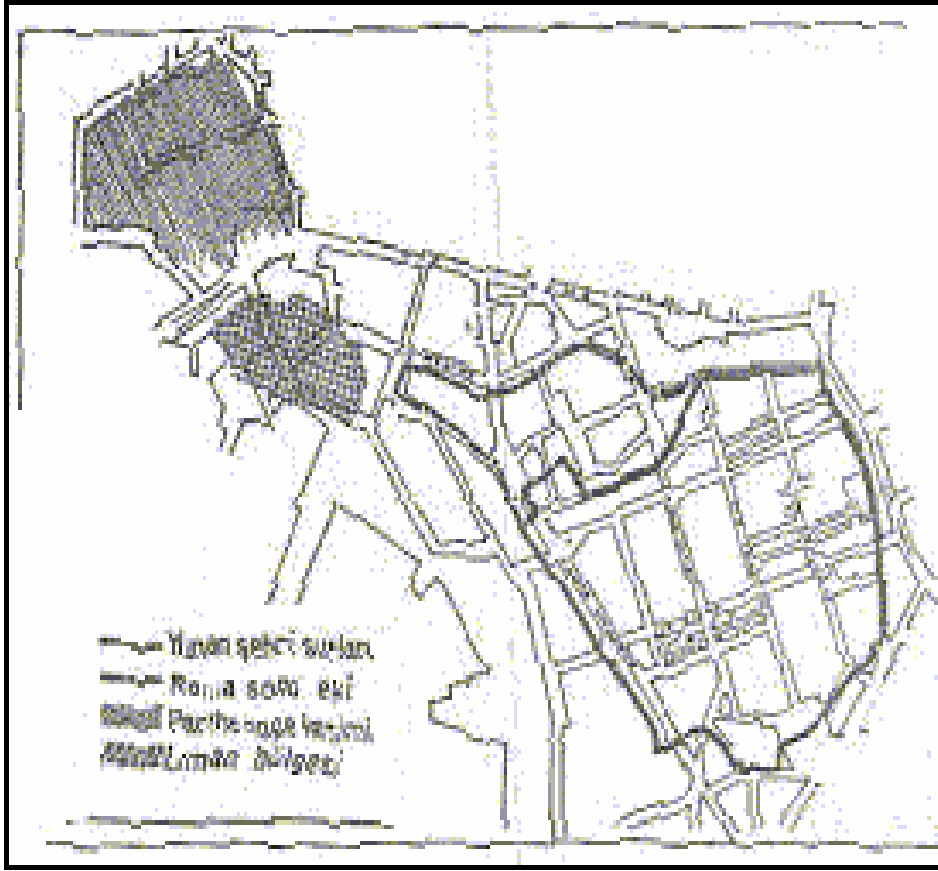
doğusundan akan iki nehrin ağzında, askeri ve ticari limanlar yer almıştır. Ancak iki liman birbirine bağlı değildir. Doğu-batı ve kuzey-güney yönünde iki ana cadde yer almaktadır [Bayhan, 1962] (Şekil 3.46).

Şekil 3.46. Selinunt kenti şeması [Akarca, 1987]

Neapolis kenti

Bugünkü Napoli içinde yer alan Neapolis kentinin planı, kıyıya dik iki cadde ile bunları dik kesen paralel dört caddenin oluşturduğu ince uzun adaları içermektedir. Düzenli bir plana sahiptir [Akarca, 1987] (Şekil 3.47).

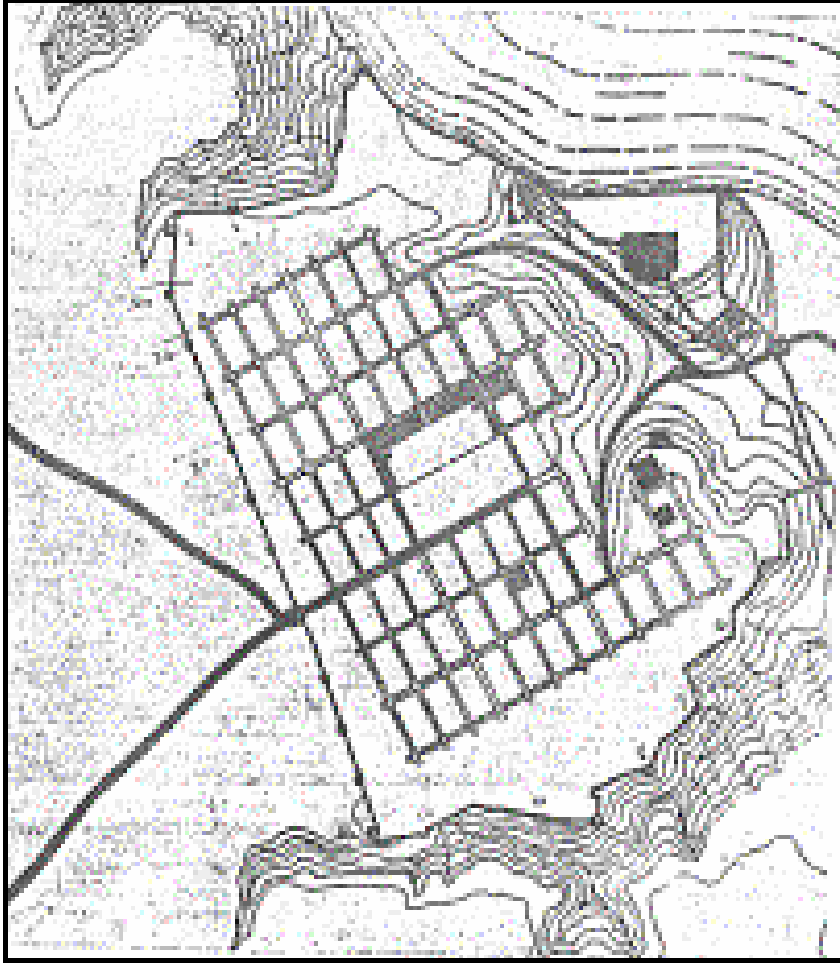

Şekil 3.47. Neapolis kenti şeması [Akarca, 1987]

Dura Europos kenti

M.Ö 300' e doğru Antigone generali Nikonor tarafından, Suriye'de, Fırat nehrinin geçit verdiği bir bölgede kurulmuştur. Kervan yolları üzerinde yer alan kent, ticari ve askeri öneme sahip bir merkez konumundadır. Yerleşiminde ızgara plan uygulanmıştır.

Doğu batı yönünde 12 adet, kuzey güney yönünde 9 adet cadde şehrin iskeletini oluşturur. Sokak genişlikleri 6.36 metredir. Agoranın iki yanından geçen "t" şeklindeki caddeler 12,65 m ve 8,45 m. genişliktedir. Agora, 8 yapı adasını kapsar. Adalar $\frac{1}{2}$ oranında 70,5 m x 35, 2 metredir. Agoranın büyüklüğü, ticaretin ve resmi kurumların kent hayatındaki büyük önemini gösterir. [Akarca, 1987] (Şekil 3.48).

Şekil 3.48. Dura Europos kentinin şeması [Akarca, 1987]

Timgad kenti

M.S. 100'ler civarında, Kuzey Afrika'da 3. Lejyon tarafından bir emekli asker yerleşmesi olarak kurulmuştur. Bu yerleşmede, Romalıların askeri garnizon kentlerinde kullandıkları Castrum şeması uygulanmıştır (Şekil 3.49).

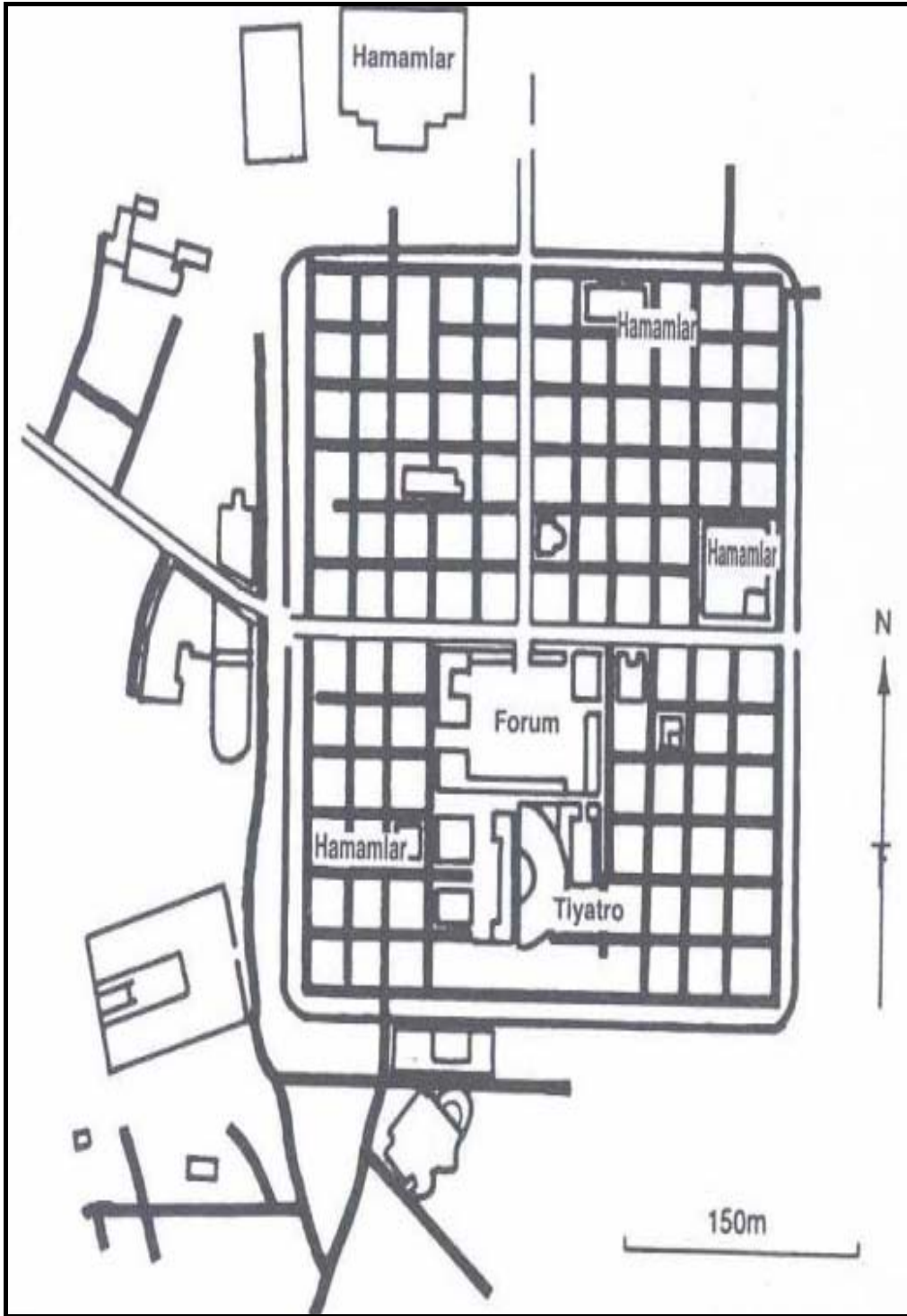
Romalılar, yeni bir kenti kurarken, evvela şehrin merkezini yani "imbilicus" dedikleri göbek bağıını belirlemiş, kenti bu noktadan başlayarak şekillendirmişlerdir. Merkezi bulurken, gökyüzünde güneşin izlediği yolu takip etmişlerdir. Güneş gökyüzünü ikiye böler. Yıldızlar üzerinde yapılan ölçümlerle bulunan çizgi ise güneşin çizgisini dik açıyla keser ve böylece

gökyüzü dörde ayrılmış olur. Yeryüzünde bu kesişim noktası ise, kent planında merkez nokta olarak kullanılmıştır. Bir kentin merkezi bulunduktan sonra kentin “pomerium” denilen sınırı bulunmaktadır. Bu sınırın ihlali, insan bedenini çekiştirerek deforme etmek anlamına gelmektedir. Bu merkezden geçen, “decumanus maximus” ve “cardo maximus” adını verdikleri iki ana sokak, kenti dört eşit parçaya böler. Bu parçalar da dörde bölünür ve on altı ana bölüm ortaya çıkar. Bu göbek bağı noktasına dini anlam da yüklenmiştir. Bu noktada toprağın altındaki tanrılarla ve gökyüzündeki ışık tanrılarıyla bağ kurduğu düşünülmüştür. Bu noktaya “mundus” denen bir çukur açılır ve yeraltı tanrılarına hediyeler sunulur, üst üste iki odadan oluşan bu çukurun üzeri kare bir taş ile kapatılır ve üzerinde yakılan ateşle roma kenti kurulmuş olur. Askeri garnizonlarda, bu şekilde fethin vesile olduğu doğumla, düzenli bir plana sahip olarak kurulmuştur [Sennett, 2006].

Roma imparatorluk plancılığı, fethedilen yerlerde, zamansal olarak sınırlaması olmayan, kolay uygulanabilir ızgara planı kullanmaktadır. Bu plan uygulanırken, fethedilen yerin geçmişi göz ardı edilmekte, öncesinde hiçbir şeyin olmadığı varsayılmaktadır. Kent merkezine uygulanan bu Roma ana yurdunun yerleşim ilkeleri, merkezin dışında yerini yerel ögelere bırakır. Bu şekilde, egemenliği meşrulaştırmak için anayurdun yerleşim ilkeleri fethedilen yere taşınmıştır [Sennett, 2006].

İmparator Trajan'ın hükümdarlığı zamanında kurulan kent, askeri düşüncenin öneminin ve katılığının göstergesidir. Ordudaki rütbeye göre sahip olunan arazi parselinin sayısının değiştiği garnizon kentlerinde, ana yönler boyunca uzanan ve giriş kapılarını bağlayan iki ana caddenin kesişim noktasında kamusal yapılar bulunmaktadır.

Toplumsal açıdan bir Roma kenti için çok önemli olan hamam yapıları da kentin planında yerini almaktadır. Owens (2000), bu düzenli ve katı askeri planın tekdüzeliğinin, ince ve etkileyici biçimde süslenen yapılarla giderildiğini düşünmektedir.

Şekil 3.49. Timgad kentinin şeması [Akarca, 1987]

Roma'nın garnizon kentlerinde, askeri düzenin ve disiplinin kent yaşamına uygulanmasının yöntemi, ızgara plan olmuştur.

Çizelge 3.4. Izgara planlı yerleşim ve kent biçimlerinin kronolojik ve bölgesel olarak dağılımı (bölgelerin sınıflandırılması [Dani ve ark. 1991]'den alınarak uyarlanmıştır.)

	MISIR	DOĞU ASYA	MEZO POTAMYA ORTA ASYA, K.SURİYE	İTALYA	YUNAN YARIM ADASI ve ADALAR	ANADOLU	
						BATI	İÇ ve DOĞU
M.Ö. 2000-2500		MOHENJO-DARO					
M.Ö. 1500-2000	EL LAHUN		BORSİPPA HARADUM				
M.Ö. 1000-1500	DOĞU AMARNA-SESEBİ						
M.Ö. 500-1000				MARZA BOTTA AKRAGAS		SYMRNA EFES	ZERNAKİ GÖLLÜDAĞ
M.Ö. 500	İSKEN DERİYE		DAMASCUS DURA-EUROPOS	AQUİLEİA COSA	PIRE RODOS	MİLET PRİENE	İSKEN-DERUN
M.S. 370	TİMGAD			AUGUSTA TREVE RORUM			

4. SONUÇ

Kent planlamasında dik açılarının kullanımı, belirli bir düzene oturan planlama, ilkçağ boyunca tarih sahnesinde yerini almıştır.

Uygarlığa geçiş sürecinde başlayan dik açılarının kullanımı, bazı uygulamalarda, kent planının tümüne yansıtılarak ızgara planlı yerleşimler kurulmuştur. Günümüzde elde edilmiş arkeolojik bulguların ışığında ilk olarak Mısır ve İndüs uygarlıklarında kullanılmaya başlandığı bilinen ızgara plan, tarih içinde birçok kültür tarafından ve farklı amaçlarla kullanılmıştır. Çalışmada örneklenen ızgara planlı kentlerin hangi amaçla yapıldığı Çizelge 4.1'de yer alan tabloda tarihsel ve bölgesel olarak gösterilmiştir.

Mısır uygarlığında, yönetimin kurduğu şehirler, din merkezinde organik olarak şekillenirken, yine aynı otorite imar faaliyetinde kullandığı işgücünü düzenli, kolay kontrol edilebilir, korunaklı şehirlere yerleştirmiştir. Piramit işçileri için ilkel bir ızgara plana sahip kentler kurmuş, bu kentlerde, üst düzey bürokratlarını da biçimsel ve boyutsal olarak farklılaşan konutlarda barındırmıştır. Mısır uygarlığı, dik açılı ve planlı yerleşimi işgücünün kontrolü, düzeni ve askeri üs yerleşimleri için kullanmıştır.

Çağdaş İndüs uygarlığı ise ızgara planı başkentlerinde kullanmıştır. Yeterli arkeolojik araştırmalardan elde edilen bilgilerle, hakkında çok fazla fikir sahibi olmadığımız bu uygarlığın günümüzde bile etkileyici bulunan ve şehirlerinde aynılık gösteren imar faaliyetleri, yönetimin mutlak bir iradeye bağlı olduğunu düşündürmektedir. Ancak, bu şehirlerin önceden planlanıp planlanmadığı, mutlak bir otoritenin altında kurulup kurulmadığına dair kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bu nedenle, Mohenjo-daro ve Harappa kentlerinde uygulanan ızgara planının arkasındaki nedenler karanlıkta kalmaktadır. Ancak, günümüzden 4500 yıl öncesinde yaşayan bir uygarlığın şehircilik anlayışı hakkında önemli ipuçları veren bir örnek teşkil etmektedir.

Çizelge 4.1. Izgara planlı yerleşim ve kentlerin uygulama nedenlerinin karşılaştırmalı tablosu

	Hippodamos Öncesi		Hippodamos ve Çağdaşı		Hippodamos Sonrası	
	Tarih	Uygulama Nedeni	Tarih	Uygulama Nedeni	Tarih	Uygulama Nedeni
MISIR	Ei-Lahun	M.Ö. 1900'ler	Zanaatkar ve rahiplerin iskani için (toplumsal-düşünsel)			
	Doğu Amarna	M.Ö. 1364	Zanaatkar ve işçilerin iskani için (toplumsal-düşünsel)			
	Sesebi	M.Ö.15.-13. yy	Askeri kale(düşünsel)			
	Iskenderiye				M.Ö. 300'ler	Helen egemenliğine girmiş koloni yerleşimi(düşünsel-ekonomik)
SURIYE/ MEZO POTAMYA	Timgad				M.S. 100'ler	Roma askeri garnizonu(düşünsel)
	Damascus				M.Ö. 333	Helen egemenliğine girmiş koloni yerleşimi(düşünsel-ekonomik)
	Dura Europos				M.Ö. 300'ler	Helen egemenliğine girmiş koloni yerleşimi(düşünsel-ekonomik)
İNDÜS VADİSİ	Mohenjo daro	M.Ö. 2500'ler	.....			
	Harappa	M.Ö. 2500'ler	.....			
ANADOLU	Zernaki tepe	M.Ö. 700'ler	Zanaatkar(köle) iskani için (düşünsel-toplumsal)			
	Göllüdağ	M.Ö. 8.yy	.....			
	Efes	M.Ö. 6.yy	Koloni yerleşimi(ekonomik)			
	Milet	M.Ö.5.yy	Koloni yerleşimi(ekonomik)			
	Piriene				M.Ö. 350	Koloni yerleşimi(ekonomik)
	Heraklia				M.Ö. 300'ler	Koloni yerleşimi(ekonomik)
	Knidos				M.Ö. 350'ler	Koloni yerleşimi(ekonomik)
	Iskenderun				M.Ö. 300'ler	Helen egemenliğine girmiş koloni yerleşimi(düşünsel-ekonomik)

Çizelge 4.1. (Devam) Izgara planlı yerleşim ve kentlerin uygulama nedenlerinin karşılaştırmalı tablosu

		Hippodamos Öncesi		Hippodamos ve Çağdaşı		Hippodamos Sonrası	
		Tarih	Uygulama Nedeni	Tarih	Uygulama Nedeni	Tarih	Uygulama Nedeni
Marzabotta	M.Ö. 6.yy	Koloni yerleşimi (ekonomik)					
Akragas	M.Ö. 6.yy	Koloni yerleşimi (ekonomik)					
Olinthos			M.Ö. 5 yy	Koloni yerleşimi (ekonomik)			
Pire			M.Ö. 450'ler	Hippodamos tarafından planlanmış (ekonomik)			
Thourioi			M.Ö. 440'lar	Hippodamos tarafından planlanmış (ekonomik)			
Rodos			M.Ö. 400'ler	Hippodamos tarafından planlanmış (ekonomik)			
Cosa					M.Ö. 270'ler	Koloni yerleşimi (ekonomik)	
Agusta Treverorum					M.S 3.yy	Koloni yerleşimi (ekonomik)	

YUNAN/
İTALYA

Anadolu'da ızgara plan uygulamasının ilk örneğini Zernaki Tepe ile Urartu Krallığında görmekteyiz. Bu krallık, bütün kentlerini önceden planlayarak, iktidarını ve gücünü, egemenliği altındaki topluluklara hissettirmiştir. Önceden planlı kentler kurmasına karşın, ızgara planı, savaş sonrası ucuz işgücü ve eksik nüfusunu tamamlamak amacıyla diğer ülkelerden getirdiği halkların iskânı için kurduğu yerleşimlerde tercih etmiştir. Bu davranış, merkezi otoritenin, topluma sonradan dahil edilen toplulukların kolay kontrolünü sağlamak amacıyla ızgara planı kullandığını düşündürmektedir.

Anadolu'da, Hitit İmparatorluğunun dağılmasından sonra Hitit prenslerinin kurduğu ve Urartu Krallığı'nın çağdaşı olan Tabal Krallığı da Göllüdağ'daki yerleşiminde ızgara plan uygulamıştır. Söz konusu yerleşimle ilgili olarak henüz sadece yüzey araştırmaları yapılmış olması nedeniyle, planlama şeklinin arkasındaki nedenler hakkında kesin bilgilere ulaşmak mümkün değildir.

Bununla birlikte, Anadolu'nun batı kıyılarında kurulan koloni yerleşmeleri de kentlerini genellikle dik açılı ve düzenli planlarla kurmuşlardır. Efes ve Milet gibi kentlerin bir bölümünün Pers saldırıları öncesinde de ızgara plana sahip olduklarına dair görüşler bulunmaktadır. Pers saldırıları sonrasında, kentlerin yeniden kurulması aşamasında hızlı ve kolay uygulanabilirliği, ızgara planının tercih sebebi olmuştur.

Aristo'nun Politikasında bahsetmesiyle, şehircilik kavramında Hippodamos, ızgara plan ile birlikte düşünülmüş, kent planlamasında ızgara sistemi kullanan ilk kişi olarak değerlendirilmiştir. İdeal devlet düzeni hakkında da düşünmüş olan Hippodamos'un, ızgara plan ve demokrasinin birlikteliğini gerçekleştiren kişi olduğuna dair bilgiler kesin yargılara varmaya imkân vermemektedir. Yunan dünyasında demokrasi kavramının Hippodamos'un yaşadığı dönemde ortaya çıkmasının, bu çeşit bir yargıya varılmasında etken olduğu düşünülebilir. Bu konuda, ızgara planlı kentler örneklenirken de bahsedildiği üzere, Hippodamos'un ideal devlet ve toplum hakkındaki

görüşlerini planını yaptığı yerleşimlerde uygulamadığı, bu nedenle de kuramını uygulamalarından sonraki bir dönemde oluşturduğu vurgulanmaktadır. Bu itibarla, ızgara plan ve demokrasi ilişkisi, Hippodamos'un bilinçli olarak ortaya koymayı amaçladığı bir unsur olarak değerlendirilememektedir.

Ayrıca, Yunan demokrasisinin (Bkz EK-4) günümüz demokrasi anlayışından farklı olduğu da dikkate alınmalıdır. Demokrasi kavramının ilk Yunan dünyasında ortaya çıktığına dair görüşlerin yanı sıra, Samuel Noah Kramer'e göre ilkel demokrasinin ilk kıvılcımları Sümer'de atılmıştır (Bkz EK-3).

Hippodamos sonrasında, Helen dünyasında, İskender'in yayılmacı politikası ızgara planı dünyanın büyük bir kısmına yaymıştır. Burada da amaç, demokrasinin ötesinde, hızlı ve kolay uygulanan, uygarlığının mükemmelliğini vurgulayan geometrik düzene sahip ve kolay kontrol edilebilir kentler kurmaktır.

Roma ise düzenli planlamayı, askeri garnizonlarında uygulayarak, formal ve kuralcı bir topluluğun organizasyonu için kullanmıştır.

Bu bilgiler ışığında, çalışmanın başlangıcında ortaya koyulan sorular; ızgara planının, ilkçağda, Hippodamos'tan yaklaşık 2000 yıl öncesinde uygulanmaya başlandığı; ekonomik (koloniler), toplumsal (sınıflandırma) ve düşünsel (yönetici gücün istekleri ve düşüncesi) çok çeşitli nedenlerle kullanıldığı ve demokrasi gibi kuramsal bir düşünceden yola çıkılarak uygulanmadığı yanıtlarını bulmuştur.

Her dönemde, daha çok belli bir topluluğu baskı ve kontrol altında tutmak asıl amaç olmuş ve genelde zaman içinde gelişen kentlerde değil herhangi bir sebeple tekrar kurulması gereken ve kurulmasına bir otoritenin, egemen gücün karar verdiği kentlerde, düzenli dik açılı ve daha çok da ızgara plan kullanılmıştır. Koloni kentlerinde, askeri garnizonlarda, işçi sitelerinde hep bu

yöntemle planlama yapılmıştır. İlkçağ sonrasında bir süre kullanılmayan, ızgara plan, çağımızda modernizm ile birlikte tamamen farklı bir ideoloji ile uygulama alanı bulmuştur.

Sonuç olarak, hep önceden planlanan, belli bir düşünsel temele genellikle de baskıcı bir düşünsel temele oturan uygulamalarda hayata gelmiştir. Neredeyse kentlerin ortaya çıkışı kadar eski bir tarihe sahip olan bu planlama şekli, Hippodamos tarafından uygulamasından sonra geniş bir alanda kullanılma imkânına sahip olmuş, sonrasındaki ideolojilerde de çeşitlenerek ve ihtiyaçlar doğrultusunda değişerek uygulanmaya devam edilmiştir.

Esasen, önceden düşünülmüş ve planlanmış yerleşimlerde genelde dik açılar ve/veya ızgara sistem tercih edilmiş, zaman içinde gelişen ve değişen yerleşimler ise düzensiz bir şekilde organik olarak biçimlenmiştir. Dik açı ve düzen, bu tür yerleşimlere sonradan ve bilinçli olarak yapılan genişletmelerde de başvurulan yöntem olmuştur.

Elbette ki önceden planlama, planlayıcılarının istek ve amaçlarına hizmet edecektir ve bu nedenle diyebiliriz ki dik açı ve ızgara plan hep bir düşüncenin sonucunda uygulanmıştır. Bu düşünce ise, genelde egemen sınıfın düşüncesi olmuştur. Ancak, ilkçağ kentlerinde bu düşünce kuramsallaştırılarak uygulama öncesi ortaya konmamıştır. Doğrudan planlamaya karar veren zümrenin çıkarlarına ve hâkim ideolojisine göre uygulanmış, demokratik düşünce kent planlamasında kuramsal anlamda rol oynamamıştır.

Egemen ideolojinin iktidarını pekiştirdiği, ticari kapitalizm ve endüstriyel yerleşimlerin can simidi [Kostof, 1991], askeri düzenlemelerin kurallı yöntemi, yeni yerleşimlerin hızlı, organize ve kolay kurulduğu ızgara plan; Hippodamos'dan sonra da Yunan sitelerinden Çin'in imparatorluk kentlerine, Roma garnizon ve kolonilerinden Amerika kıtasının yeni kentlerine geniş bir alanda uygulanmıştır.

İlkçağ kentlerinde uygulanan ızgara planının ve kullanılmasının arkasındaki etkenlerin, genel bir bakış açısıyla ele alındığı bu çalışmanın, ızgara plan-kent mekânı temelinde mimari, mekân ve biçim ilişkisinin irdeleneceği başka çalışmalara bir basamak oluşturabilmesi temenni edilmektedir.

KAYNAKLAR

Akarca, A., "Şehir ve Savunması", 2. baskı, **Türk Tarih Kurumu Basımevi**, Ankara, 24-26, 29-31, 36-38, 47, 50-51, 54, 61-67 (1987).

Aktüre, S., "Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri", 2. basım, **Tarih Vakfı Yurt Yayınları**, İstanbul, 13, 20-48, 134-165 (1997).

Aktüre, S., "Anadolu'da Demir Çağı Kentleri", **Tarih Vakfı Yurt Yayınları**, İstanbul, 34, 80-81, 154-160, 197-198, 242-243 (2003).

Akurgal, E., "Anadolu Uygarlıkları", 6. baskı, **Net Turistik Yayınlar A.Ş.**, İstanbul, 84, 240-241, 254-255, 292-303, 323, 355, 370-372, 399, 409,443 (1998).

Alsayyad, N., "Cities and Caliphs, On The Genesis of Arab Muslim Urbanism", **Greenwood Press**, New York, 86-87(1991).

Aristoteles, "Politika", 4.baskı, Tuncay, M., **Remzi Kitabevi**, İstanbul, 48,49 (1993).

Aston, M. and Taylor, T. "The Atlas of Archeology", **DK Publishing,Inc.**, New York, 54 (1998).

Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi "Eski Mısır", **İletişim Yayınları**, İstanbul, 8, 26-30, 119, 152-154, 174 (1986).

Bacon, E. "Design of Cities", **Thames and Hudson**, London, 68 (1995).

Badawy, A., "Architecture in Ancient Egypt and The Near East", **The M.I.T. Press**, Massachusetts, 14-20,44,82-83 (1966).

Bayhan, İ. H., "Şehir Planlaması", **İTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir Bölge Yayınları**, İstanbul, 1,13-20, 31,33 42-43 (1962).

Benevolo, L., "Avrupa Tarihinde Kentler", Nirven, N., **AFA Yayıncılık A.Ş.**, İstanbul, 19-20, 60 (1995).

Blois, L.de and Van der Spek, R.J., " An Introduction to the Ancient World", **Routledge**, London, 102 (1997).

Bumin, K., "Demokrasi Arayışında Kent", **Ayrıntı Yayınları**, İstanbul, 20-26, 29 (1990).

Burney, C. A. and Lawson G. R. J., "Measured Plans of Urartian Fortresses", **Anatolian Studies X**, Ankara, 186-188 (1960).

- Cansever, T., "Şehir", **Cogito, Kent ve Kültürü**, 8,125-129 (1996).
- Catanese, A.J., Synder, J.C., "Urban Planning", 2nd edition, **McGraw-Hill Book Company**, New York, 4,10 (1988).
- Childe, V. G., "Tarihte Neler Oldu?", Tuncay, M., Şenel,A., **Alan Yayıncılık**, İstanbul, 31 (1996).
- Childe, V. G., "The Urban Revolution", **The City Reader**, 22-30 (1996).
- Cippola, C. "Tarih Boyunca Ekonomi ve Nüfus", Gezgin, M.S., **Tur Yayınları**, İstanbul, 9-11, 120 (1980).
- Conrads, U., "20. Yüzyıl Mimarisinde Program ve Manifestolar", **Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları**, 117 (1991).
- Cotterelli A., "The Encyclopedia of Ancient Civilizations", **Penguin Books**, London, 176-181 (1980).
- Çilingiroğlu, A., "Urartu Krallığı, Tarihi ve Sanatı", **Tükelmat A.Ş. Basımevi**, Ankara, 81-85 (1997).
- Demirkan, T., "Tarih Boyunca Kuşatılan Özgürlük Adaları; Kentler", **Cogito, Kent ve Kültürü**, 17 (1996).
- Dolukhanov, P., "Eski Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı", Aydın, S., **İmge Kitabevi Yayınları**, Ankara,201-203, 288-300, 355-339, 512-516 (1998).
- Doxiadis, C.A., "Ekistics, An Introduction to the Science of Human Settlements", **Hutchinson and CO Ltd.**, London, 21-29, (1968).
- Doxiadis, C. A., "How Can We Learn About Man and His Settlement", Amos Rapoport, The Mutual Interaction of People and Their Built Environment, A Cross-Cultural Perspective, **Mouton Publishers The Hague**, Paris, 77-117 (1978).
- Gates, C., "Ancient Cities, The Archeology of Urban Life in Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome", **Routledge Taylor and Francis Group**, London and New York, 33 (2003).
- Gherke, H.J., "Bemerkungen zu Hippodamos von Milet", **Demokratie und Architektur, Der hippodamische Städtebau und die Entstehung der Demokratie Konstanzer Symposium**, 59,60 (1987).
- Göçer, O., "Şehirlerde Ticaret Alanları", **İTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir Bölge ve Kurs Yayını**, İstanbul, 8 (1984).

Hançerlioğlu, O., "Felsefe Sözlüđü", 13. Basım, **Remzi Kitabevi**, İstanbul,176 (2002).

Hasol, D., "Ansiklopedik Mimarlık Sözlüđü", 8. baskı, **Yem Yayınları**, İstanbul,183 (2002).

Hoepfner, W., "Die frühen Demokratien und die Architektur-forschung", **Demokratie und Architektur, Der hippodamische Städtebau und die Entstehung der Demokratie Konstanzer Symposium**, 9-13 (1987).

Hout, J.,L., Thalmann, J.,P., Valbelle, D., "Kentlerin Doğuşu", Girgin, A. B., **İmge Kitabevi Yayınları**, Ankara,14,34, 43-63, 134-137,141-147,176, 257,271,293,427-433 (2000).

İzgi, U., "Mimarlıkta Süreç", **Yem Yayınları**, İstanbul, 28 (1999)

Kemp, B. J., "Fortified Towns in Nubia", Ucko P. J., Tringham R. Ve Dimpleby G. W., Man, Settlement and Urbanism, **Schenkman Publishing Company**, Cambridge, Massachusetts, 651-655 (1972).

Kılıçbay, M.A., "Şehirler ve Kentler", **Gece Yayınları**, Ankara, 88- 91,102 (1993).

Kolb, F., "Die Stadt Im Altertum", **C. H. Beck**, München, 35,44, 98-100 (1984).

Kostof, S., "The City Shaped, Urban Patterns and Meanings Through History", **Thames and Huston Ltd.**, London, 1-11, 33-41,54, 95, 99, 103-104,116,124,125 (1991).

Kuban, D., "Mimarlık Kavramları, Tarihsel Perspektif İçinde Mimarlığın Kuramsal Sözlüđüne Giriş", 4. baskı, **Yem Yayınları**, İstanbul, 16, 62 (1992).

Lynch, K., "Metropol Modelleri", Azizlerli, E., **Cogito, Kent ve Kültürü**, 99 (1996).

Maisels, C. K., "Uygarlığın Doğuşu, Yakındoğu'da Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma Kentler ve Devlete Geçiş", Şenel, A., **İmge Kitabevi Yayınları**, Ankara, 222-240, 255 (1999).

Manley, J., "The Atlas of the Past Worlds", **Cassell Publishers Ltd.**, London, 40 (1993).

"Meydan Larousse", Cilt 5, **Meydan Yayınevi**, İstanbul, 34 (1979).

Mumford, L., "The City in History, Its Origins, Its Transformations, Its Prospects", **Harcourt, Brace and World,Inc.**, New York, 33-36 (1961).

Mumford, L., "The Culture of Cities 2nd ed.", Social Theories of The City, V.10. Bryan S. Turner, **Routledge/Thoemmes Press**, London, 3 (1997).

Naumann, R., "Eski Anadolu Mimarlığı" 4. baskı, Madra, B., **Türk Tarih Kurumu Basımevi**, Ankara, 214, 236 (1998).

Owens, E.J., "Yunan ve Roma Dünyasında Kent", Bilsel, C., **Homer Kitabevi**, İstanbul, 34-51, 53-72,104-106, 136-138 (2000).

Özer, B., "Yorumlar, Kültür, Sanat, Mimarlık", 2.baskı, **Yem Yayınları**, İstanbul, 180-189 (1993).

Ramachandran, R., "Urbanization and Urban Systems in India", **Oxford University Press**, 28-32, (1999)

Sağlamtimur,H., "Urartu Devleti'nde Sosyal ve Ekonomik Yapılanma", **Arkeoatlas**, 4: 118-119 (2005).

Schirmer, W., "Göllüdağ 1992", **XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 237-241(1994).

Schirmer, W., "Göllüdağ 1993-94", 2. cilt, **XIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 340-341(1996).

Schirmer, W., "Göllüdağ 1995-96", 2.cilt, **XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 52-57 (1998).

Schirmer, W., "Göllüdağ", 1. cilt, **17. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 177,178 (1999).

Sennett, R. "Ten ve Taş, Batı Uygarlığında Beden ve Şehir", Birkan, T.,**Metis Yayınları**, 93-97 (2006)

Sevin, V., "On Urartian Izgara Plan once again" **Anatolica XXIII**, Leiden, 173-176 (1997).

Sjoberg, G., "The Preindustrial City, Past and Present", **The Free Press**, New York, 27-31 (1960).

Soja, W.E., "Postmetropolis, critical studies of Cities and Regions", **Blackwell Publishers Ltd.**, Massachusetts, 10-12,18,50-51, 71 (2000)

Şenel, A., "İlkel Topluluktan Uygar Topluma, Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi", 4. basım, **Bilim ve Sanat Yayınları**, Ankara, 15-16, 50-52, 93-109, 186-191, 201-206, 213 (1995).

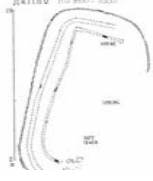

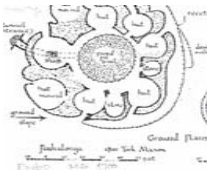

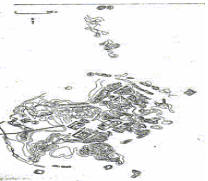

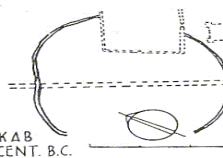

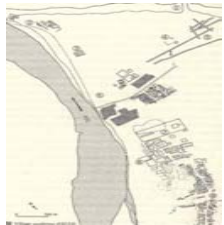

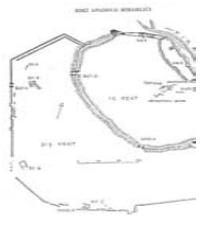
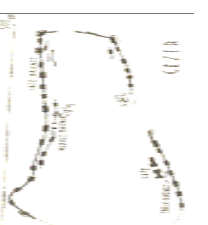

Tunnard, C., "The Growth and From of Our Cities and Towns:American Skylines" **The New American Library**, New York, 61,62 (1956)

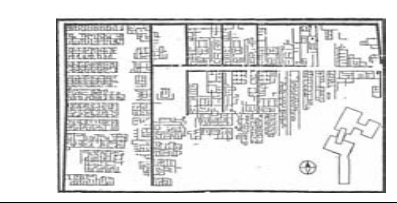
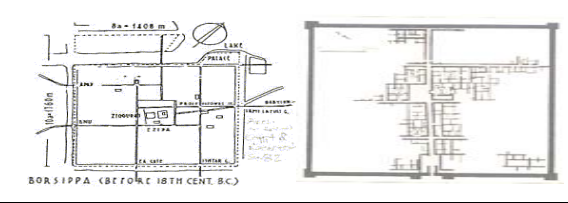

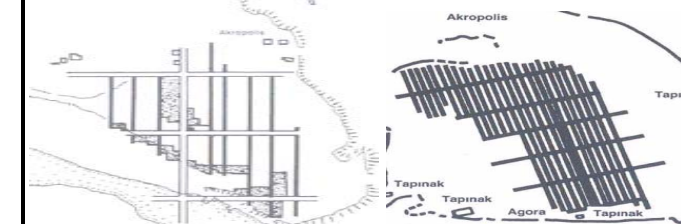

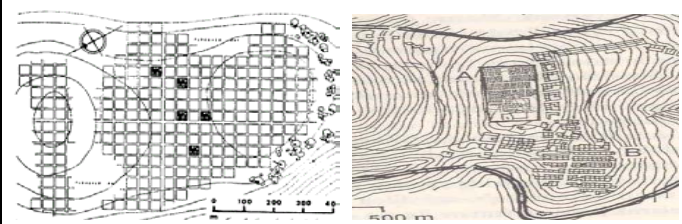
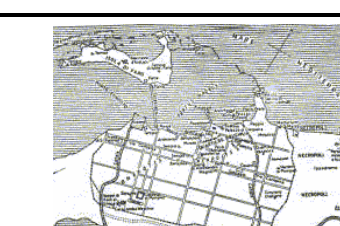
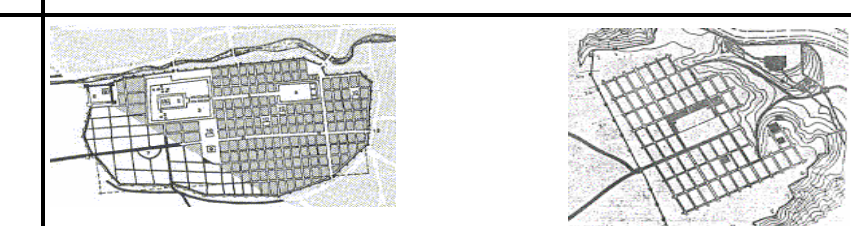
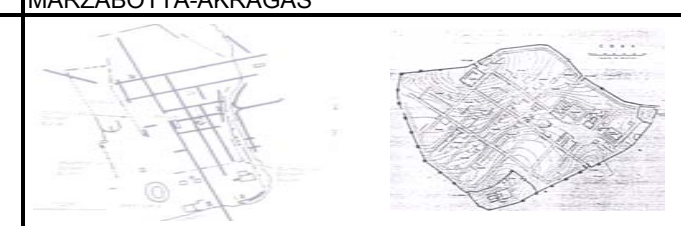
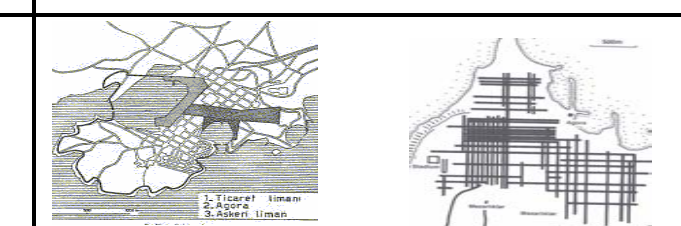
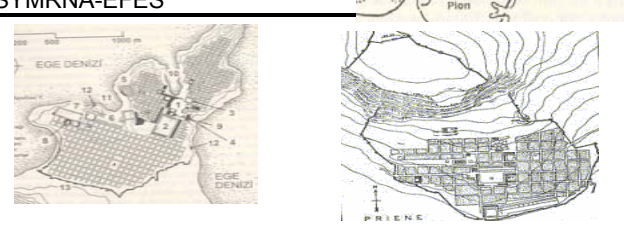

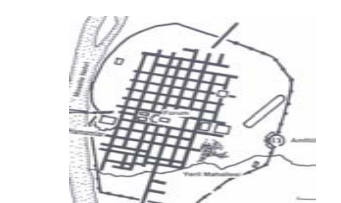
Weber, M., "The City", Martindale, D., Neuwitth,G., **Collier Books**, New York, 9,13 (1966).

Wycherley, R.E., "Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?", Nirven, N., Başgelen, N., 3. baskı, **Arkeoloji ve Sanat Yayınları**, İstanbul, 14,16, 19,21 (1993).

Yıldırım, S., "Kentsel ve Mekansal Yapı Çözümlemesi, Kent Oluşum Kuramları ve Kent Çözümlemesinde Temel Dizgeler: Edirne Kent Kurgusu ve Mekansal Yapı Çözümlemesi", **Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Yayını**, Ankara, 1, 4, (1996).

EKLER

	MISIR	MEZOPOTAMYA	ORTA ASYA, K.SURİYE	FİLİSTİN	YUNAN YARIMADASI ve ADALAR	ANADOLU
M.Ö 6000-9000		JERİCHO (M.Ö. 7000-8000) 		AİN MALAHA (M.Ö. 8000) 	RODOS 	
M.Ö 6000						ÇATALHÖYÜK
M.Ö 5000						
M.Ö 4000		URUK 		ARAD 		
M.Ö 3000	EL KAB 			TEL MİRSİM 		
M.Ö 2000	EL AMARNA 	UR VE BORSİPPA 	KARKAMIŞ 	GEZER 	GURNİA 	HATTUŞA
M.Ö 1000	NAUKRATİS 	BABİL 	ZİNCİRLİ 		ATİNA 	ANZAF

	MISIR	DOĞU ASYA	MEZOPOTAMYA- ORTA ASYA, K.SURİYE	İTALYA	YUNAN YARIMADASI ve ADALAR	ANADOLU	
						BATI	İÇ ve DOĞU
M.Ö. 2000-2500		MOHENJO DARO 					
M.Ö. 1500-2000	EL LAHUN 		BORSİPPA HARADUM 				
M.Ö. 1000-1500	AMARNA- SESEBİ 						
M.Ö. 500-1000				MARZABOTTA-AKRAGAS 		SYMRNA-EFES 	ZERNAKI-GÖLLÜDAĞ
M.Ö. 500	İSKENDERİYE 		DAMASCUS- DURA EUROPOS 	AQUİLEIA-COSA 	PİRE-RODOS 	MİLET-PRIENE 	İSKENDERUN
M.S. 370	TİMGAD 			AUGUSTA TREVERORUM 			

EK-3. İlk Meclis

İnsanlık tarihinin bilinen ilk meclisi herkesin düşündüğü gibi Avrupa kıtasında değil, tiranların ve despotların geleneksel yatağı olan, dünyanın siyasi meclislerinin hiç bilinmediği düşünülen bir bölgesinde, Asya'nın Yakın Doğu diye adlandırılan kısmında toplanmıştır. Bu bilinen eski meclis, Dicle ile Fırat ırmakları arasında, Basra Körfezi'nin kuzeyinde bulunan ve eski devirlerde "Sümer" olarak isimlendirilmiş yerdedir.

Bu meclisin kurulduğu toplum, M.Ö.3000 yılında o günün dünyasında en yüksek uygarlığı geliştirmiştir.

4-5 bin yıl önce Sümer; merkezlerinde anıtsal ve dünyaca ünlü kamu kurumlarının bulunduğu sayısız büyük kenti olan, komşu ülkelerle karadan ve denizden yaptıkları yaygın ticaret ağlarına sahip, en ciddi düşünürleri ve aydınlarının geliştirdiği dinsel düşünce sisteminin neredeyse tüm Yakın Doğu'da kutsal öğreti olarak kabul gördüğü, daha da önemlisi kil üzerine kamıştan bir kalemle yazılan yazı dizgesini aşama aşama geliştirip insanoğlunun eylemlerini, düşüncelerini, umutlarını, yargılarını ve inançlarını ayrıntılı ve sürekli bir biçimde kaydetmesine olanak sağlayan bir ülkedir. Dolayısıyla Sümer'lerin politika alanında önemli ilerlemeler kaydetmiş olmaları şaşırtıcı değildir. Özellikle kralların gücünü engelleyip, siyasi meclisin hakkını tanımakla demokratik yönetime doğru ilk adımları atmışlardır.

Yazılı insanlık tarihinin en eski "meclisi"nin toplanmasına neden olan politik durum Sümer efsanelerinde; krallığı, tufandan hemen sonra gökten inen Kiş ile Kiş'in güneyinde bulunan ve Kiş'in etkinliğini ve gücünü tehdit edecek kadar güçlü bir diğer kent devleti olan Uruk'un, bu konumundan rahatsız olan Kiş'in son hükümdarı Agga'nın, Uruk efendisi Gılgamış'a elçilerle gönderdiği ultiyatomla başlar. Bu noktada, Uruk'ta bulunan iki meclis barış veya savaş yollarından hangisinin izleneceğine karar vermek için

EK-3. (Devam) İlk Meclis

toplanmıştır. Sümerli şairin yazdığı ve günümüze kadar ulaşan şiirde Uruk Meclisi ile ilgili olan bölümünün sözcüğü sözcüğüne çevirisi şöyledir;

“Enmebaraggesi oğlu Agga'nın elçileri,
Kiş'ten Uruk'taki Gılgamış'a doğru yola çıktılar.
Efendi Gılgamış kentinin ihtiyarları önüne
Sorunu getirdi, öneri istedi:
'Kiş yurduna boyun eğmeyelim, ona silahlarla karşılık verelim.'

Kentinin ihtiyarlarının toplandığı meclis Gılgamış'a şöyle dedi:
'Kiş yurduna boyun eğelim, onlara silahla karşılık vermeyelim.'

Kullab'ın efendisi Gılgamış,
Tanrıça İnanna için kahramanca işler gerçekleştiren,
Kentinin ihtiyarlarının sözlerini yürekten kabul etmedi.

Kullab'ın efendisi Gılgamış bu kez,
Kentinin savaşçıları önüne sırrını getirdi, öneri istedi:

'Kiş yurduna boyun eğmeyin, ona silahlarla karşılık verelim.'

Kentinin savaşçılarının toplandığı meclis Gılgamış'a şöyle dedi:
'Kiş yurduna boyun eğmeyiz, ona silahlarla karşılık verelim.'

O zaman Kullab'ın efendisi Gılgamış'ın yüreği;
Kentinin savaşçılarının bu sözleriyle sevinçle doldu, ruhu aydınlandı. “

Şiirin sonucunun belli olmamasına karşın, Agga tarafından kuşatılan Uruk kentinin kralı Gılgamış'ın, bir şekilde Agga'nın dostluğunu kazanarak savaşmadan kuşatmayı kaldırttığı düşünülmektedir.

Kramer, S.N., “Tarih Sümerde Başlar, Yazılı Tarihteki Otuzdokuz İlk”, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 52-58 (1999)'dan alınmıştır.

EK- 4. Atina demokrasisi

8. yüzyılda monarşiden kurtulmuş siteler içinde demokrasiyi en çok yaşayan Atina sitesi, 7.yy da Kleisthenes'in reformlarıyla toplumun yönetimini, bütün Atinalı vatandaşların katıldığı meclise (Ekleisia) vermiştir. Adaletin yerine getirilmesi görevi ise Helie adı verilen mahkemenindir. Halk Meclisinde (Ekleisia) tartışılacak konuları hazırlamak ve yönetimin sürekliliğini sağlamak, Beş Yüzler Kurulu (Bule) adlı bir kurulun görevidir. Diplomatik ilişkilerde devleti temsil eden, ağır suçluları tutuklayıp mahkemeye (Helie), ya da cezaları mahkemenin yetkisini aşıyorsa Halk Meclisi'nin önüne sevk eden, ve Halk Meclisi'nin kararlarının yerine getirilip getirilmediğini denetleyen, devlet ekonomisini yöneten, kamu çalışmalarını teftiş eden Beş Yüzler Kurulu, bir yürütme organı değil, aynı zamanda bir bürosu durumundadır.

Ancak, Atina demokrasisi köleci bir demokrasiydi. Toplumun asıl üretici sınıfı köle durumunda idi. Özgür yurttaşlar, çalışan kitlenin küçük bir bölümünü oluşturuyordu. Köleler ise herhangi bir sosyal hakka sahip olmak bir yana, her türlü direnişlerini izleyen devlet organlarınca eziliyorlardı. Böylece sayıları, özgür yurttaşlardan hiç de az olmayan köleler, her türlü insanı haktan yoksundular. Özgür halkın hemen yarısına yakın olan kadınlarla metekler de, siyasal yönden ayrıcalıklı değillerdi. Sonuç olarak, halkın ancak altıda, ya da yedide biri siyasal haklara sahipti.

Atina anayasasına göre kırsal kesim kente göre önemsizdi. Tacirler, ticaretle uğraşanlar, ücretliler, gündelickiler ve öteki kentliler Halk Meclisinin her sabah yapılan oturumuna katılabiliyorlardı. Köylüler ise genellikle hiç temsil edilemiyor ya da küçük bir delege yollayabiliyorlardı. Bu durumda oturuma katılım özgür yurttaş sayısı 35 000 olarak hesaplanırsa 2 ya da 3 bin dolayında kalıyordu.

Kanuna göre, her yurttaş, hangi makam için olursa olsun seçilebilirdi. Maaş ödenmeyen bu makamlara talip olanlar, çoğunlukla zenginlerdi.

EK- 4. (Devam) Atina demokrasisi

Solon'un reformları

Aristo tarafından daha önceden var olan sınıflandırmayı kullanarak yurttaşların hak ve görevlerini düzenlediği kabul edilen Solon'un düzenlemeleri; demokrasiye geçişte önemli bir işlev görmüştür. M.Ö. 594'te yasa koyucu olarak atanan Solon toplumsal sınıflandırmayı düzenlemiş, yurttaşlık koşullarını belli kurallara bağlamıştır. Buna göre, özgür bir babadan olan biri, hiçbir zaman köle konumuna indirilemeyecektir. Yurttaşlar soyluluk değil, mal varlığına göre sınıflandırılmıştır. Buldukları sınıflar yurttaşların hukuksal statülerinin belirlenmesinde rol oynuyordu. Bu sınıflar:

1. Pentakosiomedimnos'lar: 500 medimnos (kile) buğday ya da eşdeğer şarap ve zeytinyağı üreten ticaret veya zanaatla uğraşan ve genelde büyük toprak sahipleri (eupatrid'ler),
2. Hippeis'ler: en az 300 medimnos'luk bir gelire sahip atlılar.
3. Zeugites'ler: en az 200 medimnos'luk bir gelire sahip çoğunlukla çiftçiler.
4. Thetes'ler: 200 medimnos'tan daha az gelire sahip yurttaşlar, dır.

Bu sınıflandırmaya göre, askerlik yapma ayrıcalığı ilk üç gruba verilmiş, dördüncü sınıfa askerlik yapma hakkı tanınmamıştır. Bu sınıf seçimlerde oy kullanabilmekte ancak, devlet görevine seçilme hakkına sahip değildir. Diğer sınıflar da mensup oldukları sınıfa bağlı olarak çeşitli kademelerde görev alabilmektedir [Aston ve Taylor, 1998].

Tanilli,S., "Yüzyılların Gerçeği ve Mirası" ve Ağaoğulları, M.A., "Kent Devletinden İmparatorluğa", 4. baskı, İmge Kitabevi,Ankara, 30-35(2004)'den alınmıştır.

EK-5. Aristo, Platon ve Hippodamos'un İdeal Devlet düşünceleri

Plato'nun devlet ideası

Platon; herkesin özgür olduğu, devletin, devlet işlerinin eşit şartlarda paylaşıldığı, çok defa iş başına geleceklerin kura ile belirlendiği bu düzende; bir düzenin olmadığını, ideal devletin temellerini oluşturan erdem ve ahlaki değerlerin önemsenmediğini belirtip, bu demokrasinin, birçok düzeni kapsayan karmakarışık sistemini eleştirir ve ideal siteyi tartışır:

Politik erdemin herkesde olduğunu savunan uzlaşımsal demokrasiye karşı; Erdemi bilgiye, herkesce kavranamayacak bilgiye bağlayarak mutlak bilgi mutlak iktidarı filozofa vermektedir. Kürşat Bumin (1990) bu durumu "Atina demokrasisindeki aritmetik eşitliğin –yurttaşlara farklılıkları ne olursa olsun eşit adalet dağıtan- yerini, eşit olmayana eşit davranmamayı öğütleyen geometrik eşitlik alır." şeklinde saptamaktadır. Atina demokrasisindeki gibi herkes her görevi yapmamalı, görevi devlet kendisi için iyi olanı bilen filozofa teslim etmelidir. Platon; Yönetimin halka bırakılmayacağına, hem felsefede hem savaşta en üstün gelen yurttaşların devletin başına geçmelerinin gerekliliğine inanıyor. Mümkün gördüğü ideal siteyi ise şöyle tanımlıyor:

- 5040 Yurttaş
- Kent ülkenin ortasında
- Kentin ortasında yuvarlak meydan&bunu çevreleyen tapınaklar
- Her yurttaşın bir kentte bir kırdaki evi olmalı
- Kent, ülke merkezde birleşmek üzere 12 bölgeye ayrılmalı
- Evler yanyana dizilerek (daireesel) kentin duvarlarını oluşturuyor.

EK-5. (Devam) Aristo, Platon ve Hippodamos'un İdeal Devlet düşünceleri

söylemektedir. Aristo'nun yurttaşı; yönetmeyi ve yönetilmeyi iyi bilen, yargı ve yetkeye katılan yani yasal, siyasal ve yönetsel görevler olarak diğerlerinden yetkinlikle ayrılan kişidir. Aristo, devlet yönetimi için; ortak iyiliği amaçlayan, mutlak adalete uygun 3 yöntem önerir.

- 1.Ortak iyiliği amaçlayan tek kişinin yönetimi-Krallık
(sapması:tiranlık-tek kişinin çıkarı-)
- 2.Birden çok ama bir azlığın yönetimi-Aristokrasi
(sapması:oligarşi-zengininin çıkarı-)
3. Bütün topluluğun iyiliği için yurttaşların hepsinin uyguladığı yönetim-
Siyasal Yönetim(Politia) (sapması:demokrasi-yoksulun çıkarı-)

Tüm anayasalar için de 3 ortak öge saptar. Bunlar;

- 1.Topluca görüşüp düşünme, ulus çapında önemli şeylerin tartışılması
- 2.Yürütme
- 3.Yargı
  - a) Bunların karara bağlanması hakkının tüm yurttaşlarda olması
(Demokratik Milet'te Telekles anayasası)
  - b) Bazılarına ait olması (1 veya daha çok resmi organ)
  - c) Bazıları belli kimselere bazıları başkalarına
  - d) Bazıları bütün yuttaşlara bazıları başkalarına

Aristo, sınırsız özgürlüğün yer aldığı aşırı demokrasiye tepki duyar.

Hippodamos'un ideal devleti

Hippodamus, 10000 kişiden oluşan sitesini;

1. Zanaatkarlar, çiftçiler ve savaşçılardan kurar,

EK-5. (Devam) Aristo, Platon ve Hippodamos'un İdeal Devlet düşünceleri

2. Toprağı kutsal, kamusal ve özel olmak üzere 3'e ayırmaktadır. Birincisinin geliri tanrıların kültlerine, ikincisinin geliri savaşçı ve yöneticilere, üçüncüsünün gelirini ise çiftçilerin kendisine ayırmaktadır.

3.Yasaları da her biri bir dava türüne karşılık olmak üzere üç çeşit öngörmüştür. Bu dava türleri, kişiye zarar verme, mülkiyete zarar verme ve adam öldürmedir.

4. Tek ve somut bir yargıtay kurulması gerektiğini, kötü karar bağlanmış olan bütün davaların bu mahkemeye gönderilmesini ve yargıtayın seçkin yaşlılardan oluşmasını düşünmektedir.

5. Ülkeleri için yararlı buluşlar yapanlara şeref ve ödüller verilmesini, savaşta ölenlerin çocuklarına devlet tarafından bakılmasını öngörmektedir(Aristo, kitap II bölüm 8, 49).

Aristo Hippodamos'un anayasasını bazı noktalarda eleştirmektedir. İlk olarak, yurttaşların üçe bölünmesinin silahsız olanların haklarını tam olarak koruyamayacaklarıdır. Burada Aristo'nun tam yurttaşlık ve seçilme ehliyeti için silah sahibi olmayı zorunlu sayması dikkat çekicidir. Toprağın işlenmesi ve gelirinin dağılımı da bu noktada sorunludur Aristo'ya göre. Toprağı sadece kendileri ve aileleri için işleyeceklerse çiftçilerin devlete faydaları olmayacağını, savaşçı sınıfı besleyecek toprağın ise kim tarafından işleneceğinin belli olmadığını, savaşçıların kendileri tarafından işlenmesi durumunda asli görevlerini yapamayacaklarını vurgular. İkincisi, yargılama sürecine bir eleştiridir. Eski yunan yargılama sürecini savunan Aristo, Hippodamos anayasasında yargıçların hakemlik yapmak zorunda bırakılmasını uygun görmez. Üçüncüsü ise, devlet için yararlı hizmette bulunanlara verilecek ödüllerin, perde arkasında dalaverelere mahal verebilecek olmasınadır.

Aristo'ya (Politika, kitap VI, bölüm 8) göre, bir devletin temel etkinliklerinden biri çeşitli gereksinmelere göre mal alıp mal satmaktır. Bununla ilişkili olarak,

EK-5. (Devam) Aristo, Platon ve Hippodamos'un İdeal Devlet düşünceleri

kentdeki kamusal ve özel yapılara ilişkin olarak düzenli bir planlamanın sağlanması gereklidir. Yerine getirmesi gerekli işlevi en iyi yapan kentin en büyük kent olduğunu düşünen Aristo ideal kenti, kendi kendine yeterliğin gereklerini karşılayacak kadar geniş, ama kolaylıkla denetlenemeyecek kadar geniş olmayan bir yerleşim olarak görmektedir. Kentlerin mümkün ise hem deniz, hem kara ulaşımı bakımından elverişli olması da önemlidir. Bunların yanısıra, bir kentin ve elbetteki devletin varlığı için;

1. yiyecekler
2. el sanatları ve kullandıkları gereçler
3. silahlar
4. servet
5. din
6. bir karar alma yöntemini gerekli bulur(kitap 7, bölüm 8).

Ayrıca, kentin konumuna ilişkin olarak da görüşleri bulunmaktadır. Yamaçta kurulması gerektiğine inandığı kentin, doğuya bakan ve güneydoğusundan rüzgar alan bir konumda olmasının, toplumsal ve askeri etkinlikler için uygun koşulları sağlamasının, savunmaya elverişli olmasının, su kaynaklarının bol olmasının önemini vurgular. Savunma konusunda da, yüksek merkezi bir kalenin oligarşi ve monarşiye, düz bir ovanın demokrasiye, ayrı ayrı tahkim edilmiş alanlardan oluşan bir yerleşimin de aristokrasiye uygun olduğunu belirtir. Bu noktada Hippodamos'un planlama yönteminin düzenlilik üstünlüğü ve çekici görünüşüne karşın evlerin eski düzendeki yöntemle yapılmasının savunma açısından daha elverişli olduğunu düşünmektedir. Ve tüm şehri geometrik düzende kurmak yerine düzenin belirli bölgelerde uygulanmasının hem savunma hem estetik gereklerini karşılayacağını belirtmektedir (kitap 7, bölüm 9).

[Aristoteles, 1993] ve Platon, "Devlet", 8.baskı, çeviren Sebahattin Eyüboğlu, M.Ali Cimcöz, **Remzi Kitabevi**, İstanbul, 49(1995)'den alınmıştır.

	AVRUPA			AFRİKA			ASYA							AVUSTRALYA OKYANUSYA	AMERİKA				
	Kuzey/Bati Avrupa	Doğu/Orta Avrupa	Güney Avrupa	Mısır/Nubia	Afrika: Güney Sahara	Diğer Afrika Ülkeleri	Anadolu	Suriye/ Filistin	Mezopotamya	İran	Orta Asya	Arabistan	Pakistan/ Hindistan	Çin / Japonya		Kuzey	Orta		Güney
	Neolitik Dönem sonu	Eneolitik	Eneolitik	Tarihin başlangıcı (3300-3100)					Uruk Jemdet- Nasr Dönemi (3100-2900)	Devletlerin kurulması					Çömlekçilik				
-3000	Kalkolitik (3000-2000)	Erken Tunç Dönemi (3000-2000/1900)	Erken Tunç Dönemi (3000-2000)		Bovidian Tenerean	Pastoralizm	Erken Tunç Dönemi (3000-2500)	Erken Tunç Dönemi (3000-2500)		İlk Devletler (3000-2150)	Erken Tunç Dönemi (3000-2500)	Erken Tunç Dönem (3000-2400)	İndüs (3000-1500)			Eski Bakır		-3000	
									Erken Hanedanlık (2900-2750)										
									Erken Hanedanlık II (2750-2600)										
									Erken Hanedanlık III (2600-2375)										
-2500							Orta Tunç Dönemi (2500-1800)				Orta Tunç Dönemi (2500-2000)							Avcılar ve ilk tarımcılar	-2500
												Orta Tunç Dönemi (2400-1800)							
									Akkadlar(2375-2230)										
			Tunç Dönemi (2100-1600)						Ur III (2113-2006)	Shimaski ve Sikkalmah (2150-1500)					Naturalist Sanat Çömlekçilik				
-2000	Erken Tunç Dönemi (2000-1600)	Orta Tunç Dönemi (2000-1600/1500)		İlk Ara dönem				Orta Tunç Dönemi (2000-1600)			Geç Tunç Dönemi (2000-1500)			Hia		İlk Köy: Cuello		-2000	
							Geç Tunç Dönemi (1800-1200)					Geç Tunç Dönemi (1800-1200)							
							Orta Hanedanlık (1785)												
	Orta Tunç Dönemi (1600-1300)	Geç Tunç Dönemi (1600-950)	Geç Tunç Dönemi (1600-1100)	İkinci Ara Dönem (1785-1570)		Tarım		Geç Tunç Dönemi (1600-1200)						Shang Hane danlığı (1600-1027)					
-1500				Yeni Hanedanlık (1570-1070)			Hititler (1500-700)			Kasitler (1500-700)		Demir Çağı I (1500-600)		Post İndüs (1500-700)			Erken Ön Klasik Dönem	-1500	
											Demir Çağı I (1450-1100)								
	Geç Tunç Dönemi (1300-800)		Mikenler Truva Savaşı				Truva Savaşı (1300)												
					"Equidian" Dönemi				Demir Çağı I(1200-800)			Demir Çağı I (1200-400)							
			Demir Çağı I(1100-700)					Demir Çağı I(1180-750)	İsrail (1100)		Demir Çağı II(1100-800)								
-1000				Üçüncü Ara Dönem (1070-656)		Bantuların Ortaya Çıkışı (c.1000)							Aryans/Ariler (1000-800)	Çou Hanedanlığı (1027-771)	Bahçe tarımı Artı Ürün		Olmeckler	-1000	
		Demir Çağı I (800-500)						Asurlular (911-609)										İlk Tarım Köyleri Chavin	
-700	Demir Çağı I (800-500)										Demir Çağı III (800-550)								
-700			Roma (753)		Kartacalılar			Fenikeliler										-700	
-500								Hurriler										-500	

M.Ö.	6500	4500	4000	3500	3000	2500	2000	1500	1000	500	M.S.
MISIR	Geç Paleolitik	Badarian (Nil vadisinde; Merimde (Deltada); Fayum)	I.Nakada (Nil Vadisinde)	II. Nakada (Nil Vadisinde); Maadi el-Omer (Memphis bölgesinde)	Mısır devletinin kuruluşu (Geç II. Nakada dönemi yak.3050) Erken Hanedanlık Dönemi 1. Hanedan 2920-2770 2. Hanedan 2770-2640 3. Hanedan 2649-2370	Eski Krallık 2575-2134 4. Hanedan 2575-2460 5. Hanedan 2465-2320 6. Hanedan 2323-2150 1. Ara dönem 2134-2040 9.-10. Hanedanlar (Herakleopolis) 2134-2040 II. Hanedan (Teb)	Orta Krallık 2040-1640 II. Hanedan (tüm Mısır) 2040-1991 12. Hanedan *1991-1780 13. Hanedan 1783-1640 sonrası 2. Ara Dönem 1640-1530 15. Hanedan (Hiksos) 1640-1530 17. Hanedan (Teb)	Yeni Krallık 1550-1070 18. Hanedan 1550-1300 Amarna Dönemi 1352-1330 19. Hanedan 1307-1190 20. Hanedan 1196-1070 3. Ara Dönem 1070-940 21. Hanedan 1070-940	22. Hanedan 945-712 23. Hanedan yak. 828-712 24. Hanedan 724-712 25. Hanedan (Nubya ve Teb Bölgesi) 720-712 Geç Dönem 712-332 25. Hanedan Nubya ve tüm Mısır 712-657 26. Hanedan *664-520	27. Hanedan (Persli) *525-404 28. Hanedan *404-390 29. Hanedan *399-390 30. Hanedan *390-340 2. Pers Dönemi *343-332 Yunan-Roma Dönemi *332-M.S. *395 Makedon Hanedan *332-304 Ptolemis Hanedanı *304-30	Roma İmparatorluğu M.O. 30-M.S. 395 Bizans Dönemi *395-640
			Dans eden kadın heykeli, boyanmış kil, I. Nakada dönemi		Coser'in merdivenli piramidi Sakkara'da yak. 263 Maydum'da İfet'in mezarındaki kaz resimle (yak. 2560)		Maya'nın başı, Ramose'nin Teb'deki mezarında rölyef (Sıra no 55, yak. 1360) Tutankamon'un mücevher kakmalı altın mezar maske (yak. 1320)	Abu Simbel'deki Büyük Tapınağın alınlığından ayrıntı yak. 1270 Tanrısal Methiyeci'nin işlemeli bronz heykeli Karomam yak. 850	"Berlin'deki Yeşil Kafa", Şişten özel heykel. yak. M.O. 75 (?)	Dendera'daki Hathor Tapınağını alınlığı. Yapının adanışı 17 Kasım 34 süslemeler sonradan yapılmış.	
AŞAĞI NUBYA / YUKARI NUBYA	Geç Paleolitik	Neolitik Akban Şamarkiyen-sonras Hartum	Erken A Grubu Klasik A Grubu	Son A Grubu Bir miktar yerleşik nüfus	C Grubu Kerma Kültürü	Mısır istilası Kerma Devleti Kerma'lıların ele geçişi Toplu mezar kültürü	Mısır'lıların ele geçişi (Hem aşağı hem yukarı)	Metruklaşma Napata-Meroye'nin yükselişi (geç 25. Hanedan dönemi) Mısır'lıların çekilişi 25. Hanedan Napata-Meroye Devle M.S. 4. Yüzyı	Dodekaskhoinos'da Meroye-Mısır ortak yönetim Meroye yazısı	Meroye'lerin yerleşmesi Meroye'nin düşüşü X Grubu	
SURİYE/ FİLİSTİN	Neolitik Jenko 8500		Erken Bronz devri Mısırlıların Ebl.	Kentleşmiş toplum: Habuba el-Kebire	Mısırlıların Biblos ile ilişkileri Ebla'nın yıkılışı Orta Bronz Devri	Mısırlıların biblos ile ilişkileri Hitit akınlar	Geç Bronz Devri: Şehir Devletleri Mısır istilası yak. 1530-1200 Mitanni 1420-1330 Hitit egemenliği Yeni Hitit Dev. Yoşua ve Hakımı	Birleşik İsrail Krallığı İsrail ve Yahudi Krallıklar Asurluların yayılışı Babil esareti Yahudiler Mısır'da; Asur İmparatorluğu	Pers Yönetimi Satrapların isyan Büyük İskender Seleukos İmparatorluğu Ptolemaioslar	Roma İmparatorluğu Bizans İmparatorluğu	
MEZOPOTAMYA/ İRAN	Neolitik Geç Neolitik 6500 Neolitik 6000 Sulu Tarım 5500	Ubaid 5000	Kentleşmiş toplum: Ön-Elam genişlemesi (okur-yazarlık)	Camdat Nasr Erken Hanedanlık dönemi	Sargon'lar Hanedanı 3. Ur Hanedanı İsin-Lisa Dönem	Babil'in I. Hanedanı Eski Elam Krallığı Babil'in düşüşü (1595 ya da 1531) Kassiler Hanedan	Asur'un bağımsızlığı yak 1380 Elamlıların yayılışı 2. İsin Hanedan	Nineva'nın düşüşü Yeni Babil İmparatorluğu Medes	Perslilerin ele geçirilişi Büyük İskender Seleukos İmparatorluğu Part Hanedan	Partya Hanedan Sasani Hanedan	
ANADOLU	Neolitik Çatalhöyük 6500					Eski Hitit Krallığı	Hitit İmparatorluğu Hitit İmparatorluğunun düşüşü	Urartu Güney - Batı Anadolu Devletleri Lidya'lı Giges	Pers Yönetimi Büyük İskender Seleukos İmparatorluğu Ptolemaios	Roma İmparatorluğu Bizans İmparatorluğu	
EGE	Neolitik 6500				Erken Bronz Devri	Orta Bronz Devri	Geç Bronz Devri	Düz B Yazısı Çizgisel B yazısı Mikene'nin yıkılışı Mikene-sonrası dönem	Geometri-öncesi Geometri Devri Doğuyla ilişkileri Yunanlılar Mısır'da Arkaik Dönem	Klasik Dönem Perslerle savaş Mısır'a yardım Büyük İskender *336-320 Seleukos İmparatorluğu Ptolemaios	Roma İmparatorluğu Bizans İmparatorluğu

EK-8. Tabal Krallığı tarihçesi ile Assur-Urartu Krallıkları kral listesi

Tabal Krallığı

M.Ö. 2 binyılın son yarısında Karadeniz kıyısında yaşayan Kaşgalar ve Balkanlardan gelen Muşki göçleri ile aynı tarihlerde başlayan Trak göçleri sonucu Anadolu'daki siyasal ve sosyal ortam alt üst olmuş ve Hitit İmparatorluğu dağılmıştır. Ancak, bütünüyle yok olmayan Hitit prensleri, güney ve güneydoğuya çekilerek, yerel ve küçük krallıklar biçiminde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Assur kaynaklarına göre Tabal Krallığı olarak anılan bölge; batıda Tyana'dan (Bor), doğuda Melid (Malatya-Melitene) bölgesine kadar uzanmakta, aynı bölge Klasik çağda Kapadokya olarak bilinmektedir. Günümüzde Kayseri, Niğde, Nevşehir ve Aksaray illerini kapsayan krallıklar, Anadolu'daki siyasi otorite boşluğunun neden olduğu bazı olaylar ve gelişmeler sonucunda oluşmuştur. Batıda Frigya ile komşu olan krallığın merkezi, muhtemel Tuvanuva (Antik Çağda Tyana, Bor) kentiydi. Tabal Krallığının güneyinde Hilakku (Dağlık Kilikya-Mersin) batısında Que (Ovalık Kilikya, Çukurova) ülkesi bulunuyordu.

Tabal Krallıklarından ilk kez bahsedilen Assur yıllıklarındaki Assur Kralı, III.Şulmanu-aşerid'dir. Kral, Anadolu'ya düzenlediği seferler sırasında en önemli prenslikleri egemenliği altına almış, Tabal , Que ve Milid üzerine yürümüş ve haraca bağlamıştır. III Şulmanu-aşerid, M.Ö. 8. yüzyıla ait yazıtında, 24 Tabal Kralının üzerine hücum ederek onlardan değerli ganimetler aldığını belirtir. Ancak bölgenin başkenti ya da nüfuzlu isimleri hakkında herhangi bir kayıt yoktur. Öte yandan III.Şulmanu-aşerid'e ait "siyah Obelisk" olarak bilinen yazıtta, Assur kaynaklarında ilk kez Tabal Krallığın'dan bahsettiği için, bölgenin bir "konfederasyon" yönetim biçimine sahip olduğu anlaşılır. Tabal Krallığı bu dönemde Assur Krallığına vergi veren vasal bir krallık konumundadır.

EK-8. (Devam) Tabal Krallığı tarihçesi ile Assur-Urartu Krallıkları kral listesi

III. Tukulti-apil-Eşarra zamanında daha önceki bilgilerden farklı olarak Tabal Bölgesi'nin tek kralı olarak Uassurme'nin bilinmesidir. Suvasa, Topada ve Karadağ yazıtları tarafından da doğrulanan ifade Tabal Krallığı dışındaki Geç Hitit krallıklarının kendilerine 'Büyük Kral' ünvanının yakıştırmaya cüret edemediğidir.

Tabal Krallığı'nın geçim kaynağı tarım ve at yetiştiriciliği ile madeni ustaca kullanmalarına bağlı olarak madeni eser zanaatına dayanmaktadır. Ahit'in Ezeziel ile ilgili bölümünde "Tubal" ülkesi olarak geçen Tabal Krallığı'nın madeni eşyalardaki ustalıklarından bahsedilir. Eski Ahit'e göre "Tubal" Nuh Peygamberin oğlu olan Yafes'in soyundan gelmekteydi.

Urartu Krallığı'nın Tabal ile ilgili verdiği belki de ilk bilgi, güçlü Urartu Kralı I. Argişti'nin M.Ö. 780'de batıya, Malatya'ya (Milid Bölgesi) yaptığı bir seferden sonra söylediği "...Tuat'e'nin oğullarının ülkesine yaklaştım..." sözüdür. Bu bilgi bize, I.Argişti zamanında Urartu krallığı ile Tabal Krallıklarının bir dönemde olsa sınırdış olduklarını düşündürmektedir.

M.Ö. 8. yüzyılda Transkafkasya üzerinden Anadolu ve Önasya dünyasına giren Kimmerler de (Assur belgelerinde Gimmirai) bu mozayiğe dahil olmuştur.

II.Şarru-kin'in yıllıklarından öğrendiğimize göre ; Tabal Kralı Ambaris, Urartu Kralı I.Rusa ve Muşkili Mita (Midas) Assur'un bile çekineceği bir ittifak kurmuşlardır. Batıya hareket eden II.Şarru-kin, Tabal Krallıklarına hücum ederek kendisine karşı olan direnişi kırmış ve krallığı Assur topraklarına katmıştır. Tabal Kralı olarak Hulli'nin yerine Ambaris'i (Asurca Urikki) tayin eder ve kızı ile evlendirir. Ayrıca Ambaris'e Hilakku (Dağlık Kilikya) bölgesini de düğün armağanı olarak verir. Assur'un güçlü kralı II.Şarru-kin'in bu hareketi, bölgedeki güç dengelerinin aleyhine değiştiği bir zamanda,

EK-8. (Devam) Tabal Krallığı tarihçesi ile Assur-Urartu Krallıkları kral listesi

kendisine bağlı vasal krallıklarının itaate devam etmesi için uyguladığı politik bir manevra olarak açıklanabilir. II.Şarru-kin'in bu bölge için politikası, Urartu ve Muşki arasına kendisine bağımlı bir Tabal Bölgesi sokarak güçlerini kırmak ve daha sonra her ikisine ayrı ayrı saldırmaktır.

Sin-ahhe-riba zamanında, Tabal Krallığı Assur egemenliğinden çıkar. Assur İmparatorluğu M.Ö. 609 yılında Kimmerler tarafından yıkılıncaya kadar geçen sürede Tabal Krallığı'nın Assur egemenliğinde kalıp kalmadığı soru işaretidir. Tabal Krallıklarının olduğunu düşündüğümüz bölgede bulunan Hitit hiyeroglif yazıtları içeriğinde bazı yerel veya vasal krallıkların isimlerinden başka hiçbir bilgi yoktur. Özellikle Batı ile Doğu, Frigya ile Urartu arasındaki bir tampon bölge oluşturan Tabal bölgesi kralları, zaman zaman her iki devletle de ittifak yaparak Assur'a karşı savaşmış ve onların esaretinden kurtulmaya çalışmışlardır.

Antik kaynaklarda at yetiştiriciliği bakımından övgü ile söz edilen Tabal ülkesi Anadolu gümüş madenin bir kısmına da sahipti. Gümüş madeni açısından Assur krallarının yıllıklarında "Tunni" dağı (Gümüş Dağları – Toros Dağları) olarak geçen bu bölge oldukça verimliydi. Orta Anadolu bölgesindeki kuzey-güney ve doğu-batı Frigya ile ticaret yollarını hakimiyeti altına alan Tabal krallıkları, doğuda Urartu ve batıda Frigya ile ticari ilişkilerini ilerletirken, askeri anlaşmalar da yaparak, her iki bakımdan kazançlı bir iş yapma amacını gütmüşlerdi.

Tabal Krallıklarının ne zamana kadar faaliyet gösterdiklerini ve coğrafi sınırlarını tam olarak bilemesek de Assur İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Kimmer akınlarıyla karşı karşıya kaldıkları ve etkisi altında kaldığı Assur devletinin sanat ve ticaret özelliklerini bünyesinde barındırdığı açıktır. Tabal krallığının önemli kayıplarından birisi, hiçbir zaman Akdeniz'e açılmamış olması ve bir liman şehrine sahip olmanın getireceği

EK-8. (Devam) Tabal Krallığı tarihçesi ile Assur-Urartu Krallıkları kral listesi

avantajlardan yoksun kalmasıdır. En avantajlı olduğu nokta ise Orta Anadolu ticaret yollarının üzerinde bulunması, doğu ve batı arasında ticarete egemen bir konumda hüküm sürmesi olarak tanımlanabilir.

Assur – Urartu Kralları Listesi

Assur Kralları

II. Aşşur-nasir-apli (Assurnasirpal-Aşşurnasirpal)	M.Ö. 883-859
III.Şulmanu-aşerid (Şalmanasar-Şalmaneser)	M.Ö. 858-824
V.Şamşi-Adad	M.Ö. 823-811
II. Adad-nirari	M.Ö. 810-783
IV.Şulmanu-aşerid	M.Ö. 782-773
III. Aşur-dan	M.Ö.771-754
V.Aşşur-nirari	M.Ö.753-745
III.Tukulti-apil-Eşarra (tiglath-pileser)	M.Ö. 745-727
V.Şulmanu-aşerid	M.Ö. 726-722
II.Şarru-kin (Sargon)	M.Ö. 721-705
Sin-ahhe-riba (Sanherib)	M.Ö. 704-681
Aşşur-aha-iddin (Asarhaddon)	M.Ö. 681-669
Aşşur-ban-apli (Asurbanipal)	M.Ö. 668-627
Aşşur-etil-ilani	M.Ö. 626-624 ?
Sin-şar-işkun	M.Ö. 623-612
II.Aşşur-uballit	M.Ö. 611-609

Urartu Kralları

Aramu(e)	M.Ö. 858
Sarduri	M.Ö. 840-830
İşpuini	M.Ö. 830-810
Minua	M.Ö. 810-785/80
I.Argiştı	M.Ö. 785/80-756

EK-8. (Devam) Tabal Krallığı tarihçesi ile Assur-Urartu Krallıkları kral listesi

II Sarduri	M.Ö. 755-730
I.Rusa	M.Ö. 730'lar 714/13
II. Argiştı	M.Ö. 713-?
II.Rusa	M.Ö. 675'ler
III.Rusa	M.Ö. 653'ler
III.Sarduri	M.Ö. 643
IV. Sarduri	

Pullu, S., "Tabal Krallığı", ve Sevin, V., "Urartu Krallığı", *Arkeoatlas*, 4.sayı, 28-29,123(2005)'dan alınmıştır.

ÖZGEÇMİŞ**Kişisel Bilgiler**

Soyadı, adı : ERTÜRK, Şibe

Uyruğu : T.C.

Doğum tarihi ve yeri : 11.01.1974 Amasya

Medeni Hali : Bekar

Telefon : 0 (312) 292 13 33

Faks : 0 (312) 292 27 50

e-mail : sibeerturk@yahoo.com

Eğitim**Derece**

Lisans

Eğitim birimi

Gazi Üniversitesi/Mimarlık Bölümü

Mezuniyet tarihi

1996

Lise

Tokat Anadolu Lisesi

1992

İş Deneyimi**Yıl**

2000-2006

Yer

Dışişleri Bakanlığı

Görev

Mimar

1997-2000

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı

Mimar

Yabancı Dil

İngilizce